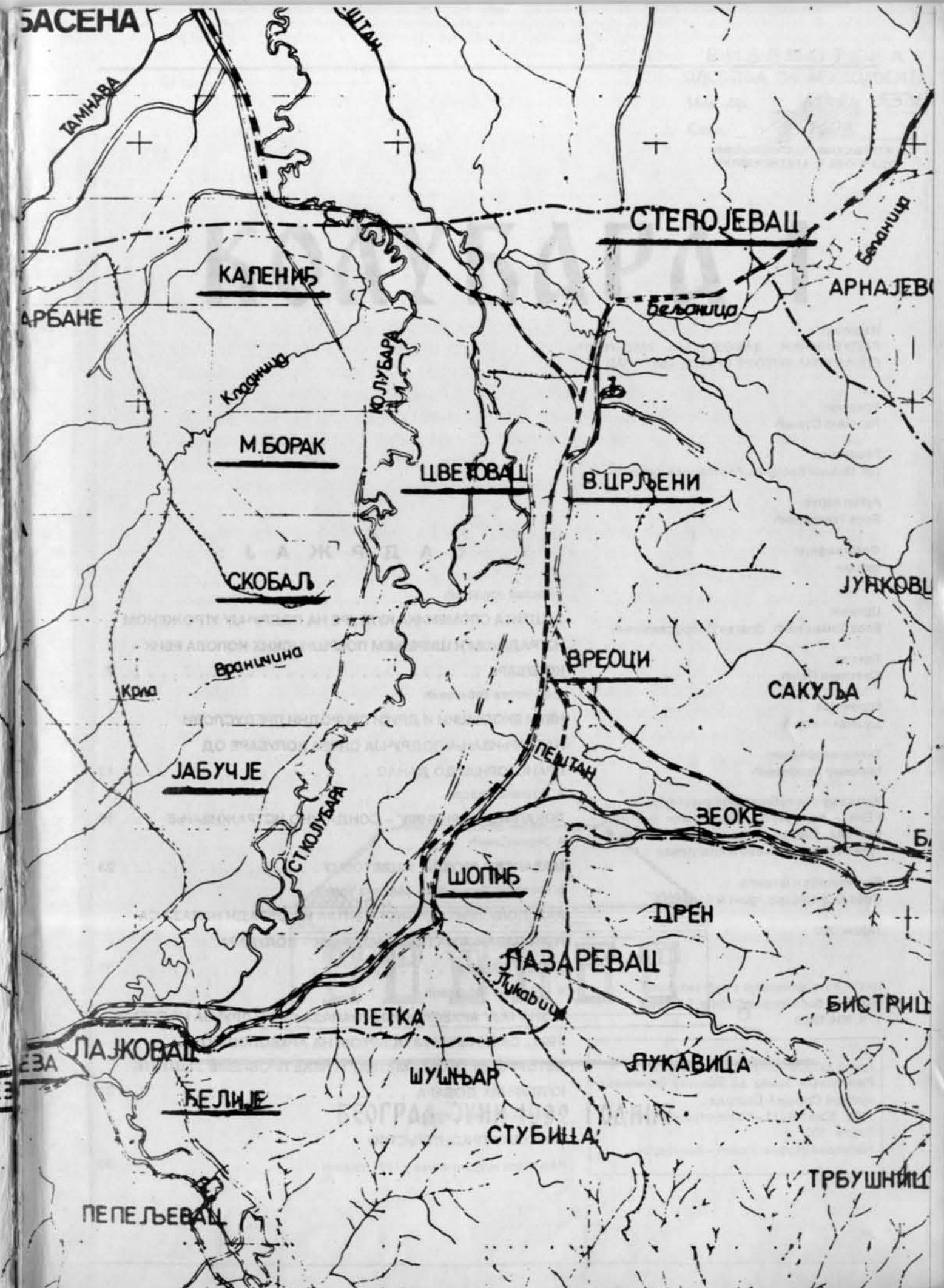
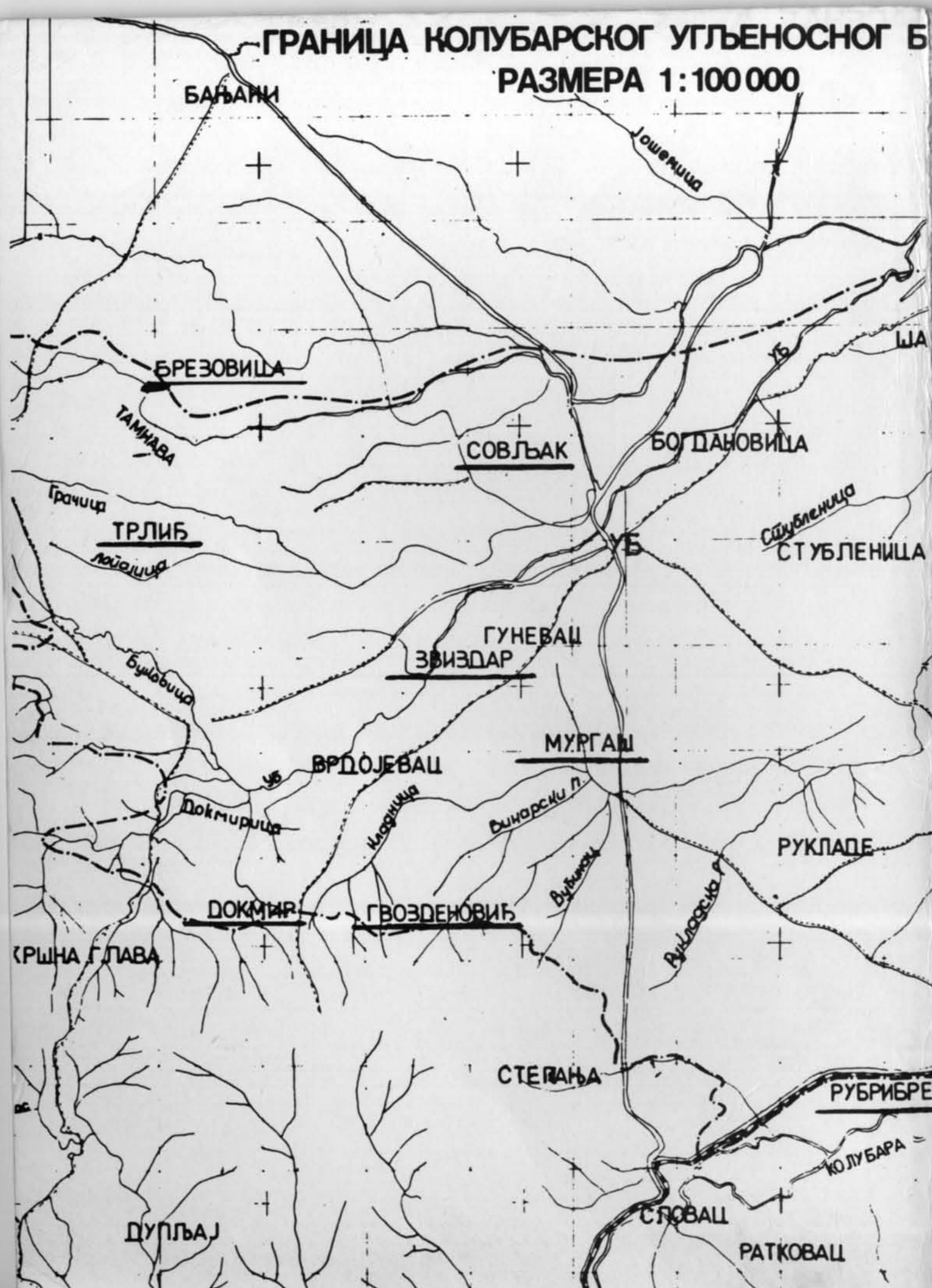

КОЛУБАРА 1

ГРАНИЦА КОЛУБАРСКОГ УГЉЕНОСНОГ БАСЕНА
РАЗМЕРА 1:100 000

КОЛУБАРА 1

Издавач:
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ СРБИЈЕ – БЕОГРАД

Уредник:
Радомир Станић

Рецензенти:
Др. Милица Косорић, Александра Јуришић

Аутор карте:
Боса Томашевић

Фотографије:
аутори

Цртежи:
Боса Томашевић, Драган Добросављевић

Лектор:
Светлана Пејић

Коректура:
Душица Кљајић

Технички уредник:
Миломир Зорановић

У издању ове публикације учествују:
РЕИК – Колубара, Археолошки институт –
Београд, Заводи за заштиту споменика кул-
туре Београд, Ваљево и Крагујевац

Реализација и штампа:
Себо Б. Ј. Цицеро принт и Барекс

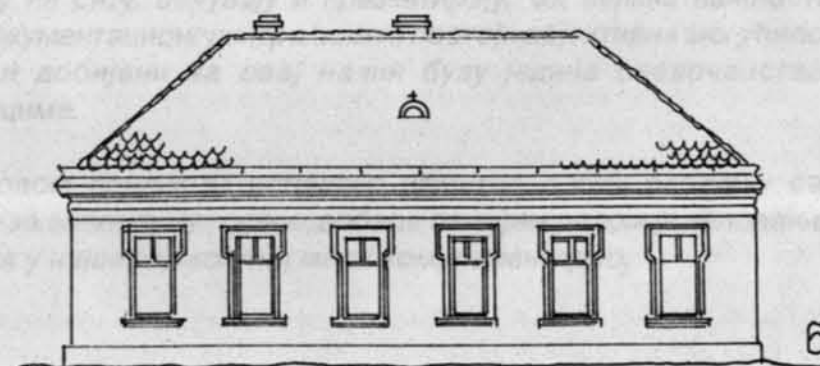
Тираж: 700

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
У. К. 904:726.9

Група аутора: Колубара 1, Београд;
Републички завод за заштиту споменика
културе Србије – Београд
1992. (Себо Б. Ј.) – 70 илустрација: 40
Тираж: 700
Насловна страна: Ископ – Колубара

САДРЖАЈ:

1. Часлав Јордовић	
ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА ПОДРУЧЈУ УГРОЖЕНОМ	
ИЗГРАДЊОМ И ШИРЕЊЕМ ПОВРШИНСКИХ КОПОВА РЕИК –	
КОЛУБАРА	7
2. Војислав Трбуховић	
НЕКИ ЕКОЛОШКИ И ДРУГИ ПРИРОДНИ ПРЕДУСЛОВИ	
НАСТАЊИВАЊА ПОДРУЧЈА СЛИВА КОЛУБАРЕ ОД	
ПРАИСТОРИЈЕ ДО ДАНАС	13
3. Драгана Спасић	
ЛОКАЛИТЕТ "ЦРКВИНЕ" – СОНДАЖНО ИСТРАЖИВАЊЕ	15
4. Зоран Симић	
МАЂАРСКО ГРОБЉЕ У ЦВЕТОВЦУ	23
5. Миливоје Васиљевић, Мирјана Томић	
РАД ДОКУМЕНТАЦИОНОГ ЦЕНТРА НА ОБРАДИ НАЛАЗА СА	
ИСКОПАВАЊА НА ПОДРУЧЈУ РЕИК – КОЛУБАРА	
У 1991. ГОДИНИ	35
6. Војислав Трбуховић	
О ЗНАЧАЈУ АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗА СА ПОДРУЧЈА КОЛУБАРЕ	
1991., СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА АРХЕОЛОШКО –	
ИСТОРИЈСКУ ПРОБЛЕМАТИКУ И НЕКЕ ПРОБЛЕМЕ ЗАШТИТЕ	
КУЛТУРНИХ ДОБАРА	37
7. Босиљка Томашевић	
НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО	
Резултати истраживања у 1991. години	39

6

БЕОГРАД, ЈУНИ 1992. ГОДИНЕ

ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА ПОДРУЧЈУ УГРОЖЕНИМ ИЗГРАДЉОМ И ШАРЕЊЕМ

Најављује нам се крај историје. Био би то и крај свих људских нада, крај цивилизације и крај постојања. Све би то дошло у време у коме покушавамо да пронађемо себе у дугом и недогледном трајању људске прошлости. Тражимо своје корене у свету који нам се сада привиђа као смрт и нестајање. Ипак, проћи ће и то. Иза једне овакве цивилизације наставиће се стваралачки ход човека и његова неизмерна радозналост за свет будућности исто толико важан свет прошлости. На тим сенкама које ће нам се указивати као пламичци, путокази човек ће увек учити о томе како из почетка, како боље и како даље...

Велики енергетски систем РЕИК Колубара, понос нашега времена, израстао из наших свакодневних потреба као хлеб насушни, запретио је својим проширивањем и увећавањем, потпуно уништење старих култура које су у више миленијума настајале и развијале се на овом тлу. То су најстарије праисторијске културе, културни, економски и градитељски подухвати римске цивилизације, рана средњовековна насеља и сведочанства о високим културним дметима српске средњовековне државе. Треба свакако споменути и вредне споменике народног градитељства. Спашавање дела овог блага окупило је наше најеминентније научне и културне институције на истом полосу. На основама једног, раније сачињеног елабората, отпочела су прелиминарна истраживања која већ у овој години треба да прерасту у системске радове са задатком, да се истраже и документују најмаркантнији локалитети и да се, у односу на значај и ситуацију ин ситу, сачувају и презентирају. Од велике важности је деловање једног документационг центра пошто постоји објективна могућност да материјал и подаци добијени на овај начин буду једина сведочанства о изузетним споменицима.

И овом приликом истичемо изузетно добру сарадњу са Републичким заводом за заштиту културних добара са чијим радом је деловање Археолошког института у највећој могућој мери комплементарно.

Др. ВЛАДИМИР КОНДИЋ
Директор Археолошког института

Часлав Јордовић

ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА ПОДРУЧЈУ УГРОЖЕНОМ ИЗГРАДЊОМ И ШИРЕЊЕМ ПОВРШИНСКИХ КОПОВА РЕИК - "КОЛУБАРА"

РЕИК - "Колубара" се простире на територији подрињско-колубарског и београдског региона и захвата територије општина Уб, Лајковац, Лазаревац, Обреновац и Коцељево.

Повољан географски положај и равничарско брежуљкасти рељеф са малим висинским разликама утицали су на хомогеност климатских услова, што је условило развој живота на овом подручју од најранијих дана праисторије до данас. Досадашња истраживања и евидентирања споменичких вредности показују да се у подрињско колубарском региону налазе бројни споменици материјалне културе из разних епоха. Овде су се шириле и смењивале све праисторијске културе, почев од 5000 године с.е., преко средњег и млађег неолита, све до око 2000 године с.е. Значајни су остаци из металног доба, затим из периода римских освајања ових крајева као и материјални остаци византијске и српске средњевијековне културе. Као поприште великих сукоба у доба турских освајања, њихове владавине у овим крајевима као и борбе током српских устанака, ово подручје имало је важну улогу. Стога је и значајно за проучавање и потпуније познавање наше историје.

Радовима на ширењу и отварању нових површинских копова РЕИК - "Колубаре" у потпуности ће бити измењен досадашњи изглед овог краја, са потпуним или делимичним нестанком савремених насеља.

Душан Јанковић каже: "Глобалну илустрацију физичких промена које ће површинска експлоатација угља у колубарском угљеном басену изазвати свакако употпуњује и податак да је до сада рударским радовима захваћено 48,0 км² (4.800 хектара), да ће до краја века експлоатације бити захваћено још 92,0 км² (9.200 хектара), односно да ће, мада привремено, бити или откопано или затрпано јаловином укупно 140,0 км² (14.000 хектара)." ¹ У истој публикацији Д. Пејановић и С. Мијатовић кажу: "Све интензивнијим развојем површинских копова бивају захваћене све веће површине земљишта. Исељавају се многа домаћинства, речни токови и разни други објекти." Даље наводе: "Највећи део ових површина по завршетку експлоатације, биће одлагалишта јеловине. Мањи део површине биће незакопан простор, испод нивоа терена, који ће се током времена напунити водом и претворити у језеро" ² На целом простору од 14.000 хектара који захтева РЕИК "Колубара" нестаће, поред наведених насеља, и сви споменици културе од наше најраније прошлости до данашњих дана. ³

Подручје подрињско-колубарског региона, иако је имало своје место у историјској и културној прошлости Србије, остало је ван ширег интересовања и делокруга рада културних и научних радника. Још давне 1885. године Драгутин Милутиновић је написао: "Северозападни део Србије, што лежи између Колубаре, Саве и Дрине, држао сам да оскудева у споменицима српске црквене архитектуре средњег века", и даље: "па и оно мало споменика, које сам по имену познавао - нисам управо могао познати из кога су доба, а сам опет неимадох никаквих података, из којих би могао наслутити на старину њихову". ⁴

Знатно касније, 1953. године, Милоје Грбић каже: "Слично као и за претходну епоху првобитне заједнице, Западна Србија из римског доба остала је прилично ван интересовања наше археологије. Зато што је лежала по страни од главних саобраћајних веза Римљана у нашем Подунављу, Поморављу и Посавини..." Он даље закључује: "Ваљда из тих разлога Западна Србија није била привлачна за археолошки рад и на том подручју није било никаквих значајних ископавања." ⁵

Пратећи динамику радова РЕИК - "Колубаре" неопходно је детаљно и интердисциплинарно проучити све угрожене споменике, од археологије до споменика народног градитељства овог краја. Важно је напоменути да је заштита споменика културе подрињско-колубарског региона започета још давне 1870. године. Тада се Српско учено друштво

обратило ministru просвете и црквених дела са упозорењем да се "на многим местима по отачеству нашем старине, нарочито зидине и гробља сатиру", те се предлаже "да се таква места особитом надзору власти препоруче." Министар просвете и црквених дела, г.Д.Матић, послао је 19. децембра 1870. године распис свим окружним начелствима, у коме се између осталог каже: "Власти нека удесном приликом, објашњавајући од какве су важности стари споменици, саветују народу, те да свако место, где се какве старине налазе, чува од сваког навлашног кvara." ⁶ У тексту затим следи списак од 152 објекта које особито треба пазити.

Прва археолошка ископавања на овом подручју вршио је михаило Вапоровић 1891. године, односно 1892. године. У свом извештају он наводи откопавање већег броја праисторијских гробова - бобија.⁷ Истраживања из Београда 1951.⁸ и 1953. године⁹ обухваћена је

Радовима Археолошког института из Београда 1951.⁸ и 1953. године⁹ обухваћена је и област подрињско-колубарског региона. Овим радовима откривен је извешан број нових археолошких налазишта и споменика културе, који за детаљно упознавање овог региона имају велики значај. Радовима обављеним од 1983. до 1989. године на допунским рекогносцирањима овог краја дошло се до нових података, тако да је слика о археолошким налазиштима и споменицима културе од средњевековне архитектуре до народног градитељства знатно употпуњена.¹⁰ Упркос накондним радовима од 1983. до 1989. године поједини крајеви овог региона остали су недовољно истражени. Служба заштите споменика културе, у сарадњи са Археолошким институтом из Београда од 1990. године започела је нову акцију на спашавању археолошких налазишта и споменичких целина, радећи непосредно испред великих рударских багера.¹¹

Прва антропо-географска истраживања овог региона, која се овде с правом могу сматрати и почетком историјских истраживања споменика културе, започео је почетком овог века Јован Џивић. Његов рад наставили су ученици и сарадници - Љуба павловић на територији ваљевске Тамнаве¹² и Петар Петровић у шумадијској Колубари.

Савремени историјски догађаји, поред већ постојећих споменичких целина, условили су подизање већег броја споменика и спомен обележја, почев од Балканских ратова, преко Првог и Другог светског рата.

У склопу споменичких целина значајно место на овом простору чине споменици народног градитељства који су такође обухваћени акцијом спасавања културних добара овог краја.¹³

Прве трагове праисторијског живота на овом подручју пратимо од старијег неолита, односно од 5000 до 350. године старе ере, на значајним локалитетима: "Лука" у Трлићу, "Пљоштаница" у Бргулама, ¹⁴ "Аниште" у Калиновцу и "Ливаде" у Вреоцима, "Манастирине" у Скобаљу.

Већа насељеност подрињско-колубарског региона прати се од средњег и касног неолита, односно од 3600 до 2600 године пре наше ере. Насеља ове културе подизана су на обалама река или на благим узвишењима: "Пољоштаница" у Вукодразу, "Кожуар" и "Аниште" у Калинову, "Селиште" у Шопићима, "Остењак" у Доњем Јабучју, "Велиновац" у Вреоцима.

Крајем неолитског и током енеолитског периода, од 260 до 200. године старе ере, долази до великих миграција становништва, што доводи до немира и несигурности. То условљава појаву нових типова утврђених насеља која се међусобно разликују по месту подизања. У равничарским крајевима насеља су опасана ровом (локалитет "Бељановача" у Слатини). Насеља-градине, подизане су на узвишеним, неприступачним местима, местима која доминирају комуникационим линијама и која се могу успешно бранити. Таква су насеља: "Лубине" у Гвозденовићима, "Вровине" у Врховинама, "Словац" у Докмиру, "Илића брдо" у Чучугама и др.

Досељавање и миграција становништва настављени су и у бакарном, бронзаном и гвозденом добу. Досељено становништво доноси нов начин живота и нова културна обележја која карактерише нов начин сахрањивања под хумкама или тумулима. Михајло Валтровић и Љуба Павловић хумке или тумуле називају и бобијима.¹⁵ Величина ових гробова је од 20 до 25 метара, док је висина од 1 до 2 метара. Познате хумке-тумули са овог подручја су у Брезовици и Врелу као и на локалитету "Црквенац" у Новацима. М.Валтровић је 1892. године од 25 регистрованих тумула у Брезовици откопао 7.¹⁶ Поред сахрањивања у тумулима, у овом се периоду јавља и спаљивање покојника и њихово сахрањивање у урnama.

Нестабилно време протеже се све до пред крај бронзаног доба и манифестује се продором новог становништва са севера. Последња овакве нестабилности је појава скривница - остава злата, накита, оружја и других производа. Једна од највећих остава потиче са локалитета "Рт у Трлићу" ¹⁷

У старијем гвоздеом добру (900-350. године старе ере) у овим крајевима је потпуно образована етничка физиономија Илира, што показују локалитети: "Црквенац" у Новацима¹⁸ "Рг" у Трлићу, "Вровине" у Врховинама,¹⁹ и "Словац" у Докмиру.²⁰

Поред напред наведених археолошких налазишта која неоспорно доказују богатство овог краја материјалним ostacima из најстарије наше прошлости, треба поменути и локалитет "Манастирине" код цркве у Скобаљу. Овде су започета заштитна археолошка ископавања 1991. године.

Историја овог подручја боље је позната тек од времена римских освајања и борби за одржавање римске власти. Освајање наших крајева за Римљане је имало како стратешки тако и економски значај, али је укључивање територије данашње Србије у оквире римске државе текло доста споро. Територија Западне Србије се претежно налазила у саставу римске провинције Далмације. На северу, изнад Саве била је Панонија чија је граница задржала и у ово подручје, а на истоку, иза Колубаре била је Мезија. 21 Положај подрињско-колубарског региона, на трomeћи провинција Далмације, Мезије и Паноније, имао је за римску империју и економски значај. Равничарски терен испресецан речним токовима био је погодан за ширење земљорадње и формирање мањих насеља која су констатована на локалитетима у Степојевцу, Петки, Жупањи, Малом Борку, Радлеву, Скобаљу, Јабучју, Кленовици, Турларима и др.

Развој земљорадње и рударства у Западној Србији доводи до развоја и ширења трговине, а самим тим и до изградње читавог низа путева који подришско-колубарски регион повезују са осталим делом римске империје. Преко ове територије ишао је пут Београд-Скопље који је пролазио западно од Авале, а преко Барајева, Губеревца и Стојника прелазио у долину реке Колубаре, или, долином реке Љига, даље за Рудник.²² Радионице из северне Италије слале су робу у Подунавље током II века. Увоз из других земаља није могао да задовољи потребе све бројнијег становништва, те се у градовима веома рано развија занатска делатност. Домаће занатлије подржавају производе увезене из Италије. Познате су радионице за израду опека, керамике, накита, стакла и др. Метал из рудника данашње Србије углавном је долазио за ковнице новца у Риму мада је остајало довољно и за домаће ковнице. Метал је, такође, коришћен за израду посуђа, о чему сведочи богат налаз римског сребрног посуђа из прве половине II века, случајно откривен у селу Јабучју.²³ Поред локалитета у Јабучју, на терену подришско-колубарског региона угроженог радом површинских копова регистровани су следећи локалитети из римске епохе: "Улица" у Шолићу, "Црквине" у Малом Борку, "Деревиха ливаде" у Кожуару, "Луг" у Туларима, "Збеговине", "Аниште" и "Ћелије" у Кленовици.

Na lokalitetu u Jabučju je, pored srebrnog posuđa, nađena i jedna votivna ara posvećena Mitri, koja se prema karakteristikama natpisa može odrediti u II ili III vek.²⁴

Крајем IV века Римsko царство doживљава читав низ неуспеха. Чести напади варвара доводе до slabљења царске власти на територији читаве државе. Ради lakшег управљања i efikasije odbrane 395. godine dolazi do podele Rimskog carstva na Istočno i Zapadno. Podrinjsko-kolubarski region ulazi u sastav Istočnog carstva, kasnije Vizantije. Kako ova region leži na raskrsnici važnih saobraćajnica koje su imale znatnog uticaja na privredni i kulturni razvoj, bio je i poprište mnogih borbi. Putevi su ovu teritoriju povezivali sa jugom i zapadom. Važnije trase srednjovekovnih puteva o kojima postoje podaci su: Beograd-Rudinik-dolina reke Ibra, Skoplje, put koji je bio u upotrebi i u doba Rimске imperije, a ostao je u upotrebi i u srednjovekovnoj Srbiji, i krah ovog puta koji je iz doline Kolubare išao za tvrđavu Neprichavu i dalje za Vaľevo.²⁵

Евлија Челебија каже да је 18. априла 1664. године пошао из Београда према Авали, а затим преко богатих села Рушња, Барајева, Лисовића, Барошевца, Бистрице до Овчар Бање,²⁶ углавном трасом римског пута који је водио из Београда у долину реке Колубаре. Материјални остаци и топографски називи као што су: црквишта, селишта, манастирине, требежи-светилишта по шумама, затим стара гробља и др. сведоче о континуитету становања на овим просторима у доба досељавања Словена и касније, кроз средњи век и даље. Позната су нам светилишта-требежи у Скобаљу, Јабучју и Милорцима, затим црквишта у Памбуковици и Малом Борку, манастирине у Скобаљу, манастирски центри у Такову, Радуши, Новацима, Памбуковици, Радљеву и цркве у Јабучју, Радељеву, Новацима и др.

Значајно место у проучавању историје овог краја заузимају стара гробља, као што су: мађарско, циганско, турско и старо гробље. Позната су мађарска гробља у Цветовцу, Докмиру и Барошевцу, циганско гробље у Бањанима, турска гробља у Непричави, Туларима, Памуковици и др. Поред гробља, на простору Тамнаве на више места срећу се појединачни грбови са стећцима, затим са већим надгробним плочама, као и са надгробним белезима

постављеним изнад главе и испод ногу покојника. Мирјана Ћоровић-Љубинковић каже: "Међу осталим питањима која још нису рашишћена у нашој науци је и питање раносрпских и средњовековних некропола, њиховог развоја и њихове хронологије. Затим додаје: "Како још нигде у Србији нису вршена систематска ни ископавања ни испитивања старих некропола, тешко се може рећи ма шта о евентуалном хронолошком реду ових врста гробова."²⁷

Она у истом чланку дала и објашњење назива какви су: мађарско, турско, циганско, латинско и римско гробље, напомињући да се сва историја гробља у овим крајевима, на којима се налазе споменици какви се данас не употребљавају у том крају, по правилу третирају као туђинска гробља.

Анализирајући поменуте археолошке локалитете и налазишта као и остале материјалне остатке овог краја, може се закључити:

- континуитет становања у овом региону ишао је од најстарије праисторије све до данашњих дана;

- поједини локалитети одржавају континуитет од праисторије, преко Рима до касног средњег века, а такви локалитети - налазишта су: "Аниште", "Кожуар", "Јабучје", затим локалитети у Шопићима, Трлићу Цветовцу, Малом Борку и Скобаљу.

Ширење источног поља колубарских рудника угрожава следеће локалитете: у Скобаљу "Манастирине" и локалитет "Камал" где се налази тумул са пречником од преко 50 метара. У Скобаљу су угрожени и локалитети "Доњи крај" са остацима из средњег века и "Поповац", локалитет на коме су радови започети 1991. године. Угрожени су и локалитети у селу Јабучју: "Зовљик", "Дабиновац" и "Остењак". Директно на удару источног поља је локалитет "Церовица" који се налази на граници атара Малог Борка, Скобаља и Радјева. На површини су видљиви бројни надгробни споменици, а предање говори да је овде била стара црква.

Поред угрожености читавог низа археолошких локалитета, радовима на источном пољу угрожени су споменици народног градитељства овог краја. Досадашњим радовима РЕИК-Колубаре уништени су многи ретки споменици народног градитељства. Служба заштите споменика културе је у свој план и обавезу ставила и заштиту народног градитељства овог краја.

Споменици културе подрињско-колубарског региона биће више угрожени почетком рада западног поља. Досадашња истраживања су показала да је овај терен богат археолошким налазиштима и споменицима народног градитељства као и споменицима сакралне и духовне културе. Имајући у виду данашња сазнања о богатству споменика културе тамнавског региона, морамо дати за право Миодрагу Грбићу који каже да је западна Србија од римског доба остала ван интересовања наше археологије. Богатство и континуитет живљења на овом терену обавезују службу заштите споменика културе да посвети већу пажњу заштити културних добара тамнавског региона и да заједно са РЕИК - Колубаром учини све како би се спасили они споменици који радом великих рударских багера још нису уништени.

Резимирајући, ваља подсетити на ток и резултате досадашњих сазнања. Како се их претходног текста могло видети, територија коју захвата РЕИК-Колубара (око 140 квадратних километара) у догледно време ће у потпуности променити свој изглед. То се односи како на трагове старих култура, почев од неолитског периода, тако и на савремена насеља са неколико хиљада житеља. Сам терен је, како се види из литературе, дуже време био ван интереса наше археологије. Разлици су вишеструки, али је ипак било појединачно, какав је проф. М. Валтровић, који је вршио археолошка истраживања у овом крају. Значајније су и антропогеографска истраживања проф. Ј. Цвијића. Педесетих година овог века на овом терену ради Археолошки институт из Београда, рекогносцирајући подрињско-колубарски регион.

О новијој историји сведоче споменици из ослободилачких и светских ратова.

С обзиром на интензиван живот у минувшим периодима - почев од неолита преко металних доба, затим римског доба, средњег века и савременог доба - овај регион обилује бројним споменицима наше културно-историјске баштине, који сежу у прошлост од око 700. године, а прате се до наших дана. Како предстоји потпуна географска промена великог географског дела ове регије због површинске експлоатације угља, треба очекивати да ће РЕИК - Колубара (као инвеститор поменутих радова) заједно са одговарајућим републичким и локалним установама дати максималан допринос истраживању овог подручја. Пре него што овај простор за сва времена промени аутентични географски облик, на коме су наши данашњи и искорашњи преци живели већ скоро десет миленијума, још увек постоји могућност да се открију

и старији трагови насељавања. У такву могућност морамо истражити. У противном ћемо заувек изгубити материјалне трагове идентитета старих народа и живота на овим просторима (што нам будући нараштаји не могу опростити).

НАПОМЕНЕ:

1. Д. Јанковић, Енергетски и еколошки аспект експлоатације угља у рударском басену "Колубара", Еколошки проблеми Београда IV (1990) 7-11.
2. Д. Пејановић, С. Мијатовић, Проблематика и могућност изградње грађевинских објеката на одлагалиштима површинских копова рударских басена, нав. дело, 12-17.
3. Д. Ћуровић, Рекултивација земљишта у басену "Колубара" - раскорак између нормативног и стварног, нав. дело, 48-55, где говори о примени законских норми на заштиту човекове средине као и о обавезама које произилазе из тих Закона. Међутим, ниједном речју се не позива на Закон о заштити културних добара, мада и Закон о рударству на то обавезује.
4. Д. С. Милутиновић, О старини манастира Петковице, Старица 3 (Београд, 1885) 73-93.
5. М. Грбић, Западна Србија у римско доба, Археолошки споменици и налазишта у Србији I - Западна Србија (Београд, 1953) 13-22.
6. Српске новине бр. 157 (1870).
7. М. Валтровић, Праисторијске старине у ваљевском и подринском округу, Старица 3 - 4 (Београд 1893) 75-97.
8. М. Гарашанин, Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951.
9. М. и Д. Гарашанин, Западна Србија у доба првобитне историје, Археолошки споменици и налазишта у Србији I - Западна Србија, Београд 1953, 1-12.
10. В. Трбуховић, М. Васиљевић, Резултати теренских рекогносцирања - Елаборат за заштиту остатака споменичке вредности у зонама отварања површинских копова угља на територијама општина Уб и Лајковац.
11. Ч. Јордовић, Заштита споменика културе на подручју угроженом изградњом и ширењем РЕИК - "Колубара", Гласник ДКС 16 (Београд, 1992) 137-138.
12. Љ. Павловић, Антропологија Ваљевског краја, Српски етнографски зборник - насеља српских земаља, Београд, 1912.
13. Б. Крстановић, Б. Томашевић, Народно градитељство на подручју РЕИК - "Колубара" - резултати рекогносцирања, Гласник ДКС 16 (Београд, 1992) 138-141.
14. На локалитету "Пљостанице" у Бргулама заштитна археолошка ископавања водили су В. Трбуховић, М. Васиљевић и Н. Милошевић, а резултати рада припремљени су за штампу.
15. Љ. Павловић, нав. дело, М. Валтровић, нав. дело, 76-97.
16. М. Валтровић, нав. дело, 87-91.
17. Остала у Риту је случајан налаз 1959. год, а сада се налази у Народном музеју у Београду.
18. На имању Драгана Јелића, В. Трбуховић и М. Васиљевић су приликом рекогносцирања овог терена 1985. године открили двадесет тумула.
19. В. Трбуховић и М. Васиљевић су овде евидентирали насеље градинског типа.
20. Исто.
21. М. Грбић, нав. дело, 13-15.
22. М. Шкриванић, Путеви у средњовековној Србији, Београд, 1974, 103-109.
23. М. Величковић, Археолошко благо Србије - каталог, Београд, 1983, 61-66, к. б. 35-44.
24. А. Јовановић, Налази из римског периода у ваљевском крају, Истраживања II (Ваљево 1985) 58-65.
25. Г. Шкриванић, нав. дело, 103-109.
26. Е. Челебија, Путопис - Одломци о југословенским земљама, Сарајево 1979, 382.
27. М. Ћоровић - Љубинковић, Некрополе и гробни белези, Археолошки споменици и налазишта у Србији I - Западна Србија, Београд 1953, 169-198.

Војислав Трбуховић

НЕКИ ЕКОЛОШКИ И ДРУГИ ПРИРОДНИ ПРЕДУСЛОВИ НАСТАЊИВАЊА ПОДРУЧЈА СЛИВА КОЛУБАРЕ ОД ПРИСТОРИЈЕ ДО ДАНАС

Слив реке Колубаре, у чијем се доњем току одвијају рударски радови РЕИК-а, до сада није био истраживан са станишта био-еколошких услова за његово настањивање. Археолошки радови, који се одвијају у склопу заштите културних добара на подручјима која својим радом угрожава РЕИК, пружају могућности да се сагледају неки елементи ових услова.

Како су нам већ први радови на овом подручју показали, на насељавање ових крајева морамо рачунати сигурно у периоду раног неолита. У горњем делу слива има трагова још старијег настањивања, већ у палеолиту.¹ Континуирано настањивање је свакако и последица погодних природних услова који су у већој или мањој мери омогућавали да се у овој зони људи задржавају у појединим периодима.

Као најважнији од ових природних предуслова морамо поменути подлогу на којој се развијало станиште. Овде је то флувијални нанос у самој долини, а у побрђу које је окружује - еолски нанос лесоидног типа. Први од њих, флувијални, је врло разнородан како по својој структури тако и по морфологији и пореклу. Овде наводимо само неке од примера до којих се дошло током радова у 1991. години.

Ранонеолитско насеље на локалитету Манастирине (код цркве св. Арханђела) у Скобаљу своје земунце је укопало у здравицу коју у овом случају представља флувијална мешавина леса (цца 70%) и црвенице (цца 30%). Овде је нарочито наглашено да се ради о флувијалној мешавини, јер лес измешан са црвеницом има структуру наплавином нанетог, а не ветром донетог слоја. Вероватно се ради о обрушеном лесу са обале коју је Колубара или неке од њених притока драла у време формирања ове ниске речне терасе. На исти је начин донет и материјал (црвеница) са којим је овај лес измешан. И док смо за лес у недомици каквог је порекла, за црвеницу је круг могућности знатно ужи. Знамо, наиме, да у сливу Колубаре постоји једна шира карстна зона која обухвата горње токове речица Градац и Рибница. Речна ерозија је у тим токовима доста јака и у новије време, а сигурно је била много јача у времену када је дошло до формирања долине доње Колубаре, где су бујице горњих токова остављале свој муљ. Црвеница је иначе обавезна пратећа појава свих карстних облика, па ју и овде треба везати за наведене притоке Колубаре.

Римска насеља типа VILLA RUSTICA настајала су на бази привредне политике империје, по којој су ислужени војници добијали (као пензију) један одређени АГЕР земље коју су били дужни да обрађују, уз помоћ робова. Где није било погодног земљишта за обраду, ишло се на развој других грана привреде (рударство, шумарство, бродоградња и сл.). Као изузетно погодна, за насељавање земљорадника, бар на нашем тлу, сматрала се земља поред реке. Нарочито су коришћене терасе изнад неких водопловних терена који су могли бити коришћени у већем делу године, али не и током целе сезоне. Ово нарочито подвлачимо на овом месту због тога што је римски објект - грађевина на локалитету "Црквина - Баре" подно Скобаља, подигнут баш на једној оваквој ниској лесној тераси изнад водопловних површина. Издигнута изнад ових површина толико да јој ни највише поплаве не могу угрозити опстанак, ова тераса је првобитно коришћена од стране неолитских земљорадника - носилаца Винча културе, да би касније, као што је то чест случај са овим објектима, на неолитском насељу била подигнута римска VILA RUSTICA пошто су у оба случаја људи - земљорадници тражили исте природне услове. Ови су на локалитету "Црквине - Баре" били толико погодни да је сама вила била дуготрајна. То потврђује више преградњи на до сада откривеном делу.

Рационалност коришћења плодне земље јасно се огледа на још неким примерима. Гробља разних епоха постављена су тамо где природни услови нису баш у свему погодвали развоју земљорадње. Тако је, на пример, у периоду римске доминације гробље било лоцирано

на једном острву које је приликом већих поплава одлазило под воду (Ада-Велиновац у Јабучју). Слично томе било је постављено и гобље раног гвозденог доба на локалитету Манастирине (црква св. Арханђела), с тим што је ово гробље било подигнуто на месту ранијег насеља. У још већој мери долази до изражаја ова рационалност пред I српски устанак, а најбољи пример "Мађарско гробље" чији су гробови укупани у пешчани нанос. Порекло овог наноса је такође једно од питања на које треба обратити пажњу током будућих радова. Како на први поглед изгледа, његова претежно сива ситнозрнаста структура потиче од дробљења гранитно-серпентинских маса каквих има у горњем току Љига и који су лако могли оданде бити транспортовани до садашњих лежишта. Било да су одатле или са неког другог места, слојеви песка никако нису били погодни за обраду. Рационални дух ондашњег живља искористио је и ово земљиште за своје потребе ако није могао за живе, користио га је за укуп својих мртвих.

Потпуно је јасно већ из ових првих резултата археолошких радова да ће убудуће морати више пажње да се обрати на елементе који каузално доводе до коришћења појединих локација у одређене сврхе, не само са економског него и са еколошког становишта. Поставља се и питање померања тока Колубаре, односно пиратерије појединих делова њеног тока од стране Турије, Пештана и Тамнаве као и утицаја померања Саве услед позноплиоценског и кварталног раседања на рачун раседног одсека.² Сви ти елементи доводе до ситуације да се у старом току Колубаре створе и природни услови за формирање насеља типа "обровац", али и обрнуто, да је утицај људског фактора - нарочито када су у питању ова насеља - био судбоносан по развој њеног тока.³ Не искључује се ни могућност да је на тај развој имала утицаја и мелиорациона делатност и то од најраније, праисторијске, до данашњих дана.⁴

Све, брижљиво скупљене податке о ранијем коришћењу простора који је сада на удару експлоатације у рударско-енергетске сврхе мораће да употребе за своје планове они који ће просторно обрађивати ово подручје по завршетку тих радова. На археолозима је да обраде што више података који су њима доступни, а који могу користити у својим пословима стручњаци других области. Зато се надамо да ће се у обради резултата узимати у обзир и ове компоненте потребе за рад будућих поколења.

НАПОМЕНЕ:

1. П. Влаховић, Н. Милошевић, Петничка пећина код Ваљева и њен антрополошко-етнолошки значај, Гласник етнографског института САНУ, XIX-XX (Београд, 1973) 61 и д. Упор: Н. Милошевић, Палеолитске станице у Петничкој и Високој пећини код Ваљева, Истраживања II (Ваљево 1985) 11-42.
2. Б. Јовановић, Рељеф слива Колубаре, Посебна издања Географског института књ. 10. (Београд, 1956).
3. Ј. Тодоровић, Грабовац Ђурића Виногради, Археолошки преглед, 10, 11 - 12.
4. В. Трбуховић, М. Васиљевић, Најстарије земљорадничке културе у Подрињу, Шабач 1983, 12-14. Упор: В. Трбуховић у: Истраживања II (Ваљево 1985) 107-114.

Драгана Спасић

ЛОКАЛИТЕТ "ЦРКВИНЕ" - СОНДАЖНО ИСТРАЖИВАЊЕ

У оквиру пројекта РЕИК Колубара, а у вези са програмом спасавања археолошких и културно-историјских споменика на угроженој територији, започета су археолошка истраживања на локалитету "Црквине".¹

Локалитет се налази на подручју СО Скобаљ, са његове источне стране. Координате локалитета су: X-7439,650 и Y-4922,820. Налази се на благој падини која се пружа од запада ка истоку, према стрмом речном кориту Колубаре, са надморском висином од 94 до 97 м. Димензије локалитета утврђене рекогносцирањем износе 46 x 51 м. Средишни део локалитета пресечен је савременим радовима на изградњи пруге и асфалтног пута. Ово је веома плодно подручје, погодно за земљорадњу. По причању мештана, пре регулације тока Колубаре локалитет је плавлен. Стога, други назив локалитета - Баре - вероватно потиче из тог периода.

Археолошки радови на локалитету уследили су након детаљних рекогносцирања.² Том приликом су забележени остаци објекта са моћним површинама грађевинског шута на површини. Подаци добијени од власника парцела такође се односе на знатне количине грађевинског материјала који се изорава.

Радови су имали сондажни карактер и одвијали су се у периоду 12.07.-06.08.1991. године. На локалитету су постављене три сонде, у непосредној близини асфалтног пута, са његове источне стране.

СОНДА 2

Постављена је на имању Србољуба Милановића, паралелно са асфалтним путем. Димензије сонде су 10 x 2 м. Орјентисан је С-Ј, са девијацијом од 18° северним делом ка истоку. Копало се до дубине 1,60 м, мада се слој жуте, стерилне земље, у јужном делу сонде јављао и раније.

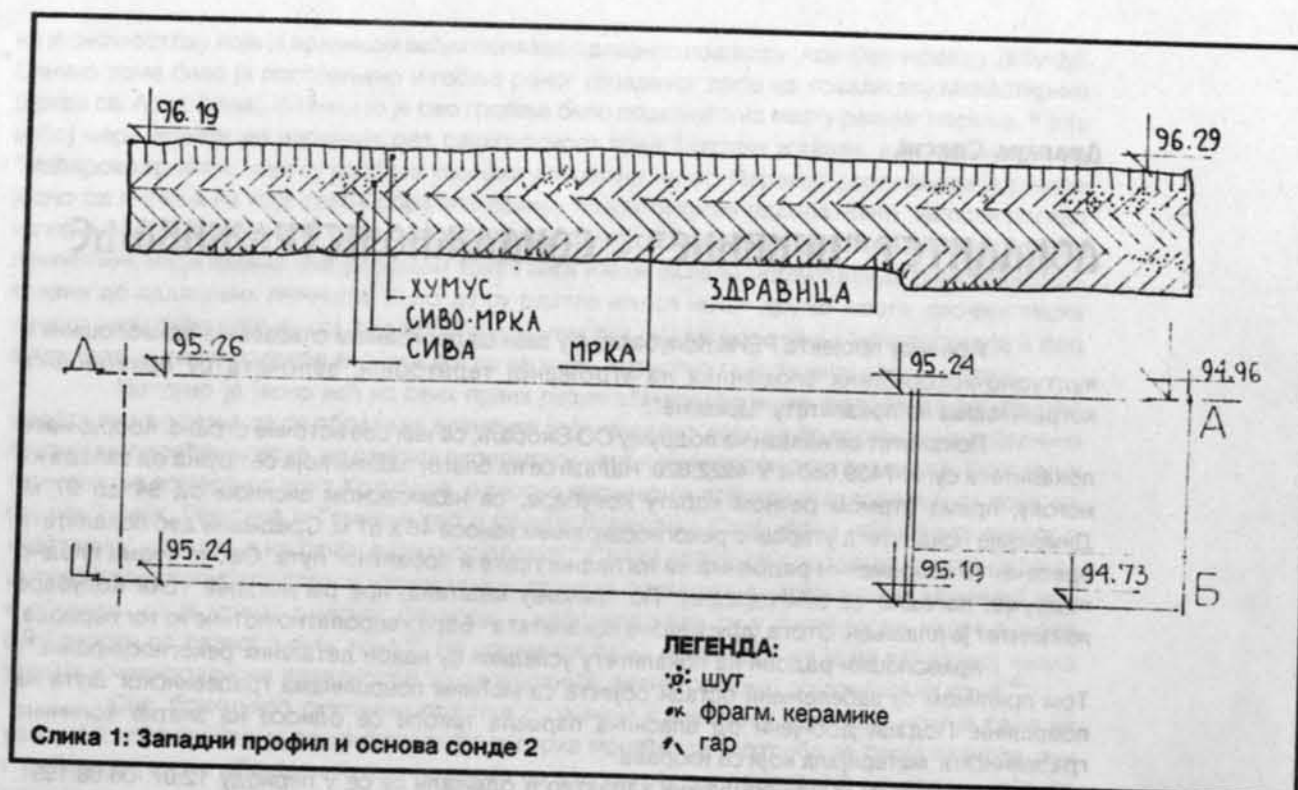
На основу археолошког материјала из сонде 2 и стратиграфске слике, утврђена су два тања културна хоризонта чији садржај не пружа могућности за прецизнију хронолошку детерминацију.

Временски старију појаву представљају малобројни налази неолитске керамике, грубе песковите фактуре и мрко печене. Осим керамичких фрагмената нађено је и више силексних оруђа. Посебно се издваја једна силексна стругалица, тестера и више ножића. Карактеристика овог хоризонта је тамно-мрка, масна земља, местимично прошарана груменовима кречњака. Остали археолошки материјал чине мањи комади лепа са отисцима пружа и пригачаном спољном површином. Дебљина овог културног хоризонта варира од 0,40 м у јужном делу сонде, до 1,00 м у северном, где је концентрација археолошког материјала највећа.

Други, млађи културни хоризонт карактеришу фрагменти касноантичке керамике. Ради се о посудама за свакодневну употребу: сиво и мрко печени лонци грубље фактуре са додатком крупно-зрнастог песка, питоси, а ређу појаву представљају црвено печени судови финије фактуре. Овај културни хоризонт ближе опредељује налаз новца IV века и фрагмент наруквице од стаклене пасте тамне боје, полукружног пресека, чији се хронолошки распон креће од III-VI века.

Карактеристика овог хоризонта је сиво-мрка, масна земља помешана са већом количином грађевинског шута. Керамички материјал заједно са фрагментима опека, тегула, имбрекса, ломљеним каменом и здробљеним кречним малтером прати се од нивоа оранице све до коте 0,40-0,60 м. Концентрација шута нешто је већа у северном делу сонде. На поменутој нивелети шут се потпуно губи, а малобројни фрагменти касноантичке мешају се са атипичним фрагментима неолитске керамике и ситним комадима лепа.

Сонда 2 је постављена са циљем утврђивања стратиграфије локалитета (сл. 1). Карактер материјала и знатна количина грађевинског шута упућивали су на реалнију могућност постојања објекта јужно од сонде 2. Резултати сонде 3 потврдили су ову претпоставку.

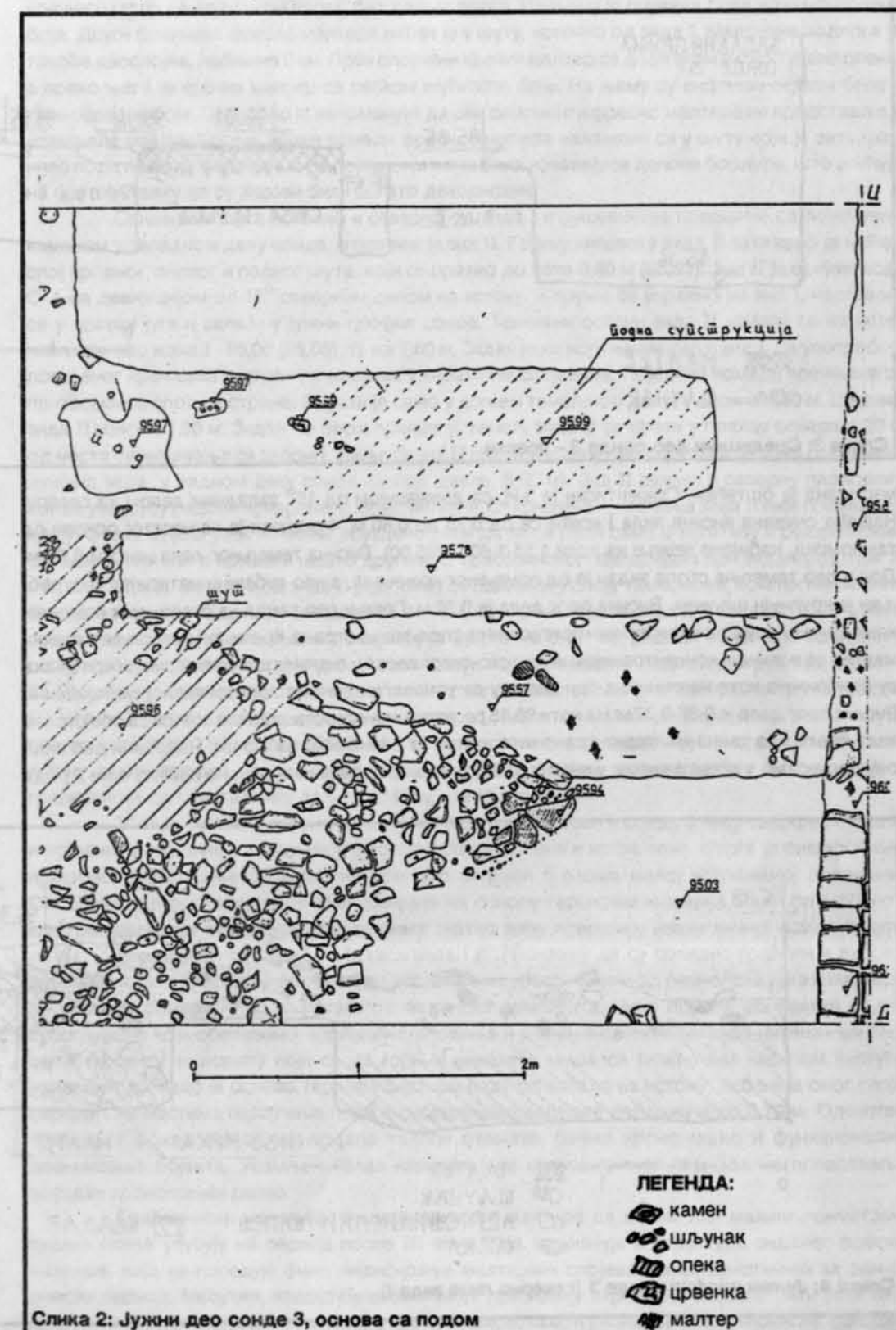
СОНДА 3

Постављена је на имању Милорада Обрадовића, 34 м јужно од сонде 2, а паралелно са асфалтним путем који се налази око 5 м западно. Интензивне насlage грађевинског шута и сама конфигурација терена благо уздигнутог у односу на околну уплутивали су на претпоставку да би се овде могао налазити центар локалитета. Површина коју покрива интензивни шут износи приближно 30 x 30 м. Већ током почетних радова указала се потреба за ширењем у правцу југа, тако да су коначне димензије сонде биле 12 x 5 м. Оријентисана је С-Ј, са девијацијом од 14° северним делом ка истоку.

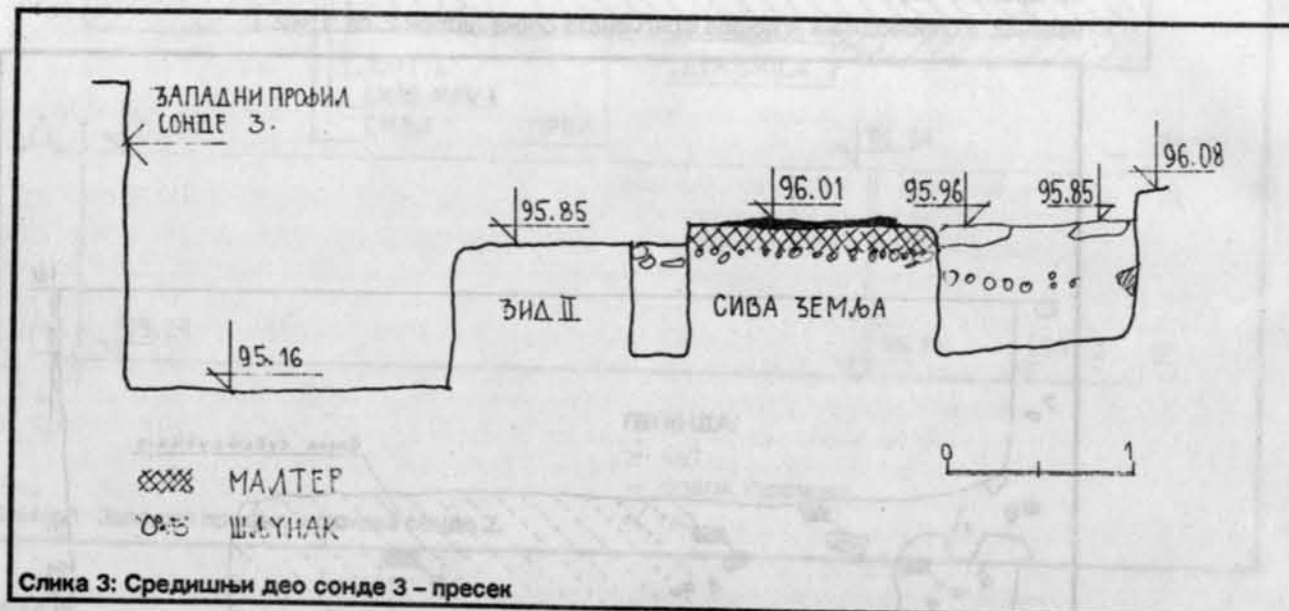
Почетним радовима обухваћена је читава површина сонде. Накнадним проширивањем у правцу југа, због временске ограничености, привремено су обустављени радови у северном делу сонде, после скидања слоја оранице (кота 96,27 - западни профил; 95,85 - источни профил. Висинске разлике условљене су конфигурацијом терена који је у знатном паду од запада ка истоку).

Основна карактеристика ораницног слоја је изузетно јака концентрација античког грађевинског материјала са веома мало земље (опеке дебљине 3 и 5 цм, тегуле, имберкси, ломљени камен, шљунак, комади малтера различите структуре). Скидањем овог слоја, на коти 0,10 м (96,97) и на 1,20 м од источног профила, регистрована је компактна подна површина са субструкцијом. Површина се пружа у правцу С-Ј у дужини од 4,80 м и ширини 1,00 м. Поменуте димензије односе се на компактну подну субструкцију са оштећеним малтерним премазом. Потпуно очувана подна површина знатно је мањих димензија и износи 0,70 x 0,55 x 0,30 (0,33) метара (укупна дебљина пода заједно са субструкцијом). Источно, западно и јужно, под и субструкција су пробијени. У овим зонама се слој шута пратио до различитих нивелета. На местима где је под оштећен могла се испитати његова структура. Подна субструкција је двослојна: први слој чини крупнији и ситнији речни шљунак помешан са песком жућкасте боје, а изнад њега се налази слој кречног малтера са примесама туцане опеке. Дебљина слојева износи од 15-17 цм. Спољна површина пода је премазана танким слојем кречног малтера са крупно туцаном опеком и фино је изглачана. Дебљина овог премаза је око 1,00 цм. Подна субструкција је фундирана на основи од тамномрке компактне земље, која се у источном делу сонде прати до коте 0,80 м (9533) (цртеж 2. и 3.; сл. 1. и 2.). Западно од очуваног дела пода, средишњи део сонде испуњавао је моћан слој шута дебљине 0,60 м, који делимично прекрива површина под ломљеним каменом, регистрована на приближно истој нивелети као и под (95,33).

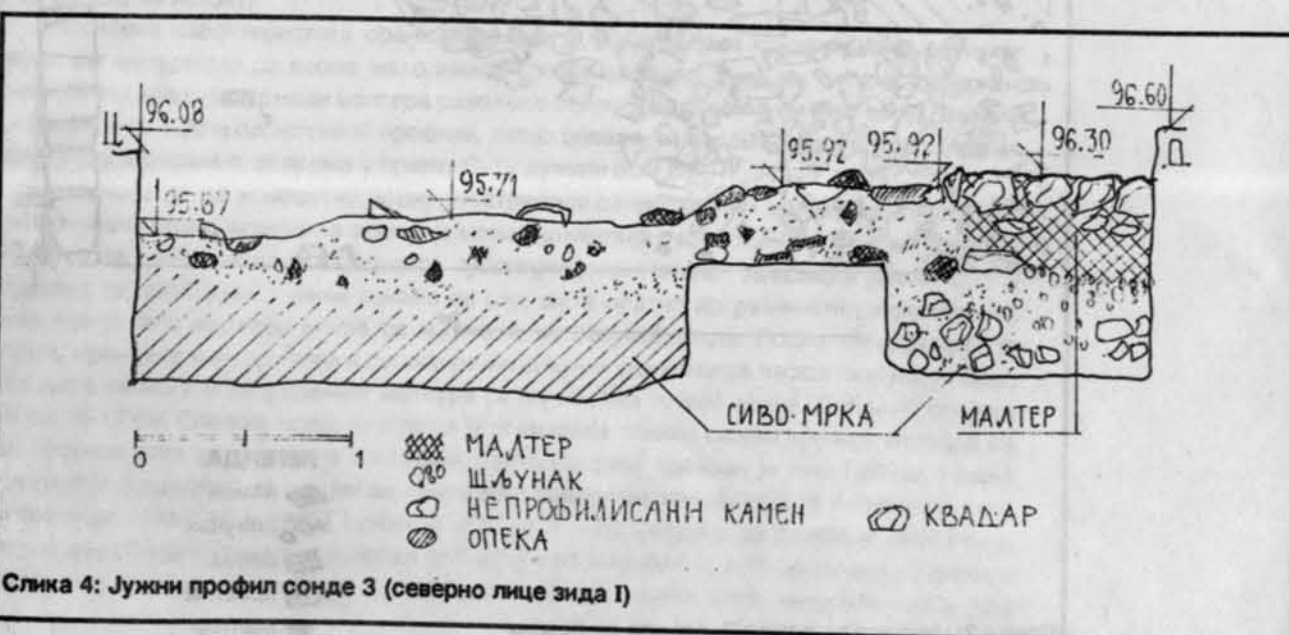
Површина се делимично надовезује на подну субструкцију (у западном делу) и наставља се у правцу запада залазећи у западни профил. Приближне димензије површине истражене радовима у сонди износе: 4,30 x 1,80 x 0,20 м. Приближна оријентација је СИ-ЈЗ. Неправилног је облика и шири се од југа ка северу, залазећи у северни део сонде, где су радови привремено обустављени. Чине је већи и мањи комади ломљеног кречњака, жутог пешчара и зеленца, а спроводична је појава фрагмената опеке (цртеж 2, сл. 1. и 2.).

У јужном делу сонде, скидањем моћног слоја шута помешаног са веома мало земље, на коти 0,30 м (96,30), регистрован је зид који залази у западни профил. Обележен је као зид I. Ослобођен је са северне и јужне стране. У овим зонама, после слоја шута који се прати до коте 0,50 м (96,10), настављао се слој тамномрке компакте земље без грађевинских остатака, све до коте 1,60 м (95,00), тј. до нивоа темеља. Зид је очуван у темељном и веома мало у надземном делу. Откривена дужина зида I износи 1,50 м (у темељном делу) и 1,40 м (у надземном). На овом

месту зид је оштећен. Оријентисан је 3-И, са девијацијом од 15° западним делом ка северу. Највећа очувана висина зида I креће се од 0,75 до 0,80 м. Фундиран је на чврстој основи од тамномрке, набијене земље на коти 1,55-1,60 м (95,00). Висина темељног дела износи 0,87 м. Доњи део темељне стопе зидан је од ломљеног кречњака, а као либазни материјал употребљен је крупнији шљунак. Висина овог дела је 0,50 м. Горњи део темељне стопе чине ломљени комади кречњака од којих су неки притесани са спољашње стране. Кречњак је утопљен у кречни малтер са великом концентрацијом жућкасто-сивог песка и ситнијег шљунка. Комади кречњака су приближно исте величине, а при зидању се уочава тенденција хоризонталног услојавања. Висина овог дела је 0,35-0,37 м. На коти 96,15 регистровани су остаци сокла који се са обе стране зида прате као танка малтерна трака што излази из равни зида за 3-5 цм. Надземни део зида очуван је само у доњем нивоу, у висини 0,20 (тј. један ред тесаника). Зидно платно чине 2 реда

Слика 4: Јужни профил сонде 3 (северно лице зида I)

хоризонтално сложених тесаника, приближних димензија: 0,34 x 0,38 x 0,25 м. Тесаници су утопљени у малтерну масу, малтерне спојнице су дерсоване и дебљина им је 4-10 цм. Са обе стране зид I је био премазан кречним малтером са примесом песка жућкасте боје. Дебљина премаза је 2 цм. Зид I је са обе стране зидан истом техником (цртеж 2, 4, и 5; слика 2, 3 и 4). Са јужне стране зида, на ивици сокола, нађен је већи фрагмент зиданог малтера са остацима фреско бојења на подлози. Укупна дебљина малтера је 3 цм. Састји се од два слоја: први слој чини кречни малтер са додатком ситног туцане опеке и ситног песка мрке боје, а други слој чини кречни малтер са додатком песка, без туцане опеке. На њему је очувана бела и тамно-црвена боја. Други фрагмент фреско малтера нађен је у шуту, источно од зида I. Малтерна подлога је такође двослојна, дебљине 2 цм. Први слој чини кречни малтер са додатком ситног туцане опеке, а преко њега је кречни малтер са песком жућкасте боје. На њему су видљиви остаци беле и тамноцрвене боје. Потребно је напоменути да ови фрагменти фреско малтера не представљају усамљене појаве. Бројни, мањи комади фреско малтера налажени су у шуту који је затварао ниво пода и места оштећења. На појединим комадима уочавају се делови бордуре, што упућује на претпоставку да су зидови били богато декорисани.

Скидањем шута источно и северно од зида I и рушевинске површине са ломљеним каменом у западном делу сонде, откривен је зид II. Горњу нивелету зида II затварао је моћан слој кровног, зидног и подног шута, који се пратио до коте 0,60 м (95,51). Зид II је оријентисан С-Ј, са девијацијом од 15° северним делом ка истоку, и пружа се управно на зид I, наставља се у правцу југа и залази у јужни профил сонде. Темељни остаци зида II налазе се на истој нивелети као и зид I - 95,00 (95,05), тј. на 1,60 м. Зидан је на исти начин као и зид I, са употребом ломљеног кречњака и крупнијег шљунка у либазним слојевима. Поједини комади кречњака су притесани са спољне стране. Очуван је само у доњем темељном делу, у висини 0,60 м. Ширина зида II износи 1,00 м. Зидан по овом принципу, темељ зида II се прати у правцу севера 1,20 м од места сучељавања са зидом I. Даље се зид II прати у правцу севера 4,80 м (укупна откривена дужина зида у радном делу сонде износи, дакле, 6,00 м). Зид II залази у северну плоовину сонде у којој су радови привремено обустављени. Откривање и чишћење зида II није приведено крају. Стога се још увек не може поуздано рећи да ли се ради само о негативу и рушевинским остацима, или пак о примени нешто другачијег грађевинског материјала при зидању (цртеж 2. и 4.; слика 2 и 3). Западно од зида II радови су се одвијали у слоју тамномрке, компакте земље, без археолошког садржаја, све до коте 94,99. Са источне стране зида II а западно од очуване подне површине, после скидања слоја шута (дебљине 0,60 м), радови су такође одвијали у слоју истог квалитета и структуре. У овом слоју, испод нивелете подне субструкције, на коти 95,50, нађен је фрагмент наруквике од тамне стаклене пасте, оквирно детерминисан периодом III-VI век. У јужном делу сонде, источно од зида I, чистио се моћан слој кровног и зидног шута све до коте 0,30-0,60 метара (95,67-95,45). На овој нивелети радови су привремено обустављени. Јужни профил сонде и истражене површине у овом делу потврђују да се зид II и грађевински шут настављају даље у правцу југа (фото 1).

Због временске ограничености, археолошки радови у сонди 3 нису завршени. Зид II и поједине површине у сонди нису у потпуности очишћене и истражене. Стога је онемогућено прецизно дефинисање објекта, тим пре што се ради о веома малој истраженој површини. Одређене претпоставке могу се формирати на основу теренских индиција. Ради се о објекту или грађевинском комплексу који заузима знатно већу површину изван линија сонде 3, што потврђују сви профили. Темељни остаци зида I и II показују да су солидно грађени и дубоко фундирани. Под је брижљиво рађен, са слојевитом субструкцијом од речног шљунка и малтера са туцаном опеком, због изолације од влажност земљишта. Ниво пода и компакте подне субструкције који обележава хоризонт становања и рушења објекта затвара интензиван слој шута (кровног и зидног) који се на горњој нивелети меша са рецентним насипом (могуће наплавном). Како је основа терена у знатном паду од запада ка истоку, дебљина овог слоја варира - на местима оштећења пода и субструкције достиже дебљину и до 0,70 м. Одсуство покретног археолошког материјала такође отежава ближе хронолошко и функционално дефинисање објекта. Усамљен налаз наруквике из касноантичког периода не представља поуздан хронолошки репер.

Грађевински материјал и шире примене малтера са већим или мањим примесима туцане опеке упућују на период после III века.³ На то указује и структура зиданог фреско малтера, која не поседује фино нијансирање малтерних слојева карактеристичних за ранији римски период. Међутим, недостају елементи за прецизнију атрибуцију објекта. Још увек није дефинисан однос зидова и пода, како у хронолошком, тако и у конструктивном смислу. Требало

би напоменути да је објекат у великој мери девастиран пољопривредним радовима при чему је, по тврђењу мештана, грађевински материјал немилице одношен.

Слика 5: Западни профил сонде 3 (пресек зида I)

СОНДА 4

Ради праћења и откривања габарита објекта, отворена је сонда 4. Пружа се управно на источни профил сонде 3. Оријентисана је И-З, са девијацијом од 14° источним делом ка југу. Димензије сонде су 5×2 м. Радови у сонди привремено су обустављени на коти 0,40 - 0,60 м (94,49 - источни профил; 95,81 - западни профил). До поменуте нивелете пратио се слој шута помешан са рецентним насипом.

Резултати почетних истраживања на локалитету индикативног назива "Црквине" - базирани на подацима претходних рекогносцирања, потврдили су постојање архитектонског објекта или целине на овом простору. Овогодишњим радовима нисмо били у могућности да сагледамо грађевину у целини, што нам у првој фази пројекта и није био циљ. Радови су указали на потребу даљег систематског истраживања овог локалитета, нарочито простора непосредно изван линија сонде 3 и 4.

Од наредних археолошких радова на локалитету "Црквине" очекује се да поставе оквире за прецизну хорнолошко-функционалну интерпретацију откривеног објекта и да допринесу јаснијем сагледавању културно-историјске и архитектонске проблематике и вредности.

НАПОМЕНЕ:

1. Радовима руководе Часлав Јордовић, археолог Републичког завода за заштиту споменика културе и др Војислав Трбуховић, научни саветник Археолошког института у Београду. Овом приликом се захваљујем руководиоцима пројекта као и колеги М. Васиљевићу, кустосу Музеја у Шапцу, за стручну помоћ и подршку указану током рада на терену.
2. Локалитет под називом "Црквине" евидентирали су др Војислав Трбуховић, научни саветник Археолошког института у Београду и М. Васиљевић, кустос-археолог Музеја у Шапцу.
3. М. Паровић-Пешикан, Археолошка истраживања у Боки Которској, Старица XXVII-XXIX за 1977-1978. (Београд, 1979) 48, са наведеном литературом.

ФОТО 1: Снимак са севера: под, зид I и II, и површина под ломљеним каменом

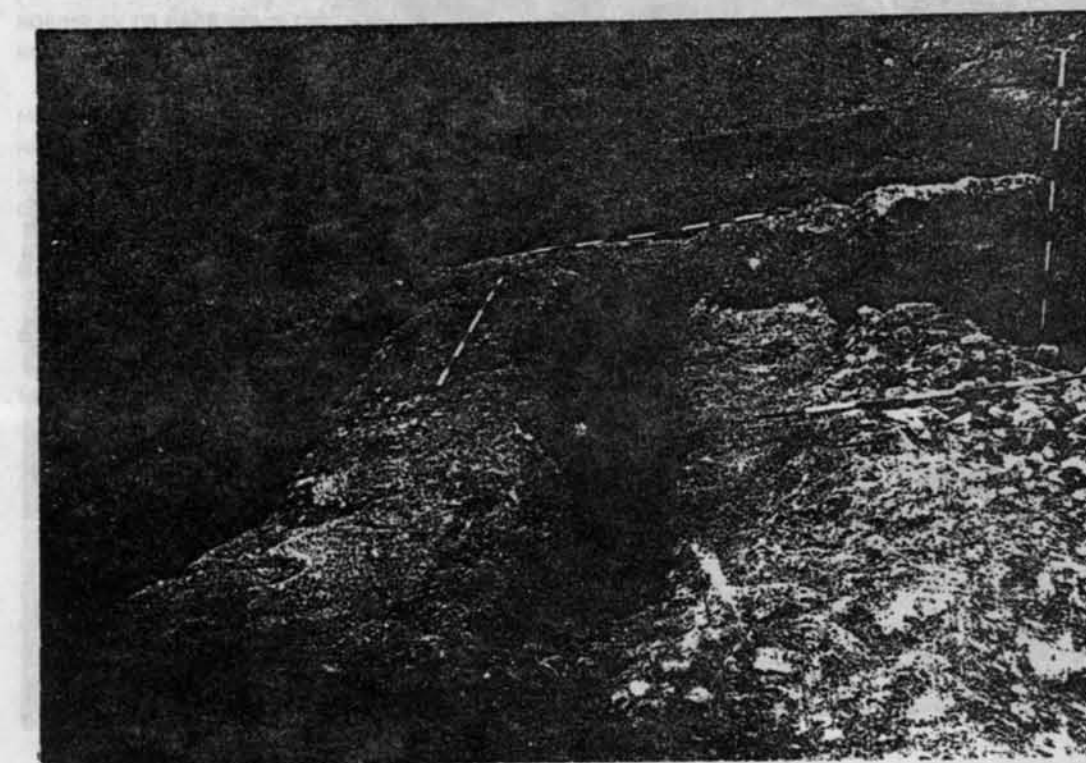

ФОТО 2: Снимак са севера: под, зид I и II

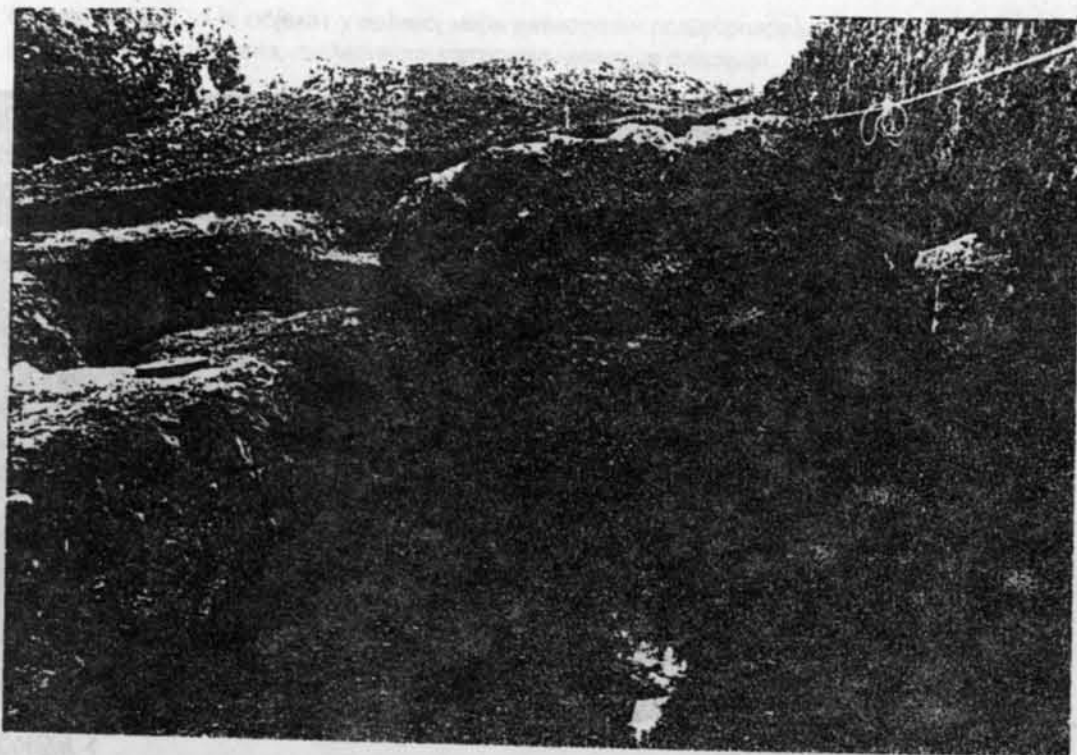

ФОТО 3: Снимак са севера: зид I

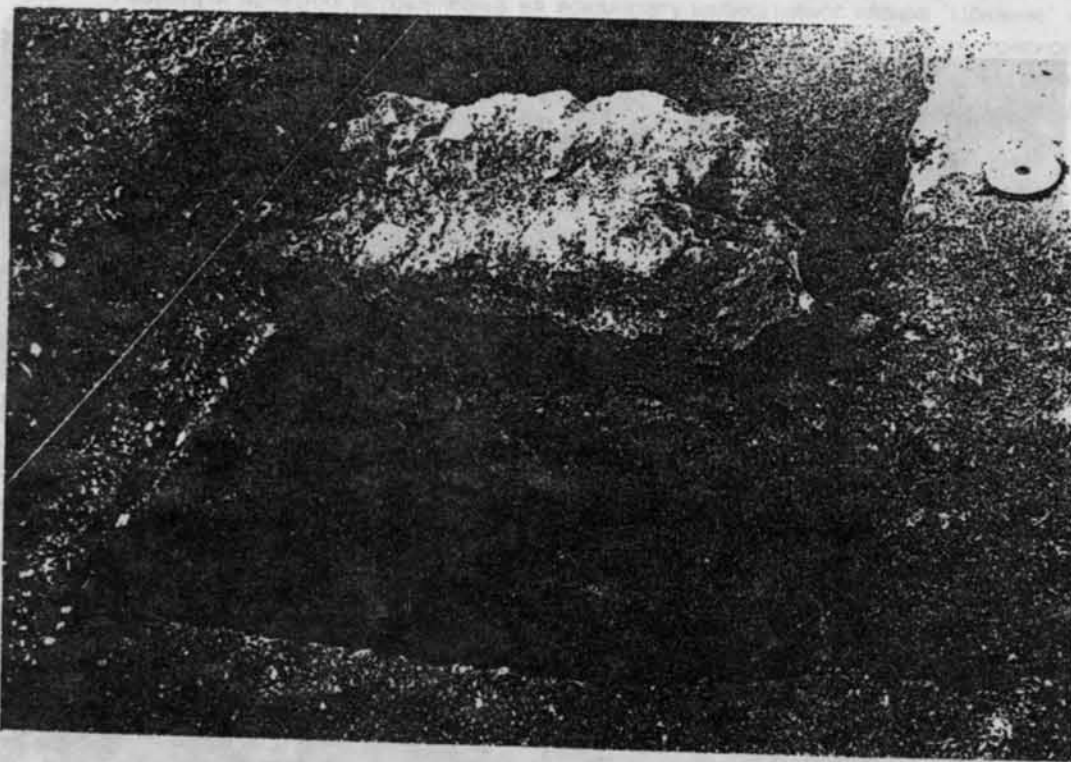

ФОТО 4: Снимак са јужне стране, зид I и II.

Зоран Симић

МАЂАРСКО ГРОБЉЕ У ЦВЕТОВЦУ

Површинска експлоатација енергетских ресурса, поред обимних физичких интервенција у простору и других социо-економских и еколошких фактора, има за последицу и угрожавање интегритета читавог низа објеката и локалитета са карактером културних добара и споменичких вредности које се налазе на простору експлоатације.

Рударско енергетско индустријски комбинат Колубара представља сложен производни систем који се простире на територијама подрињско-колубарског и београдског подручја и обухвата општине Лазаревац, Лајковац, Уб и Коцељево.

Сада већ далеке 1979. године, приликом израде радне верзије Просторног плана РЕИК Колубара, служба заштите споменика културе интервенисала је и указала да ово подручје садржи веома разноврсну културно-историјску и уметничку баштину која ће, ширењем Комбината и отварањем нових површинских копова, бити потпуно уништена. Током 1981. године сачињен је елаборат валоризације културних добара са свим мерама које је било потребно предузети за њихову заштиту и проучавање. На ово је указивала и потреба комплексног сагледавања проблематике у вези заштите свих културних вредности, не само оних непосредно угрожених, већ и осталих на широј територији, чиме се добијала адекватна оцена значаја културне баштине са ових простора. Нажалост, до реализације овог елабората није дошло све до 1991. године, када је део културног наслеђа већ увелико био уништен, како на просторима старијих површинских копова на пољима А, Б и Д, тако и на новоотвореном површинском копу Тамнава-источно поље.

На удару површинског копа Тамнава источно поље нашло се и насеље Цветовац које је, због експлоатације поља, данас већ премештено на нову локацију. Стари објекти, међу којима су се налазили и они који су били евидентирани до стране службе заштите као добра која уживају претходну заштиту, порушени су и изгубљени за даља проучавања.

Старо село Цветовац налазило се на алувијалној равници са десне стране ибарске магистрале, идући од Београда према Лазаревцу, између река Колубаре, Лукавице, Пештана и њихових отока Пештанца и Брзака. Атар села граничио се са атарима Вреоца, В.Црљена, М.Борка и Скобаља. Припадало је типу полузбијених насеља са кућама груписаним у центру села и разређеним према периферији, а делило се на Горњи и Доњи крај.¹

Село Цветовац се у писаним историјским изворима помиње први пут у попису Влаха Београдске нахије из 1528. године.²

И у каснијим пописима од 1530. до 1560. године село и даље егзистира са различитим бројем домова и пореских глава.³

У изворима из XVII, XVIII и прве половине XIX века не појављује се више село Цветовац. Изгледа да је насеље већ крајем XVI века опустело, о чему посредно говори и опадање броја домова у последњем попису у коме се појављује, што је случај и са већином других села београдске области.

Село Цветовац поново налазимо тек у попису села Колубарског среза из 1870. године.

Данашње насеље, односно оно које је сада пресељено на нову локацију, основали су становници насеља Вреоца средином прошлог века. На том месту они су имали сточарске колибе, а како је около било цветних ливада, касније је и село добило име Цветовац.⁴ Постоје још два предања о имену села. По једном, насеље се назвало по хајдуку Цветку који је ту погинуо, а по другом, насеље је названо према некој Цвети која се удала и прва била одведена из Вреоца у Цветовац. Код Р.Т.Николића налазимо податак да је село добило име по неком Цветоју који је био оснивач села.⁵ Ово насеље званично је проглашено за село 1874. године, док је дотле било заселак села Вреоца.⁶

У атару села до сада су забележена два археолошка локалитета, оба из периода позног средњег века. Археолошки локалитет Старо Село налази се југоисточно од села, непосредно уз потес Велиновац, и тренутно није угрожено радовима површинског копа. На основу нешто мало површинског археолошког материјала може се претпоставити да се на том

месту налазило неко старије насеље чије је временско опредељење у овом тренутку, без сондажних археолошких истраживања, тешко одредити.

Локалитет Мађарско гробље лоциран је југозападно од села које је данас премештено. Лежи на изразитој заравни између десне обале старог корита реке Колубаре и старог пута Цветовац-Вреоци. Надморска висина платоа на коме се налази гробље износи око 94 метара. Западно од гробља терен се једним блажим одсеком спушта у равницу према старој Колубари, која је од платоа на коме је гробље удаљена око 200 метара.⁷ Према подацима из литературе и усмених казивања старијих мештана, гробље већ почетком овог века више није било у функцији.⁸

У селу је постојало и друго старо гробље, на обали реке Лукавице, која је у једном моменту вероватно преузело функцију Мађарског гробља, да би и оно касније због плавења реке Лукавице и обрушавања терена, било напуштено.

Локалитет Мађарско Гробље захвата површину од око 50 x 50 м и пре отпочињања радова на њему било је зарасло у густу шипраг и младу багремову шуму. У време првог обиласка терена општине Лазаревац, када су евидентирани археолошки локалитети, поред надгробних споменика из друге половине XVIII и XIX века, овде је било забележено и неколико необрађених хоризонталних каменних надгробних плоча без натписа, које су указивале и на постојање старије некрополе.⁹ Приликом каснијих обилазака овог локалитета поменуте хоризонталне надгробне плоче нису више биле уочене на терену.¹⁰

И поред тога, само гробље и надгробни споменици XVIII и XIX века због своје монументалности, клесарске и ликовне обраде као и натписа са архаичним језичким формама завређивали су да буду детаљно истражени и спашени од уништења које прети предвиђеним радовима на површинском копу.

Бурни историјски догађаји, нарочито током последња три века, када се београдска област и етнички консолидује и када се формира већина и данас постојећих насеља на овом подручју, оставили су трагове у културном наслеђу у коме надгробни споменици представљају значајна и аутентична сведочанства, што је и овде био случај. Споменици на Мађарском гробљу у Цветовцу представљају репрезентативне примерке каменорезачке уметности на овом простору. Чињеница да оваквих гробља има сачуваних у све мањем броју даје још већи значај самом локалитету и настојањима да се по први пут једно гробље овог периода на београдском подручју потпуно археолошки истражи.

Радовима из 1991. године било је предвиђено: да се простор гробља очисти од вегетације како би се сагледала комплетна ситуација; да се сачини геодетска ситуација са означеним местима сачуваних надгробних споменика; да се изврши техничко снимање постојећих надгробних споменика и да се отпочне са систематским археолошким ископавањем ове некрополе.¹¹

На локалитету је укупно сачувано 62 вертикална надгробна споменика различитих величина. Од овог броја на 23 споменика налазе се натписи, док су остали само са орнаменталним мотивима. Оштећено је или поломљено 5 надгробних споменика.

По обављеном геодетском снимању,¹² на локалитету је постављена квадратна мрежа са квадратима величине 5 x 5 метара. Због ситуације на терену X оса квадратне мреже одступа од правца севера за 18° према истоку. Квадрати по X оси обележени су арапским бројевима од 1 до 10, а по Y оси обележени су словима абецеде.

Радовима изведеним у овој години откривено је укупно 55 гробова, од којих је 12 имало и прилоге. Одређене су северна, јужна и западна граница некрополе и оквирно утврђено време уклањања гробова. Остали елементи неопходни за комплетну анализу ове некрополе недостају у већој или мањој мери.

Уклањање гробова у светложуту лесну подлогу извршено је на котама између 93.74 и 92.81. Гробне реке су затрпаване земљом из ископа, која се временом потпуно изједначила по боји тако да се у основама не уочавају величине гробних рака.

Гробови су уклањани по систему правилних редова, али има и случајева мањег одступања од правца због промене оријентације, што доводи до неправилности редова. Оријентација гробова углавном је правилна, са веома малим одступањима од правца исток-запад и са главом на западу. У оквиру истражених квадрата, и поред мањих неправилности у редовима, нису уочена преклапања гробних рака, осим у два случаја, где су млађе укупани гробови делимично оштетили старије. Дечији гробови по правилу су нешто плиће укупани у односу на остале.

Узимајући у обзир време настанка ове некрополе и њено трајање, може се закључити да су сви покојници били сахрањени у сандуцима израђеним од дрвених талпи које су временом иструлиле, тако да је само код једног гроба било могуће констатовати остатке сандука. Код осталих гробова нису били констатовани остаци дрвених сандука, те се стиче утисак да су у питању гробови слободно укупаних покојника.

На основу откривеног броја гробова може се закључити да је покојник полаган на леђа у испруженом положају, са рукама прекрштеним на грудима или на карлици. Степен очуваних скелетних остатака је релативно добар, осим код дечијих гробова.

Од укупно 55 гробова у 42 случаја су сахрањени покојници одрасле особе, док су у 13 случајева покојници дечијег узраста.

Како ове године нису обављене антрополшке анализе, није поуздано утврђен однос између мушких и женских скелета као ни старосна граница покојника.

Међу откривеним гробовима 12 је било са прилозима, углавном врло сиромашним. Положај прилога у гробовима је у сагласности са њиховом функцијом. Тако су украсне игле налажене на слепоочном делу лобање, прстен у пределу шаке, украсне шљокице са одеће на лобањи, пределу груди или потколеница, украси у виду броша у пределу груди као и дугмета са одеће. Новац је као гробни прилог забележен само у једном гробу и то као део почетнице за украшавање главе, која је била од тканине са нашивеним новцем и бакарним шљокицама. Сви прилози у гробовима, према својој функцији могу се сврстати у две групе, накит и функционални и украсни делови одеће.

На основу типолошких одлика релативно мало откривених гробних прилога и типолошких одлика надгробних споменика на некрополи, она се може одредити у време друге половине XVIII и прве половине XIX века.

Откривени број гробова на релативно уском простору, систематичност уклањања који следе скоро правилне редове као и присуство покојника оба пола и свих узраста указују на већу некрополу насеобинског карактера.

Потпунија слика о овој некрополи свакако ће се добити у наставку истраживања која се предвиђају као и антрополошким обрадом остеолошког материјала, за коју већ после ових ископавања постоје могућности.

ОПИС ГРОБОВА

Гроб број 1.

Налази се у западном делу квадрата A/1. Оријентација гроба исток-запад, са главом на западној страни. Очувана дужина 1,50 м. Слободно укупан гроб на коти 93.15. Горња половина груди и глава покојника залазе у западни профил. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Обе руке су савијене у лактовима и положене на централни део тела.

Гроб је без прилога. Овом покојнику одговара надгробни споменик бр. 20. који се још налази *in situ* изнад покојникове главе, на западној страни гроба.

Гроб број 2.

Налази се у југоисточном делу квадрата A/1, на коти 93.74. Оријентисан правцем исток-запад, са главом на западу. Очувана дужина 1,12 м. У питању је дечији гроб, плиће укупан од коте уобичајеног сахрањивања у положају, на леђима. Десна рука савијена у лакту и стављена на стомачни део тела. Лева рука оштро савијена и постављена високо на груди. Обе тибије су примарно поремећене, али без видљивог узорка.

Гроб је без прилога и надгробног обележја.

Гроб број 3.

Налази се у југоисточном делу квадрата A/7 и доњим делом залази у источни профил. Оријентација гроба исток-запад. Очувана дужина 0,82 м. Гроб на коти 92.84. Покојник сахрањен на леђима у испруженом положају. Руке су савијене у лактовима и положене на стомак.

Гроб без прилога.

Гроб број 4.

Гроб је лоциран у североисточном углу квадрата А/7, на коти 92.89. Откривена је само лобања, док остали део скелета залази у источни профил. Очувана дужина 0,36 м.
Без прилога.

Гроб број 5.

У питању је дечији гроб, лоциран на коти 93.08. Оријентација гроба исток-запад. Већи део скелета недостаје. Очувани су само делови лобање и кости руку и ногу. Очувана дужина 0,47 м.

Без прилога.

Гроб број 6.

Налази се у југозападном делу квадрата А/7, на коти 92.94. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен у испруженом положају, на леђима. Руке савијене у лактовима и прекрштене на грудима. Очувана дужина 1,74 м.
Без прилога.

Гроб број 7.

Гроб је лоциран у централном делу западне половине квадрата А/7, на коти 92.94. Оријентација гроба исток-запад. У питању је скелет одраслог детета. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке савијене у лактовима и положене на доњи део стомака. Очувана дужина 1,14 м.
Без прилога.

Гроб број 8.

Налази се у северној половини квадрата А/7, на коти 93.09. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Десна рука је оштро савијена у лакту тако да је шака положена високо на рамени део, док је лева благо савијена и положена преко груди. Очувана дужина 1,68 м.
Без прилога.

Гроб број 9.

Делимично откривен гроб у квадрату А/7, на коти 93.25. Већи део скелета залази у западни профил, па су откривени само доњи екстремитети до карлице. Оријентација гроба исток-запад. Судећи према положају ногу, покојник је био сахрањен на леђима у испруженом ставу. Очувана дужина 0,98 м.
Без прилога.

Гроб број 10.

Налази се у југоисточном делу квадрата А/6, на коти 93.88. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке благо савијене у лактовима и положене ниско на карлични део тела. Очувана дужина 1,58 м.
Без прилога.

Гроб број 11.

Дечији гроб лоциран у југоистичном делу квадрата А/6, на коти 93.92. Оријентација гроба исток-запад. Очувани су само делови лобање и дуге кости руку и ногу. Очувана дужина 0,54 м.

Без прилога.

Гроб број 12.

Гроб је лоциран у централном делу квадрата А/6; на коти 92.93. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке благо савијене у лактовима положене ниско на доњи део карлице. Очувана дужина 1,52 м.

У пределу покојникових груди нађено је једно мало оловно полулоптасто дугме.

Гроб број 13.

Налази се у северном делу квадрата А/6, на коти 92.92. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су оштро савијене у лактовима и постављене на стомачни део.

Код левог рамена скелета и преко леве надлактице и лакта констатовани су трагови иструлеле даске, те се може закључити да је покојник био сахрањен у дрвеном сандуку.

Очувана дужина 1,54 м. Гроб без прилога.

Гроб број 14.

Делимично откривен гроб у североисточном углу квадрата А/6, на коти 93.22. Откопан је горњи део скелета, док ноге залазе у источни профил. Оријентација гроба исток-запад, са главом на западу. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке оштро савијене у лактовима и положене високо на груди.

На чеоном делу лобање, десној и левој надлактици и шакама видљиви трагови светло зелене оксидације настале од остатака тканине срмене мараме.

Иза десне слепоочнице нађена игла од бронзе која је служила за причвршћивање мараме и неколико мањих бакарних шљокица.

Очувана дужина 0,68 м.

Гроб број 15.

Налази се уз источни профил квадрата А/6, на коти 93.03. Откривен је само мањи део скелета, док је већи остао у профили. Судећи према видљивим деловима, покојник је сахрањен на уобичајен начин: у испруженом положају, на леђима. Оријентација гроба исток-запад. Очувана дужина 0,54 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 16.

Лоциран је уз источни профил квадрата А/6, на коти 92.84. Откривен је само горњи део скелета груди са лобањом. Већи преостали део остао је у профили. Оријентација гроба исток-запад. Очувана дужина је 0,30 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 17.

Налази се на граничној линији између квадрата А/6 и квадрата А/5, на коти 92.99. Већи део скелета залази у западни профил. Оријентација гроба је исток-запад. Судећи по видљивим детаљима, покојник је сахрањен на леђима у испруженом положају. Очувана дужина је 0,94 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 18.

Гроб је лоциран у јужном делу квадрата А/5, на коти 92.91. У питању је одрасла особа. Оријентација гроба исток-запад, са главом на западу. Покојник је сахрањен на леђима, у

испруженом положају. Руке су благо савијене у лактовима и положене на карлични део. Очувана дужина 1,54 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 19.

Налази се у југозападном делу квадрата А/5, на коти 92.97. Оријентација гроба исток-запад, са главом на западу. У питању је дечији гроб, чија горња половина скелета залази у западни профил. Сахрањивање обављено на уобичајен начин, на леђима и у испруженом положају. Очувана дужина 0,64 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 20.

Налази се у западном делу квадрата А/5, на коти 93.00, уз западни профил, тако да је откривена само доња половина скелета и део груди. У питању је скелет одрасле особе. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су благо савијене у лактовима и положене ниско на стомаку. Очувана дужина 1,20 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 21.

Дечији гроб лоциран уз западни профил квадрата А/5, на коти 92,90. Оријентација гроба исток-запад. Сахрањен на леђима, у испруженом положају. Очувана дужина 0,76 м.

Код теменог дела лобање нађена је мања игла од бронзе са стином, лоптастом главом.

Гроб број 22.

Налази се у северозападном делу квадрата А/5, уз западни профил, на коти 93.00. У питању је дечији гроб. Горња половина скелета залази у западни профил. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Очувана дужина 0,74 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 23.

Налази се у северном делу квадрата А/5, на коти 93.30. У питању је само лобања одраслог детета. остали део скелета је иструлио. Очувана дужина 0,18 м.

Од прилога, једна јако оштећена аспра и две перле од стаклене пасте.

Гроб број 24.

Лоциран је у југоисточном делу квадрата А/5, на коти 93.00. Оријентација гроба исток-запад. У питању је гроб одрасле особе. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су савијене у лактовима и постављене на стомаку. Очувана дужина 1,60 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 25.

Налази се у североисточном делу квадрата А/5, на коти 92.98, уз источни профил у који већим делом залази. Оријентација гроба исток-запад. Реч је о одраслој особи сахрањеној на леђима, у испруженом положају. Очувана дужина 0,46 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 26.

Гроб означава сао лобања покојника чији скелет залази у источни профил. Очувана дужина 0,12 м.

Чишћење гроба обавиће се у следећој кампањи истраживања.

Гроб број 27.

Лоциран је у самој северној оси између квадрата А/5 и квадрата А/4 на коти 93.06. Реч је гробу одрасле особе. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су оштро савијене у лактовима и постављене на доњи део стомака. Очувана дужина, 1,62 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 28.

Налази се у јужној половини квадрата А/4, на коти 93.16. У питању је дечији гроб оријентације исток-запад са главом на западу. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Очувана дужина 1,26 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 29.

Налази се у централном делу квадрата А/4, на коти 93.05. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су савијене у лактовима и положене на доњи део груди. Скелет одрасле особе. Очувана дужина 1,70 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 30.

Лоциран је у горњем западном делу квадрата А/4, на коти 93.14. Примећује се видно одступање оријентације овог гроба у правцу североистока. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Очувана дужина 1,60 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 31.

Налази се у северно мделу квадрата А/4, на коти 92.86. Скелет одрасле особе, оријентације исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке оштро савијене у лактовима и положене високо на груди. Очувана дужина 1,55 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 32.

Налази се на граничној линији између квадрата А/4 и квадрата А/3, на коти 93.10. Гроб одрасле особе, оријентације исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Потколенице обе ноге иструлиле. Очувана дужина 1,25 м.

На грудима, где је вероватно била шака, нађен је један прстен од бронзе, са шестоугаоном плочастом главом.

Гроб број 33.

Лоциран је у југоисточном делу квадрата А/4, на коти 93.20, тако да потколенице ногу залазе у источни профил. Гроб припада одраслој особи. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су оштро савијене у лактовима: десна положена на доњи део стомака, а лева више преко груди. У пределу шака видљиви су

местимично трагови оксида светло зелене боје, вероватно од тканине рађене од срме. Очувана дужина скелета 0,95 м.

У гробу је нађен мањи гвоздени предмет аморфног облика, нејасне намене и функције.

Гроб број 34.

Налази се у јужној половини квадрата А/4 на коти 93.04, уз источни профил. Откривен је само горњи део скелета нешто испод карлице. Оријентација гроба исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Лева рука савијена у лакту и положена ниско на груди. Положај десне руке нејасан. Очувана дужина 0,90 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 35.

Гроб означава само лобања одрасле особе на коти 93.21, у југоисточном углу квадрата А/4. Детаљи сахрањивања нејасни. Очувана дужина 0,35 м.

Гроб без прилога

Гроб број 36.

Дечији гроб лоциран у јужном делу квадрата А/3, на коти 92.94. Оријентација гроба исток-запад. Сахрањивање извршено на леђима, у испруженом положају.

Детаљи сахрањивања нејасни. Од скелета сачувани само делови лобање и бутне кости ногу. Остале кости иструлиле. Очувана дужина 0,65 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 37.

Гроб одрасле особе лоциран уз западни профил квадрата А/3, на коти 93.16. Горња половина скелета залази у западни профил. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају - судећи према положају ногу од карлице наниже. Очувана дужина скелета 0,90 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 38

Налази се у северозападном углу квадрата А/3, на коти 93.09. Од скелета су откривене само тибије и делови фемура. Остали део залази у западни профил. оријентација гроба исток-запад, али су детаљи нејасни. Очувана дужина 0,65 м.

Гроб без прилога

Гроб број 39.

Гроб одрасле особе лоциран у западној половини квадрата А/3, на коти 93.19. Оријентација гроба исток-запад, са главом на западу. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Руке су савијене у лактовима и положене на доњи део стомака. Покојникове потколенице пресечене су приликом уклапања гроба бр. 40, који је лоциран нешто западније. Очувана дужина 1,20 м.

На лобањи је нађена једна мања бакарна шљокица.

Гроб број 40.

Налази се у југозападном делу квадрата А/3, на коти 93.00. Приликом уклапања овог гроба дошло је до оштећења гроба бр. 39. Оријентација гроба исток-запад. Гроб одрасле особе сахрањене на леђима, у испруженом положају. Десна рука је савијена у лакту и укосо

положена преко груди. Лева рука благо савијена и положена на стомак. Очувана дужина 1,70 м.

У пределу груди, на костима се виде зелени трагови оксидације одеће (?). И на потколеницама налазиле су се мале бакарне шљокице, вероватно причвршћене на одећи. Нађена су два комада.

Гроб број 41.

Гроб лоциран у североисточном делу квадрата А/3, на коти 92.93. Оријентација гроба исток-запад. Од скелета сачувани само горњи делови до карлице. Покојник је, судећи према остацима, сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Очувана дужина 0,70 м

Гроб без прилога.

Гроб број 42.

Гроб одрасле особе лоциран у јужном делу квадрата А/2, на коти 92.90. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Десна рука оштро савијена у лакту и положена високо према левом рамену. Положај леве руке нејасан. Очувана дужина 1,70 м.

Од прилога - фрагмент украсног гајтана са нашивеним бакарним шљокицама.

Гроб број 43.

Лоциран у централном делу квадрата А/2, на коти 93.13. Гроб одрасле особе, оријентације исток-запад, са главом на западу. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Очувана дужина, 1,75 м.

На надлактицама су трагови оксида светло зелене боје, вероватно од тканине рађене срмом. На лобањи видљиви остаци косе.

Гроб број 44.

Налази се у северозападном делу квадрата А/2, на коти 93.01. Гроб одрасле особе, оријентације исток-запад. Покојник сахрањен на леђима, у испруженом положају. Положај руку нејасан.

Приметни су трагови оксидације од тканине на лобањи, на грудима и ногама. У пределу слепоочница нађен је пар игала (можда сребро) са издуженом лоптастом главом, рађене у техници филиграна.

Гроб број 45. и 46.

Чине једну целину, која је поремећена приликом уклапања гроба бр. 44. Горњи део скелета гроба бр. 46 стављен је крај ногу покојника у гробу број 44. Гроб бр. 45 означавају кости лобање и горњег дела скелета, а гроб 46 означавају кости доњег дела скелета од карлице наниже. Гроб је укупан на коти 93.05 и, судећи према видљивим остацима, оријентације је исток-запад. Покојник је сахрањен на леђима, у испруженом положају. Остали детаљи нејасни. Очувана дужина 0,95 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 47.

Овај гроб означава само лобања уз источни профил у југоисточном делу квадрата А/2, на коти 92.81. Остали делови скелета залазе у профил. На чеоним деловима лобање видљиви су јасни трагови зеленог оксида са украсне траке која се овде налазила. Ширина траке на којој су били неки метални украси, вероватно шљокице, била је 2 цм.

Гроб број 48.

Лоциран је уз сам западни профил квадрата 0/10, на коти 93.01 у северозападном делу. Од скелета видљиве су само потколенице и делови бутних костију. Извесно је да је покојник сахрањен на лежима, у испруженом положају. Очувана дужина 0,70 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 49.

Налази се у северозападном углу квадрата 0/10, на коти 93.14 и видљиви су само доњи делови ногу. Остали део скелета залази у западни профил. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на лежима, у испруженом положају. Очувана дужина 0,80 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 50.

Дечији гроб лоциран у северној половини квадрата 0/10, на коти 93.27. Сахрањивање обављено на лежима, у испруженом положају. Оријентација гроба исток-запад. Положај руку нејасан. Очувана дужина 0,80 м. Од прилога - два листица привеска на делу ланчића од бакарне жице. Налаз представља део наушница са трепетљикама.

Гроб број 51.

Налази се у јужном делу квадрата 0/10, на коти 92.92. Гроб одрасле особе, оријентација исток-запад. Покојник је сахрањен на лежима, у испруженом положају. Руке благо савијене у лактовима, са шакама положеним на доњи део стомака. Очувана дужина скелета 1,60 м.

Гроб без прилога.

Гроб број 52.

Гроб одрасла особе лоциран у источном делу квадрата 0/10, на коти 93.03, уз источни профил, тако да доњи део ногу залази у профил. Оријентација гроба исток-запад. Покојник сахрањен на лежима, у испруженом положају. Руке савијене у лактовима и положене преко стомака. Очувана дужина 0,90 м.

На лобањи видљив изразит траг почелица (трака са новцем и шљокицама), где су нађена два новчића. На грудима нађена два украсна предмета у виду броша. На костима се виде трагови светло зеленог оксида, вероватно од тканине.

Гроб број 53.

Гроб означавају само делови дечије лобање, лоцирани у источном делу квадрата 0/10, на коти 93.22. Остали делови скелета недостају.

Гроб без прилога.

Гроб број 54.

Дечији гроб у источној половини квадрата 0/10, на коти 93.33, који означавају само делови лобање. Остали делови скелета недостају. Очувана дужина 0,30 м.

Гроб без прилога.

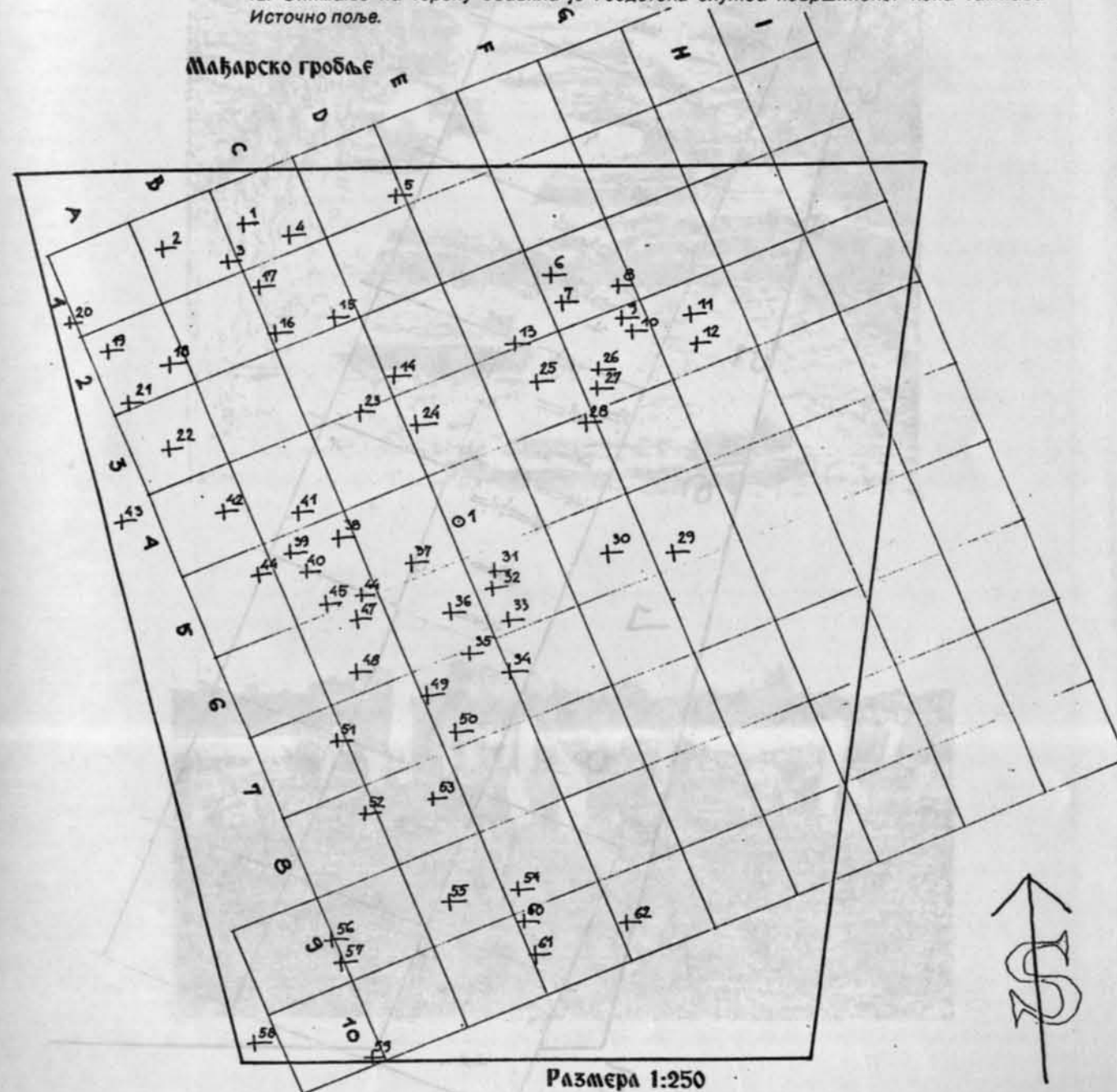
Гроб број 55.

Налази се у североисточном углу квадрата 0/10, на коти 93.16. Гроб одрасле особе, оријентације исток-запад. Покојник сахрањен на лежима, у испруженом положају. Положај руку нејасан. Доњи делови ногу залазе у источни профил. Очувана дужина 1,00 м.

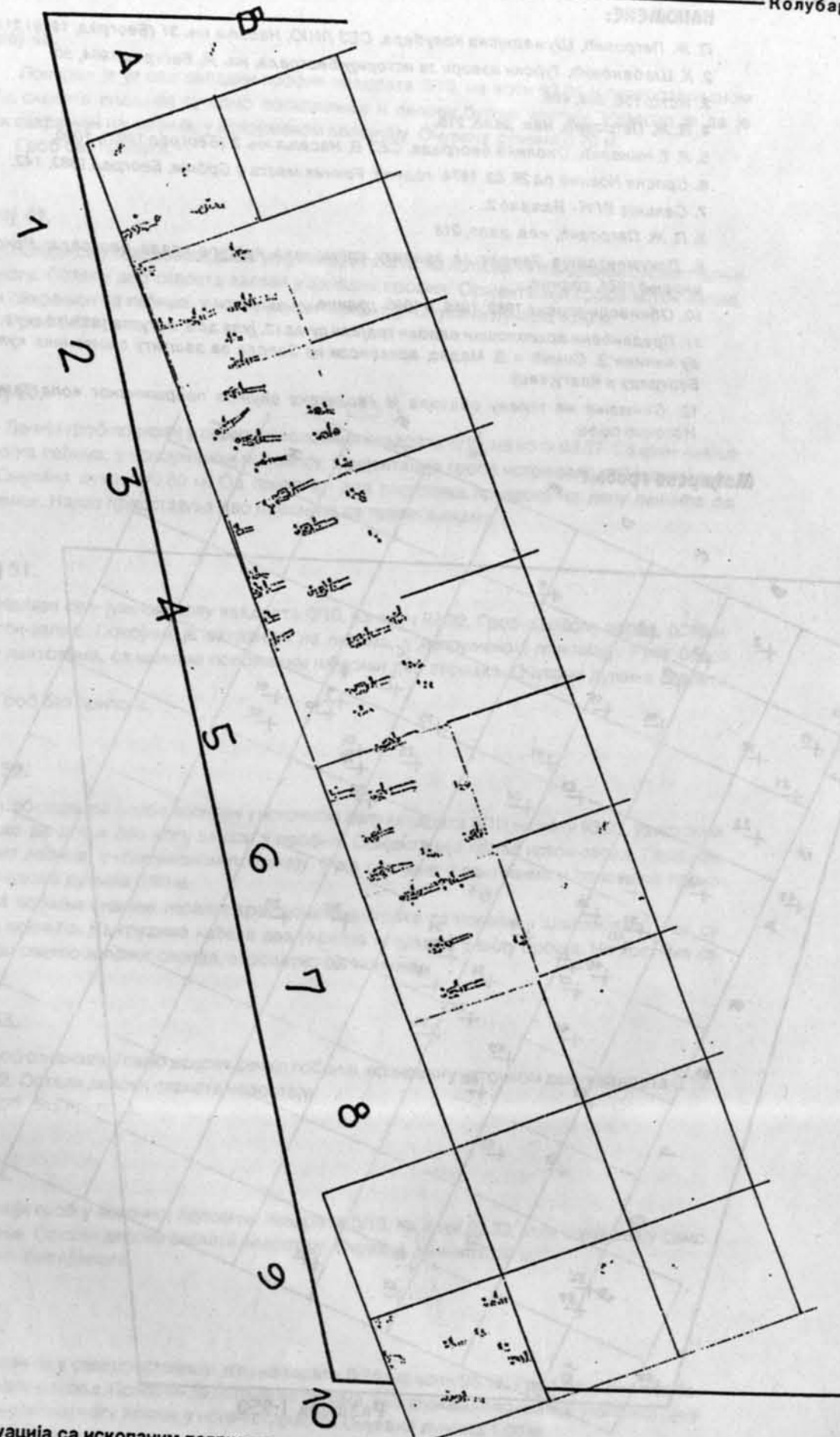
Гроб без прилога.

НАПОМЕНЕ:

1. П. Ж. Петровић, Шумадијска Колубара, СЕЗ ЛИЈУ, Насеља књ. 31 (Београд, 1949) 218.
2. Х. Шабановић, Турски извори за историју Београда, књ. И, Београд 1964, 50.
3. Исто, 156, 348, 488.
4. П. Ж. Петровић, нав. дело, 219.
5. Р. Т. Николић, Околина Београда, СЕЗ В, Насеља књ. 2 (Београд 1903), 1020.
6. Српске Новине од 26. 03. 1874. године; Речник места у Србији, Београд 1883, 142.
7. Секција ВГИ - Ваљево 2.
8. П. Ж. Петровић, нав. дело, 218.
9. Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда: Рекогносцирање 1974. године.
10. Обиласци терена 1982, 1989. и 1990. године.
11. Предвиђени археолошки радови трајали су од 12. јула до 5. августа 1991. године. Екипу су чинили З. Симић и Д. Мадас, археолози из Завода за заштиту споменика културе у Београду и Крагујевцу.
12. Снимање на терену обавила је Геодетска служба површинског копа Тамнава - Источно поље.

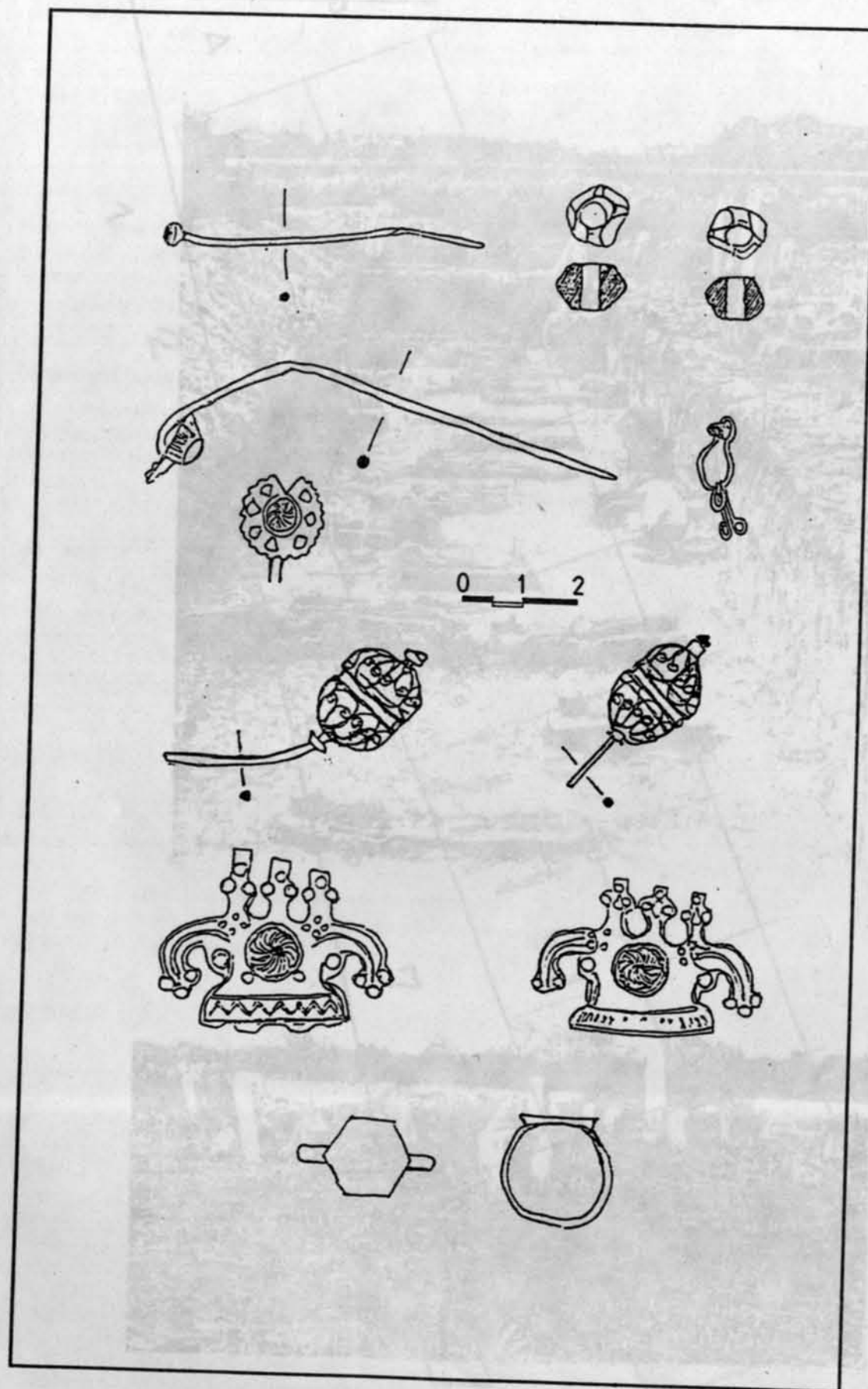
Слика 1: Геодетска ситуација са надгробним споменицима

Слика 2: Ситуација са ископаним површинама

Слика 3: Општи изглед некрополе пре ископавања, ситуација у току ископавања

Слика 4: Налази из гробова

Милан Војте Васиљевић
Мирјана Томић

РАД ДОКУМЕНТАЦИОНОГ ЦЕНТРА НА ОБРАДИ НАЛАЗА СА ИСКОПАВАЊА НА ПОДРУЧЈУ РЕИК-КОЛУБАРА У 1991. ГОДИНИ

Археолошки материјал добијен заштитним ископавањима одмах је очишћен и груписан према вратима материјала. Метални предмети издвојени су, јер захтевају посебан третман због могућности корозије. Материјал од стакла и кости обрађиван је по принципу Ц-картона према уобичајеним и прописаним законским регулативима. Керамички материјал обрађен је на терену до нивоа А-картона док је статистичка обрада по картонима Б1, Б2, Б3 остављена за период завршне обраде материјала.

У оквиру обраде керамике најпре се јавио проблем типологије, па постигнут договор да се примени већ усвојена типологија у станици младих истраживача у Петници, чије компјутерске услуге пројекат Колубаре може користити.

Сав пратећи материјал одмах је цртан у картоне, а керамички материјал је цртан на посебним таблама и везиван за А-картоне. Строго се водило рачуна, првенствено код стратиграфије, о подели материјала на основу једнако издвојених структура слојева на терену. Целине као јаме, гробови и друге врсте издвојене су и посебно обрађиване, како на самим картонима тако и приликом паковања.

У 1991. години обрађено је око 3000 керамичких фрагмената и судова, из чега је за сада произашао типолошки број од 12 основних облика. У оквиру облика издвојени су типови како се из приложене табеле И може видети, свега 53. Најбројнији је облик здела у оквиру којих се може издвојити 5 типова. За њима су по бројности лонци, шоље и тањире, док су остали облици заступљени, за сада, минималним бројем типова (1-3).

У погледу фактуре керамику смо поделили у 4 основне групе: груба, интермедијална, фина и посебно обрађена. Остављен је простор за детаљно проучавање порекла земље на бази микроскопских и других анализа које ће показати да ли је керамика локални производ или импорт са неког другог локалитета, односно подручја.

Према стратиграфији добијеној на терену материјал је подељен на рани неолит, завршни неолит-енеолит, материјал касног и раног бронзаног доба, материјал римског периода, средњег века и периода турске доминације.

Поред тога обрађен је материјал из некропола мађарског гробља који припада периоду пред И српски устанак и касније, о чему постоји детаљнији извештај у овој публикацији.

У оквиру проучавања материјала римског периода са локалитета Црквина-Баре керамике није било, а у оквиру материјала обрађеног ца С-картонима доминира онај који је везан за грађевинску делатност.

Све ово показује тренутно стање у проучавању покретног археолошког материјала ископаног током заштитних радова на пет локалитета.

Даља обрада по принципу В-картона следи по завршеном ископавању целог локалитета или његовог угроженог дела.

Сам материјал биће публикован у оквиру извештаја појединих руководиоца.

После документационе обраде, материјал је спакован и означен по типолошком и стратиграфском принципу, тако да се може користити приликом даље обраде.

ТАБЕЛАРИН ПРЕГЛЕД ОБАНКА И ТИПОВА

Облици судова	Е П О Х А					
	Праисторија		Антика		Средњи век	
	комада	типова	комада	типова	комада	типова
Питос	2	2	-	-	-	-
Лонац	48	14	-	-	14	10
Здела	61	15	-	-	-	-
Амфора	1	1	-	-	-	-
Тањир	17	5	-	-	-	-
Пехар	1	1	-	-	-	-
Минијатурни суд	-	-	-	-	-	-
Сито-цедиља	-	-	-	-	1	1
Шоља	19	13	-	-	-	-
Ритон	-	-	-	-	-	-
Фишбута	-	-	-	-	-	-
Урна	2	1	-	-	-	-
	151	52	-	-	15	11

Војислав Трбуховић

О ЗНАЧАЈУ АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗА СА ПОДРУЧЈА КОЛУБАРЕ 1991., СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА АРХЕОЛОШКО-ИСТОРИЈСКУ ПРОБЛЕМАТИКУ И НЕКЕ ПРОБЛЕМЕ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Досадашња археолошка истраживања подручја Колубаре, остављала су увек отвореним бројна питања и празнине управо из разлога веома слабе истражености овог простора. И раније веома мали број сондажних или систематских истраживања, било контролног или заштитног карактера, ипак је изнео пред науку (на разне начине сачувани) археолошки материјал од великог научног интереса. Ово је још више потенцијало потребу заштите и претходног проучавања свих околности које би могле помоћи у расветљавању појединих проблема.

Истраживања из 1991. године су нам на првом месту попунила празнину у погледу најстарије настањености овог подручја. До сада познати подаци указивали су на настањеност од периода средњег неолита, док су нова истраживања открила насеље из периода старијег неолита (Старчево - Корос култура). Како су насеља ове културе у западној Србији релативно ретка, проучавање овог насеља, у границама могућности, треба наставити.

Један од врло карактеристичних примера за значај овог подручја са становишта археолошко-историјске проблематике је случај насеља на локалитету Пљоштаница у Бргулама. На овом локалитету (истраживаном од стране Народног музеја у Ваљеву) који се налази у ужој централној зони Винча - културе, наине, налажени су карактеристични остаци који представљају или продор утицаја из косовске зоне ове културе, или обрнуто. Даљим истраживањем би се по први пут, уколико се нађе довољно података, могло доћи и до сасвим прецизних података о карактеру миграционих кретања становништва у том раном периоду.

Нове елементе налазимо 1991. године и у полгеду металног доба. Велику празнину у полгеду ширења Белегиш-Гава групе ка југу објаснио је, и повезао са ранијим налазима локалитет Манастирина у Скобаљу. За новооткривени локалитет Камал у истом селу, сме се претпоставити да би могао бити и кнежевски тумул попут оних у Атеници (?), али то још не можемо са било којим процентом сигурности тврдити, без претходних геофизичких истраживања.

До сада врло ретке и потпуно неvezане случајне налазе из античког периода у великој мери повезују и донекле објашњавају резултати ископавања на локалитету "Црквица-Баре" у Скобаљу. Овде се ради о једној, као се из преграђивања види, дуготрајнијој, римској згради типа ВИЛЛА РУСТИЦА, за коју треба везати некрополу на инсула мацериа цинтае (локалитет Ада у Велиновцу) одакле су пореклом сребрни налази посуђа и римски надгробни споменици и жртвеници (аге).

У односу на насеља или друге остатке средњег века, за сада се у овој области може далеко више говорити по неким историјским изворима него на основу археолошких података. Ископавања око цркве на локалитету Манастирине у Скобаљу нису дала потврду ранијим претпоставкама да је она можда подигнута на месту неке старије црквене грађевине. Најстарији налази до којих се у прошлости на овом локалитету, као средњовековни извори (Раваничка повеља), а исто тако и неки мађарски из времена када је ово подручје припадало Мачванској бановини. Ту се, на пример, из ближе околине помињу осим саме Колубаре и Љиг, Топлица, Уб, Тамнава, горња и доња Обна, Рабас и дистрикти Непричава и Пепељевац.

Турски период (односно време пред и за време Првог устанка) најбоље илустрије некропола "Мађарско гробље" у Цветовцу, о којој у овој свесци постоји детаљнији извештај, па се на том питању не бих даље задржавао, осим са једном сугестијом да се покуша и проучавање ове области у турско време уз помоћ дефтера, који би можда могли помоћи и

расветљавању убикације појединих насеља из средњег века. Утицај овог периода свакако се види и на објектима народног градитељства, о чему такође већ имамо, у овој свесци, неке резултате. До сада нигде код нас није обрађена довољна пажња на историјско-археолошку проблематику овог периода. Сада кад смо по први пут у могућности да објаснимо и упоредним методом ове две науке дођемо до првих резултата, на првом смо путу да коначно скинемо маглу са разних заблуда у овом смислу. Надамо се да ће нам и радовима на локалитету Старо Село у Скобаљу бити омогућено да повежемо некрополу "Мађарско гробље" са одговарајућим насељем, чиме би се у потпуности заокружила слика овог доба.

Остаје да се нешто поближе каже и о проблему заштите ископаних споменичких вредности. Околности су такве да су радови одвијају већ са извесним закашњењем у односу на напредовање површинских копова. У вези са тим је и проблем измештања споменика (као што су на пример, они са некрополе "Мађарско гробље"), односно њиховог поновног враћања у неки првобитни однос било слојева, или на ком другом месту. Упоредо с тим и проблемом измештања објеката народне архитектуре који би требало заједно решавати.

Музеолошки се мора што пре наћи простор погодан не само за излагање, него и за депоновање ситног археолошког материјала, како ради проучавања тако и ради његове трајне конзервације. Не сме се дозволити да ископани материјал, кји се још није довољно осушио, и даље стоји у гробљанској капели препуштен температурним осцилацијама између -20° и $+40^{\circ}$! Мора се наћи трајно решење! Није за спасавање довољно само ископати материјал из земље. Њега треа и даље конзервирати, рестаурирати, односно реконструисати да дође и у своју праву функцију.

Босиљка Томашевић

НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У 1991. ГОДИНИ

Народно градитељство представља најугроженији фонд културних добара, чијим споменицима прети потпуни нестанак. Недовољно проучено и валоризовано, а изложено нагло уништавању, заслужује посебну пажњу службе заштите. Стога је неопходно очувати део овог фонда у мери која би нам пружила основну представу о њему као богатој и разноврсној културно-историјској баштини. Осим споменичке, народно градитељство има и утилитарну вредност. Воденице на Колубари, на пример, које су својим радом у прошлим ратовима омогућиле народу да преживи, данас су готово уништене.

Истраживањем је обухваћен појас непосредне угрожености радовима РЕИК-а Колубара, у чијем средишту су поља Б и Д, Тамнава источно и Тамнава западно поље. Својевремено су у тим средиштима била села Сакуља и Цветовац. Села су расељена, а споменици, какве су старе куће Јовића и Ивковића у Сакуљи и Гордића у Цветовцу, уништене су. Овом приликом евидентиран је извештај број стамбених и помоћних зграда и урађена је основна архитектонска и фото документација. Обрада прикупљене грађе представљала је основ за валоризацију објеката од којих најверидније треба трајно заштити.

ГЕОГРАФСКЕ И ПРИВРЕДНЕ ОДЛИКЕ

Истраживано подручје обухвата размеће двеју антропогеографских области ваљевске Тамнаве и шумадијске Колубаре. Прва се простире на југ до Ваљева и на запад до Јаутине, захватајући леву страну Колубаре до њеног ушћа, поред средњег и доњег тока реке Тамнаве. Друга област је на десној страни реке Колубаре и речице Љиг, до Липовице, а одатле према Букуљи од које скреће према северу западним подножјима Космаја и Авале, излазећи на Саву крај села Дубоке.

Општа карактеристика ових области је равничарско-брежуљкаста површ, Тамнава заталасана и равничарска, а шумадијска Колубара са нешто израженијим рељевним облицима. Окосницу овог простора чини Колубара, највећа и водом најбогатија река у области. Главне су јој притоке Кладница и Тамнава, са леве стране, и са десне - Љиг и Пештан. Са својим притокама, оне чине мрежу водотока, али не обилују водом - неке од њих лети често пресушују, задржавајући се само у вировима.

Област је била позната по веома густим шумама, нарочито у долини Колубаре и њених притока. Крчењем ради добијања зиратног земљишта и сечом, мање за домаће потребе, а више за продају, поређене су још 80-тих година прошлог века. Данас су сведене на забране и гајеве. Њиховим нестанком променена је микроклима у погледу влажности и обимности речних токова. Радовима РЕИК-а Колубара ово стање се још више погоршава. Основну привредну грану представљала је земљорадња. Упоредо са њом развијало се и сточарство. По добрим коњима и расним говедима Колубара и Тамнава су биле надалеко познате. Поједине породице прочуле су се као одгајивачи говеда или по трговини говедима, која је обављана чак и с априморјем. Значајно је било и воћарство, више у шумадијском делу, у којем је шљива била веома заступљена. Данашњу привредно-економску основу чине електропривреда, угљенокопи и трговина.

* Уводни део и део текста који се односи на географске и привредне одлике, историјат области и становништво као и историјат појединих породица обрадио је Божидар Крстановић, етнолог Републичког завода за заштиту споменика културе.

ИСТОРИЈАТ ОБЛАСТИ И СТАНОВНИШТВО

Од словенског насељавања у VI и VII веку до појава српског имена у овој области на периферији византијског царства, прошло је неколико векова. Српски утицај ширио се на начин тихог заузимања земљишта и основања насеља од стране оних феудалних господара који нису могли следити традиционалну немањинку политику експанзије према југу. У средњем веку, ова је област у саставу мађарске државе, са повременим успостављањем српске власти од 1282. до 1319. године и од половине XIV века, до пада Деспотовине. Из тог времена помињу се жупе Непричава, Уб, Тамнава и Колубара, са претпоставком да је седиште жупе Уб било у Тврдојевцу или Совљаку, жупе Тамнава у Туларима или Бањанима, а жупе Колубара у Соколови или Сакуљи.

Зна се, такође, да се жупа Колубара простирала са обе стране реке Колубаре. У једној повељи деспота Ђурђа којом потврђује раније стечену баштину челнику Радичу Поступовићу помињу се и остала села: Љутица, Забрже, Бошњаци и Трстеница (у Тамнави), као и пусто селиште Конатица, село Добра Глава (данас назив једног брега у Дражевцу), Медијева река (данашњи Медошевац) и Загреб (данас потес у Великом Борку). Имена многих данашњих села забележена су, такође, у турским дефтерима с краја XV и почетка XVI века, у време досељавања Влаха сточара са средње Дрине, из Херцеговине и Црне Горе, који мењају етничку слику овог простора. Из XVII века готово да нема других података, осим ретких путописних записа. Они указују да је сточарство било важно занимање. Познати турски путописац Евлија Челебија, описујући ове крајеве, помиње горске пашњаке, планине и косе, дрвореде и вртове. Веома је важно да он помиње имена богатих хришћанских села: Барајево, Лисовић, Барошевац, Бистрица, Брајковац и Трбушница. Истовремено је запазио разлику међу становништвом, насталу - највероватније - досељавањима како са југозапада, тако и онима са Косова и још јужније, забележених по предању о пореклу најстаријих породица.

Као и у целој Србији, аустроугарски ратови крајем XVII и у XVIII веку, означавају друштвено-историјску прекретницу. У првим деценијама XVIII века Тамнава и Колубара су у саставу Аустрије, а након њеног повлачења у широј граничној области Србије са Аустријом из које су струјали европски утицаји и на овај простор. Ратна збивања утицала су на велику покретљивост становништва и стварање етничке структуре од досељеника претежно динарског порекла. По селима се развија аутономан начин живота Срба, у оквиру сеоских и кнежинских самоуправа. Представник тамнавца према турској власти, у ваљевској нахији, крајем XVIII и почетком XIX века, је Алекса Ненадовић.

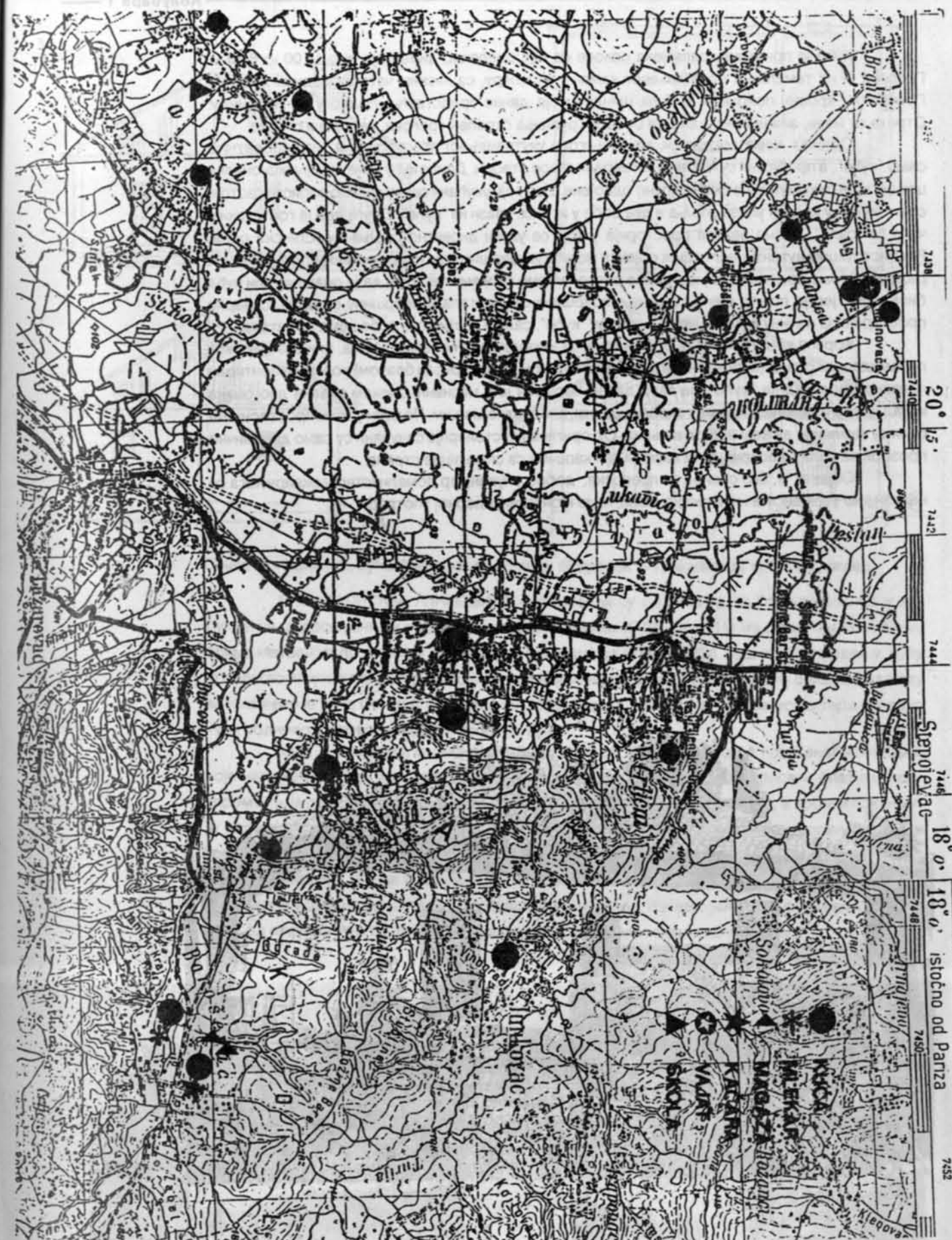
Из истог времена, са истом улогом, у београдској нахији је кнез Сима Марковић из Зека. Кнезови и други народни прваци, свештеници и трговци били су предводници народа у устанцима у којима су Шумадија и Тамнава представљале језгро устаничке области. Они и њихови потомци учествовали су, по ослобођењу Србије, у формирању грађанског друштва, на завршетку процеса формирања села и стварања варошица (Уб, Лајковац и Лазаревац).

ЕВИДЕНТИРАНИ ОБЈЕКТИ

На подручју дела тамнавске равнице, у селима Каленић, Мали Борак и Јабучје, евидентиран је већи број веома вредних објеката народног градитељства XIX века које смо дужни да сачувамо као део културне баштине.

СЕЛО КАЛЕНИЋ

КУЋА МИЛОВАНА АНДРИЋА - угледна и некада велика задружна породица Андрића води порекло од Петровића који су основали село Каленић. Њихов предак, Живан Петровић, био је буљубаша кнеза Алексе Ненадовића. По кнежевој наредби водио је потеру против Карађорђа као хајдука, ранивши га у Скобаљу. У I устанку је учествовао у свим борбама уз Карађорђа. По његовој смрти заменио га је син Петар. Обојица су сахрањени на сеоском гробљу. На овећем надгробном споменику Петра Живановића, са плитко уклесаном кубуром и јатаганом, као симболима јунаштва, на полећини пише да је био капетан за господара Карађорђа 4 године, а за господара Милоша 3 године и 4 месеца, да је живео 59 година, а умро је 1848. године. Будући да је по предању он подигао кућу, јасно је да је она стара преко 150 година.

Слика 1. - Евидентирани објекти народног градитељства на подручју рекогносцираном 1991. године

Кућа је приземна, развијене основе са пет одељења, димензија око 11,00 x 8,70 м. Грађена је на темељима од ломљеног камена, у шеперу, са ниским четвороводним кровом. Првобитни кровни покривач је била шиндра која данас представља подлогу за ћерамиду. Стрехе су мале, али је очигледно да су због труљења скраћени рогови, па тиме и стрехе.

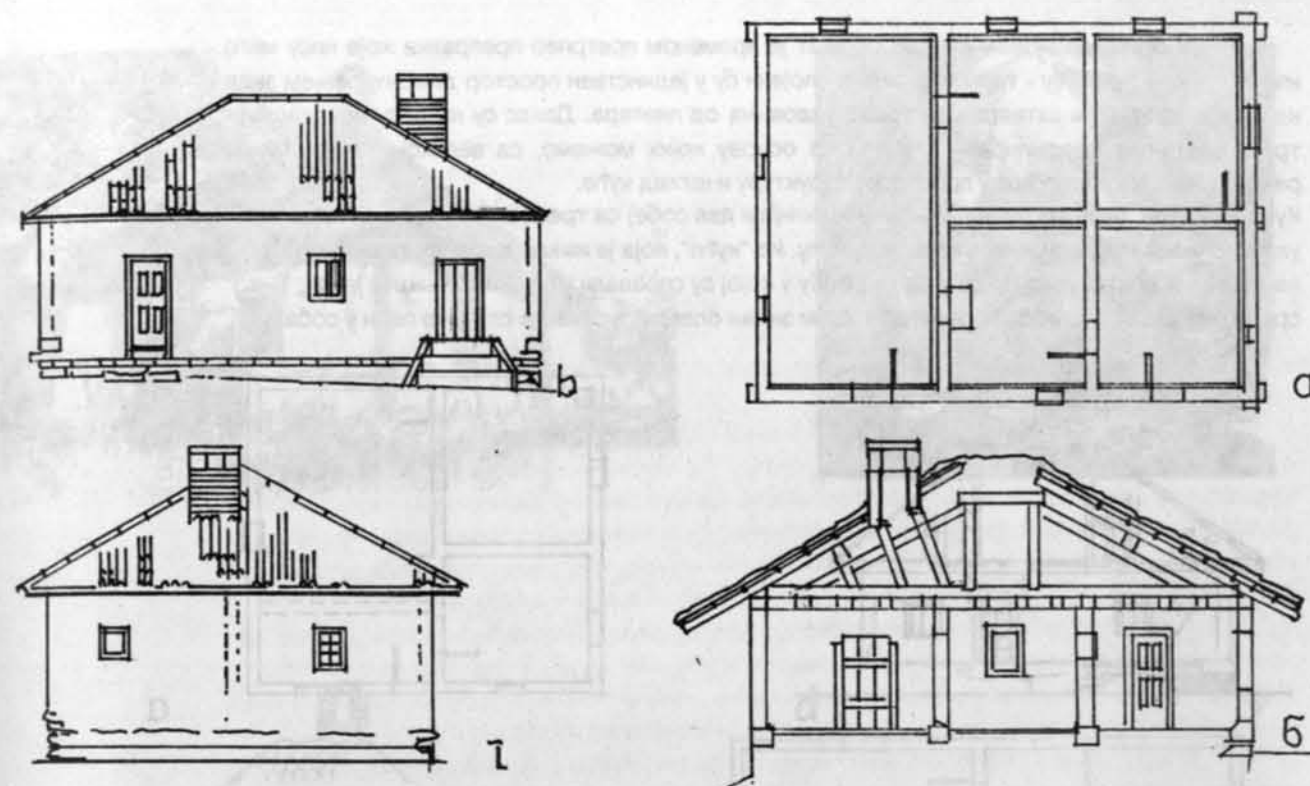
Објекат нема доградњи, али је његова унутрашњост преграђивана, највероватније само "кућа", а пробијени су и нови и затварани стари отвори. Данас кућу чине две функционалне целине које су комуникационо потпуно одвојене. Део који укупани свакодневно користе састоје се из "куће" у коју се улази споља и две собе у које се улази из "куће". Други део је гостински и чине га "сала", веома велика просторија у коју се улази директно споља и гостинска соба. Реконструкцију аутентичног стања објекта могуће је извршити тек након мањих истраживачких радова. Према подацима којима данас располажемо можемо тврдити да је оцаклија или кућа била већа, јер је поред њене садашње површине обухватала и површину суседне, северне просторије. О начину комуницирања између "куће", сале и гостинске собе нема података.

Корвна конструкција је оригинална, са неким додатним елементима, али без широког пирамидалног оцака (вероватно је био плетен цепком и малтерисан блатом) који је демонтиран приликом преградње "куће". не тако давно порушен је и масивни, опеком зидани део оцака изнад крова и замењен новим, такође зиданим, али знатно мањим. Подови у свим просторијама били су земљани, а таванице од ваљака. Од оригиналне столарије сачувани су само делимично прозори на сали - двокрилни са капком или капцима са спољашне стране.

Објекат је, без обзира на препреке, добро очуван, јер домаћинство у оквиру кога се налази још увек веома интензивно живи, па је и он у секундарној употреби.

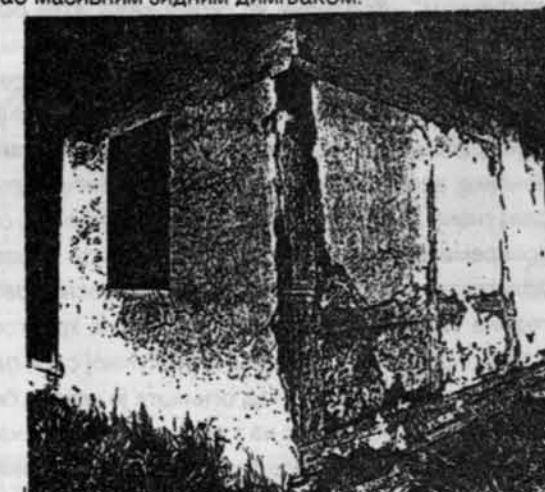
Слика 2. Каленић, кућа Андрића

Слика 3. - Каленић, кућа Андрића: а) основа; б) пресек 1-1; в) изглед; г) бочни изглед

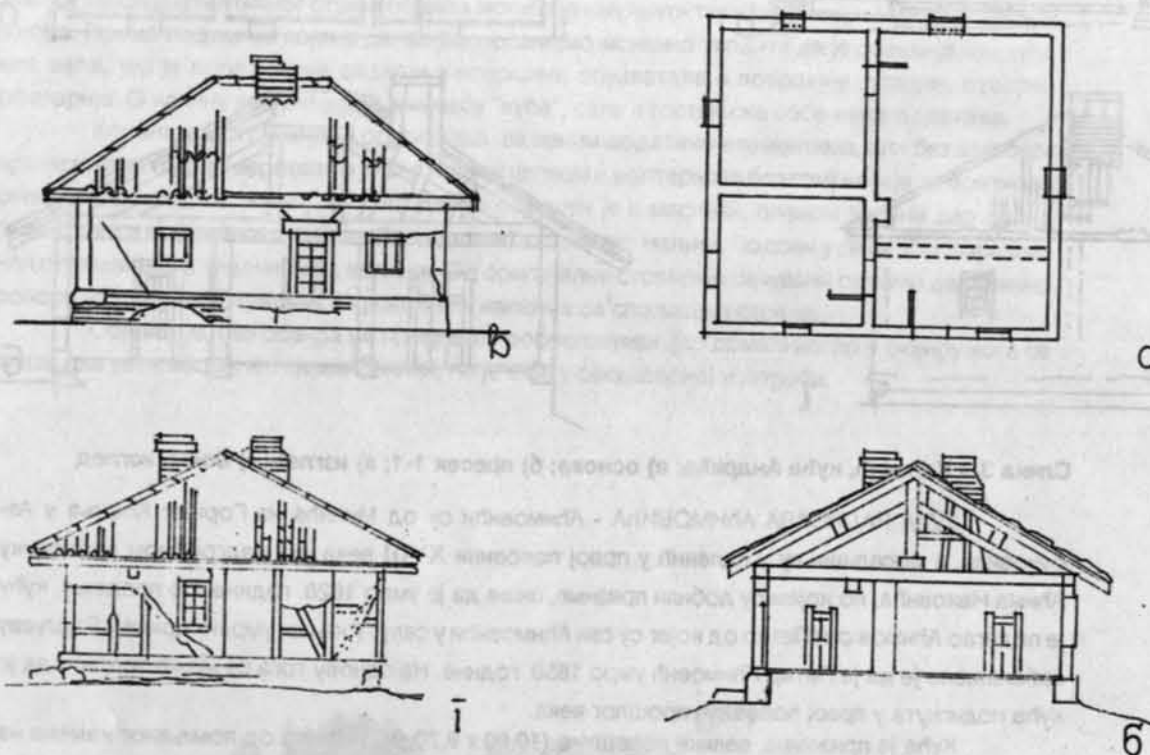
КУЋА РАДИСАВА АЋИМОВИЋА - Аћимовићи су од Мићића из Горњег Кошља у Азбуковици, а досељени су у Каленић у првој половини XVIII века. На надгробном споменику Аћима Ивковића, по којем су добили презиме, пише да је умро 1828. године. По предању, кућу је подигао Аћимов син Петар од којег су сви Аћимовићи у селу. У књизи умрлих цркве у Радљеву забележено је да је Петар Аћимовић умро 1859. године. На основу тога се може тврдити да је кућа подигнута у првој половини прошлог века.

Кућа је приземна, велике површине (10,60 x 9,70 м), темеља од ломљеног камена на које належу масивне, храстове темељаче. Зидови су од шепара, малтерисани блатним малтером који је са велике површине отпао. Корвна конструкција је аутентична, а кровни покривач је ћерамида испод које је шиндра. Кров је широких стреха, а видљиви делови рогова и гребењача су са великом пажњом декорисани. Објекат је данас троделни, са оцаклијом која заузима половину укупне површине и две собе. Подови су у свим просторијама земљани, а таваница је у собама од коленика, а у оцаклији је шашовац. Изнад огњишта је формиран широки оцак од плетера који се изнад крова завршавао масивним зидним димњаклом.

Слика 4. и слика 5. Каленић, кућа Аћимовића, детаљ зазиданог трема

У организационом смислу објект је временом претрпео преправке које нису многу измениле конструкцију - трем и ошаклија спојени су у јединствен простор демонтажом зида који их је одвајао и затварањем трема зидовима од плетера. Данас су на делу некадашњег трема видљиви профилисани стубови на основу којих можемо, са великом тачношћу да реконструишемо првобитну просторну структуру и изглед куће. Кућа је, дакле, била троделне основе (ошаклија и две собе) са тремом. Са трема се директно улазило у ошаклију или кућу и гостинску кућу. Из "куће", која је имала двоја спољашних наспрамних врата, улазило се у велику собу у којој су справали укућани. Огњиште је уз средишни зид који је због тога већим делом зидан опеком, и са њега се ложе пећи у собама.

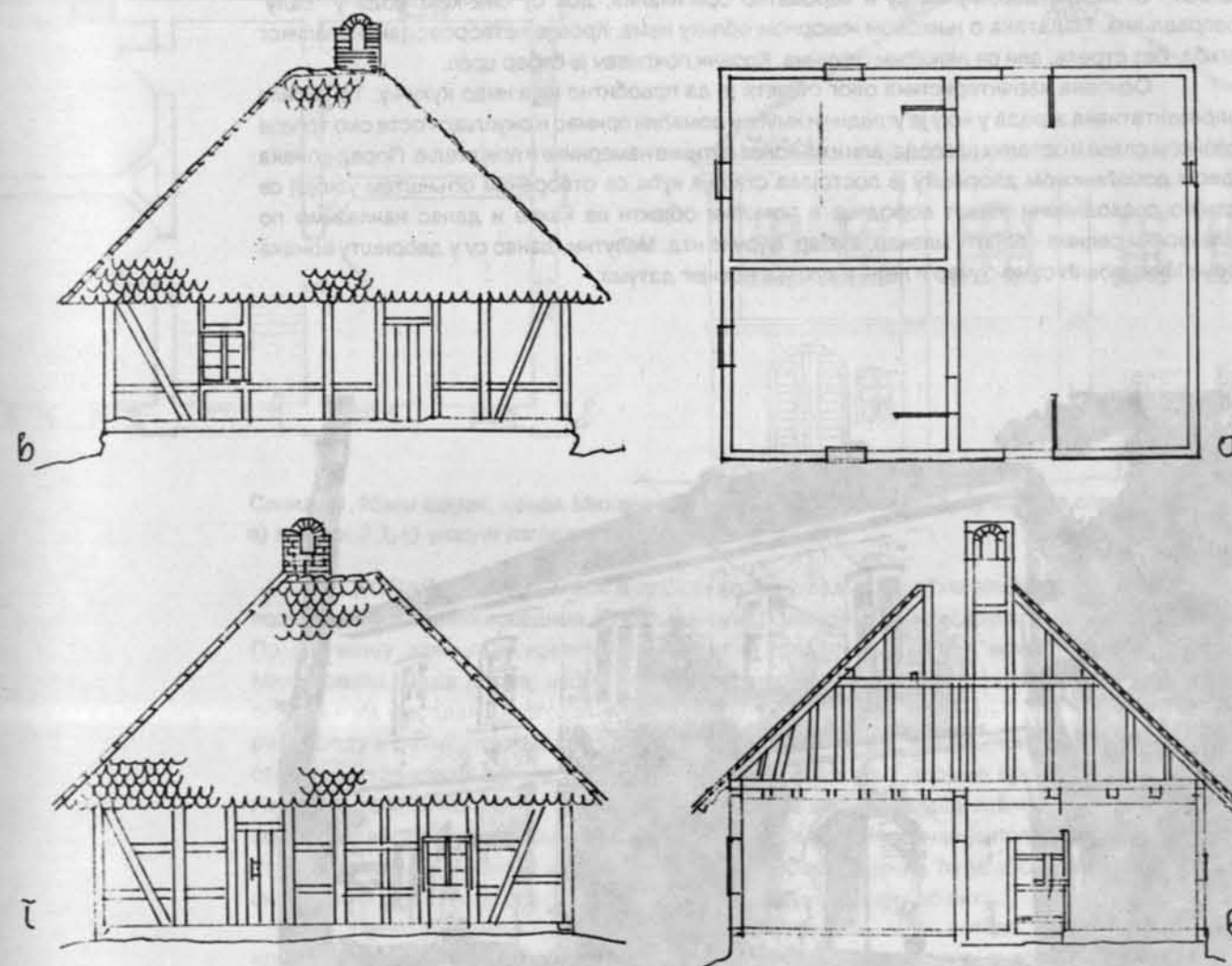
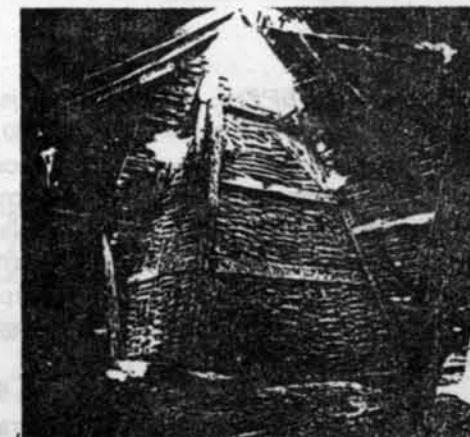

Слика 6. Каленић, кућа Аћимовића: а) основа; б) пресек 2-2; в) улазни изглед; г) бочни изглед

КУЋА ПАНТЕЛИЈЕ МАШИЋА - забележено је да су машићи досељени у Каленић у првој половини XVIII века из Борача. Према породичном предању, досељени су из Горње Добриње. О времену градње и о градитељима нема података.

Овај објект је данас већ редак пример куће коју у литератури називају "новијом ошаканком" - троделне је, скоро квадратне основе са "кућом" и две собе. "Кућа" је велике површине, заузима половину целог објекта, има двоја спољашња, наспрамних врата и отворено огњиште уз средишњи зид, са кога су се вероватно ложиле зидане пећи у собама.

Темељни зидови су од ломљеног камена, а бондручни са дрвеном примарном конструкцијом и испуном од чатме, малтерисани су блатним малтером. Кров је за овдашње прилике веома стрм, а покривен је бибер црепом. С обзиром да је напуштен, објект је релативно добро очуван. Оштећен је само део северозападног зида, али уколико се не изврши привремена санација можемо очекивати убрзано пропадање целе куће. Готово сви њени архитектонски елементи су аутентични, осим врата источне собе која су промењена тридесетих година. Преостала врата су оригинална, храстова, са кушацима и багламама. Подови у "кући" и западној соби су земљани, а у источној соби од опеке. Таваница је у "кући" од шашоваца, а у собама су коленике. Изнад огњишта је некада био ошак пирамидалног облика, чија се основна конструкција ослањала на т аванаџе. Део ошака изнад крова је сачуван у већој мери, те према њему можемо да реконструишемо већину димњака тамнавских и колубарских кућа: веома масиван, зидан опеком и завршен са четири лучна отвора за одвод дима.

Слика 7. Каленић, кућа Машића, слика 8. Каленић, кућа Машића, детаљ ошака
Слика 9. Каленић, кућа Машића: а) основа; б) пресек 1-1; в) предњи изглед; г) задњи изглед

МАЛИ БОРАК

КОНАК БРЕНЕ МИХАЈЛОВИЋ је спратни, опеком зидан објект, грађен пре 1887. године. Правоугаоне је основе, 13,60 x 9,80, која је осно симетрична, како у приземљу тако и на спрату. Приземни део чине две функционалне целине, прва - већа је остава (мањи део је искориштен за степениште које води на спрат), а друга - мања је "сала" или трпезарија са посебним улазом која је служила за окупљање гостију у свечаним и другим приликама. Спрат конака је стамбени, са осом симетрије која пролази кроз средину хола, док су лево и десно по две собе - на истоку мање, на западу просторије. Све четири просторије су имале гусане пећи које су се ложиле из хола. И данас су сачувана ложишта са лепо обрађеним вратницама у свом изворном облику.

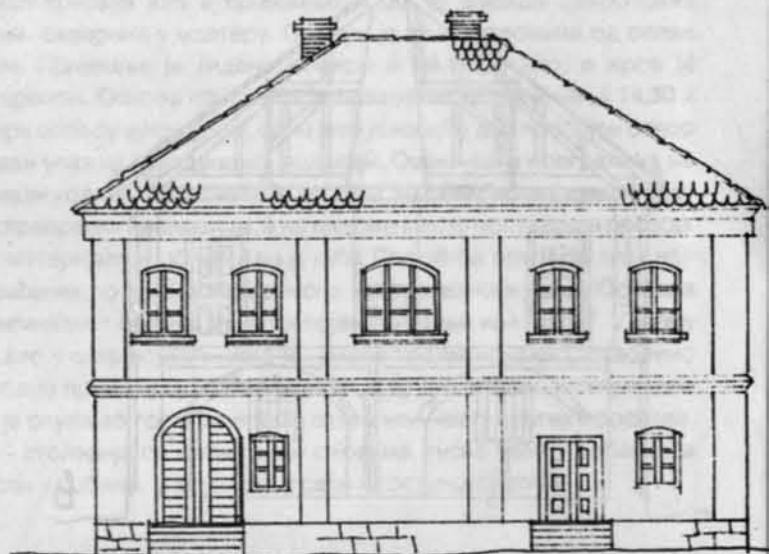
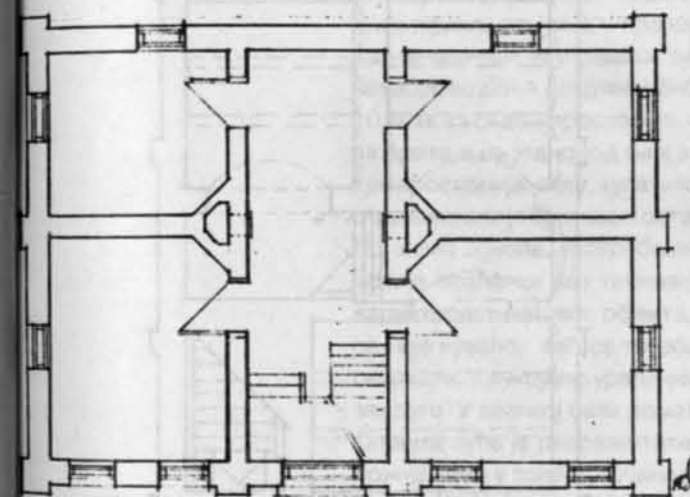
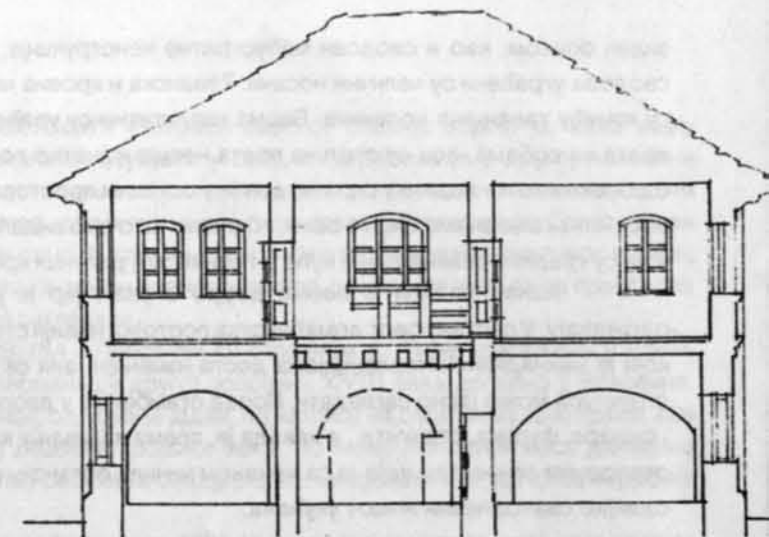
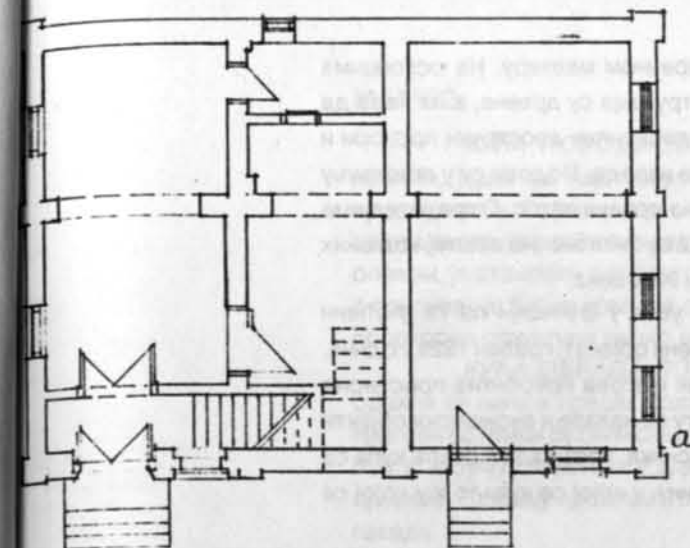
Зидови приземља су дебљине око 50 цм, а спрата 37 цм, рађени опеком и малтерисани кречним малтером, док су међуспратна, таванска и кровна конструкција дрвене. Подови у приземљу су данас бетонски, али су првобитно били од опеке. На спрату су подови дашчани, осим у североисточној соби где је опека накнадно постављена на дрвени патос. Прозори су двоструки, двокрилни завршени сегментним луком. Између крила на готово свим прозорима уграђене су металне решетке. Врата су веома квалитетне и лепе столарске израде.

Фасаде објекта су венцима и пиластрима подељене на поља. Улазна врата у подрум, односно стамбени део, лучна су и вероватно оригинална, док су она која воде у "салу" преправљана. Података о њиховом изворном облику нема. Кров је четвороводан, невеликог нагиба, без стрехе, али са лежећим олуцима. Кровни покривач је бибер цреп.

Основна карактеристика овог објекта је да првобитно није имао кухињу. То је била репрезентативна зграда у коју је угледни и имућни домаћин примао и окупљао госте око трпезе приликом славе и осталих пригода, али и на конак путнике намернике и пријатеље. Поред конака у овом домаћинском дворишту је постојала старија кућа са отвореним огњиштем у којој се одвијао свакодневни живот породице и помоћни објекти на какве и данас наилазимо по тамнавским селима - вајати, млекар, амбар, фуруна итд. Међутим, данас су у дворишту конака Брене Михајловић само бунар и летња кухиња новијег датума.

Слика 10. Мали Борак, конак Михаиловића

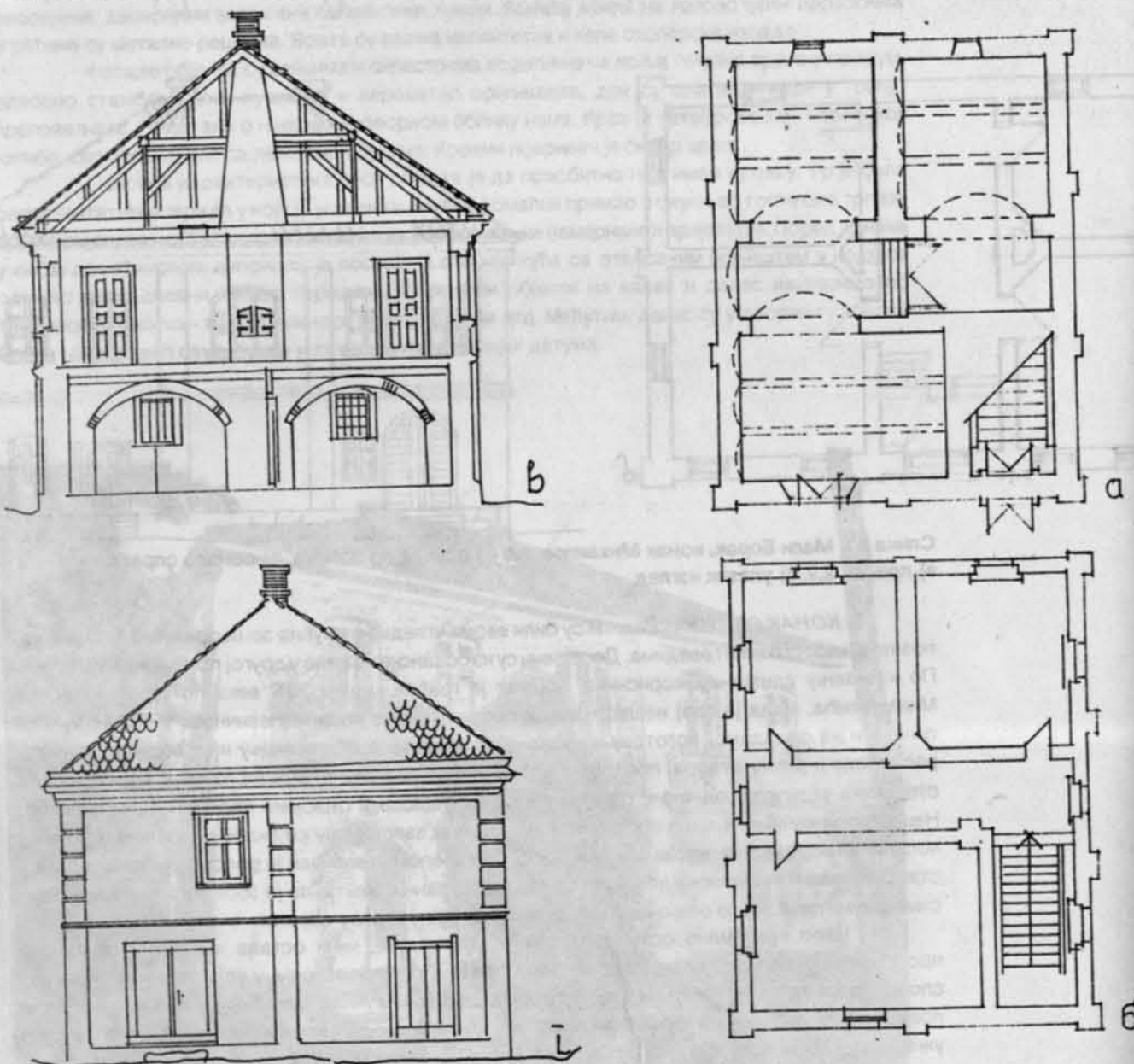
Слика 11. Мали Борак, конак Михаиловића: а) основа приземља, б) основа спрата
в) пресек 2.2, г) улазни изглед

КОНАК РАДИЋА - Радићи су били веома угледна и имућна земљорадничка фамилија, позната и по трговини говедима. Досељени су из босанске крајине у другој половини XVIII века. По казивању данашњих корисника, објект је грађен крајем XIX века по узору на конак Михајловића, мада је овај нешто мањи и организационо лошији. Невичност у планирању се огледа и на фасадама, поготову на улазној, при чијем се обликовању није водило рачуна о распореду и ритму отвора, прозора и врата. Конак има две етажне (приземље које је за два степеника уздигнуто од тла и спрат) које су на фасадама одвојене профилисаним венцима. Нешто израженијим и више профилисаним венцима завршавају се зидне површине и почињу косине четвороводног крова покривеног бибер црепом. Необичан је положај улазних врата у стамбени као и економски део. Она су на ужој страни објекта, па је због тога нарушен осно симетрични план, јер је оса симетрије управна на дужу страну објекта.

Цело приземље, осим дела где је степениште, чини остава и састоји се из две просторије које спајају двокрилна, масивна врата. Прву просторију, у коју се улази директно споља, чине три конструктивна дела спојена широким лучним отворима - два крајња веће површине са таваницама израђеним пруским - плитким сводовима и једног централног, знатно ужег под једним полуобличастим сводом. Друга целина би била потпуно идентична описаној, али је један њен део искориштен за израду необично широког степеништа. Стамбени први спрат конака чине три собе за спавање, две мање са једне стране ходника и једна, нешто већа, са његове друге стране. Све собе су загреване гусаним пећима од којих су остале само две. Оне су се ложиле из ходника, где и сада постоје два ложишта са металним вратанцима. Објект је

зидан опеком, као и сводови међуспратне конструкције, у кречном малтеру. На ослонцима сводова уграђени су челични носачи. Таванска и кровна конструкција су дрвене, а изгледа да су између тавањача коленике. Веома квалитетно су урађени двокрилни двоструки прозори и врата на собама, док су спољна врата новије и знатно лошије израде. Подови су у приземљу од опеке као и у ходнику спрата, док је у осталим просторијама дрвени патос. О градитељима овог конака не знамо ништа осим, по ономе што смо видели, да су били знатно вештији од оних који су градили свакидашње куће у тамнавској равници крајем XIX века.

Конак Радића је веома добро очуван, јер је још увек у функцији па га укућани одржавају. У саставу овог домаћинства постоји и новији стамбени објект, грађен 1929. године, који је накнадним интервенцијама доста измењен, али се ипак његова првобитна просторна структура може јасно сагледати. Поред стамбених, у дворишту се налазе и економски објекти - сушаре, фуруна, стаје итд., а некада је, према казивању корисника, постојала и стара кућа са отвореним огњиштем која је са конаком чинила органску целину, у којој се кувало и у којој се одвијао свакодневни живот укућана.

Слика 12. Мали Борак, конак Радића: а) основа приземља, б) основа спрата, в) пресек 1-1, г) улазни изглед

ЈАБУЧЈЕ

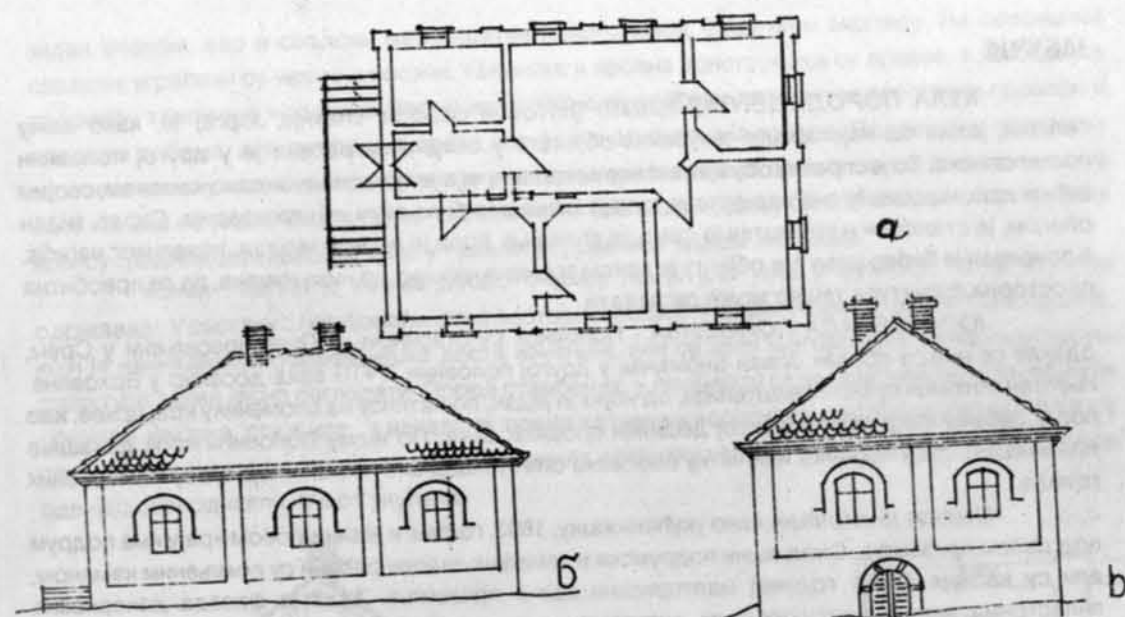
КУЋА ПОРОДИЦЕ ПАВЛОВИЋ (потомци сеоског спахије Јорге) је, како кажу сељани, једна од најстаријих сачуваних објеката у селу, а саграђена је у другој половини прошлог века. То је спратни објект велике површине чије је приземље, зидано каменом, својим већим делом коришћено као остава, док је мањи део била сала или трпезарија. Спрат, зидан опеком, је стамбени и кориштен је само за спавање. Кров је четвороводан, невеликог нагиба, а покривач је бибер цреп. На објекту је током времена дошло до низа измена, па се првобитна просторна структура тешко може сагледати.

КУЋА ОБРАДА ПОПОВИЋА - Поповићи су старином из Пиве пресељени у Срем, одакле се њихов предак Јован Бирманац у другој половини XVIII века доселио у Врховине. Његови потомци су били свештеници, од којих је један, по натпису на споменику крај цркве, као поп у Јабучју сахрањен у шестој деценији прошлог века. По њему Поповићи носе данашње презиме. На крају прошлог и почетку овог века они су надалеко познати као одгајивачи расних говеда.

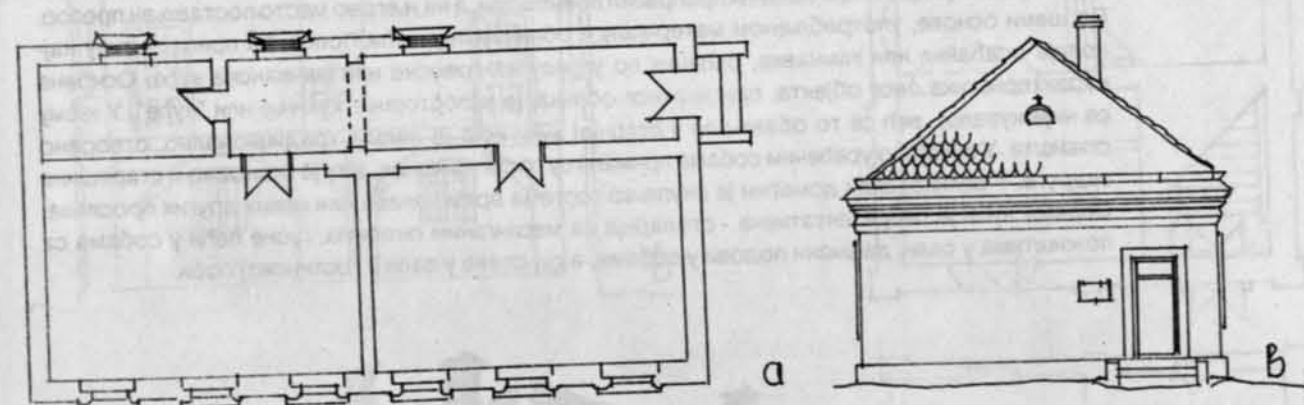
Објект је изграђен, како укућани кажу, 1893. године и једини у овом крају има подрум под делом приземља. Спољашни подрумски и темељни зидови рађени су ломљеним каменом, али су касније (1950. године) малтерисани као и приземље. Тада је фасада декорисана пиластрима, венцима и прозорским оквирима у малтеру. Подрум је под сводовима од опеке као и његови унутрашњи зидови. Приземље је зидано опеком и малтерисано, а кров је четвороводан и покривен бибер црепом. Основа приземља је правоугаона, димензија 14,50 x 10,70 м, са седам просторија. четири собе су аутентичне, осим што је између две пробијен отвор за врата и на једној од њих зазидан улаз ка некадашњој ошаклији. Ошаклија је преграђена на три просторије: салу, купатило и мали ходник. Улаз у кућу је до 1952. године био на дужем зиду ошаклије, али је приликом осталих преправки премештен, а на његово место постављен прозор. По шеми основе, употребљеном материјалу и обликовању, кућа Поповића припада типу најновије осаћанке или тамнавке, рађених по угледу на сремске или мачванске куће. Основна карактеристика овог објекта, оригиналног облика, је непостојање кухиње или "куће". У њему се није кувало, већ се то обављало у старијој кући која је имала традиционално, отворено огњиште. У луксузно уређеним собама примани су гости на конак, а ту је становао и старешина задруге. У великој сали домаћин је окупљао госте за време слава или неких других прослава. Опрема куће је репрезентативна - столарија са месинганим оковима, гусне пећи у собама са ложиштима у сали, дашчани подови у собама, а од опеке у сали и гостинској соби.

Слика 13. Јабучје, кућа Поповића

Слика 14. Јабучје, кућа Поповића: а) основа, б) продужени изглед, в) бочни изглед

Слика 15. Јабучје, школа: а) основа, б) подужни изглед, в) бочни изглед

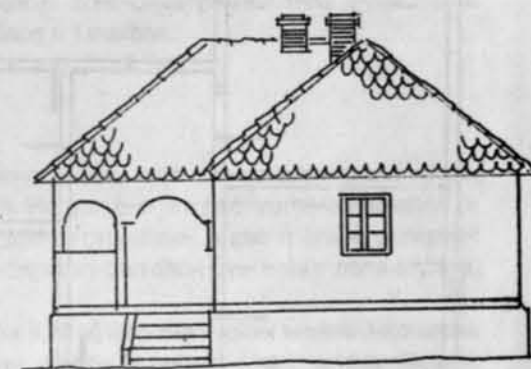
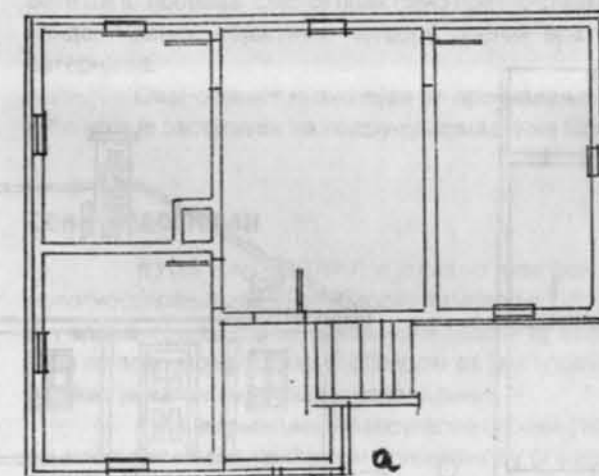
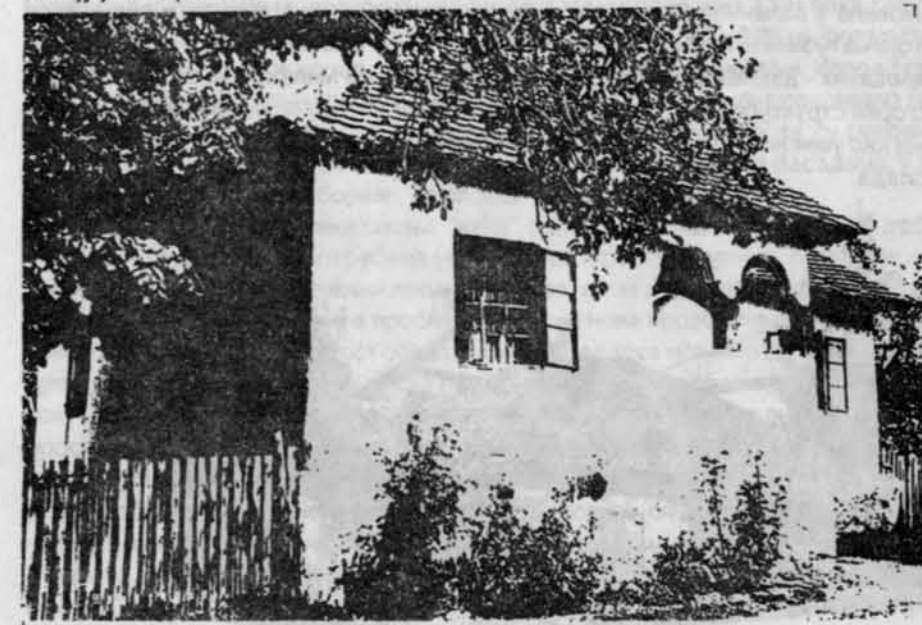
КУЋА РАНИМИРА БУГАРЧИЋА, потомак своског спахије Марка Илића-Грка родом од Сјенице, веома је стара полубрвнара са тремом и подрумом испод једног њеног дела. Ову кућу нисмо успели да снимимо јер то власник није допустио. Кућа је значајна због своје архитектонске вредности и јединствена је на подручју које смо обрадили.

Поред стамбених објеката, у Јабучју су евидентирани школа и објекат са учитељским становима, који су грађени у другој половини XIX века. Школа је зидана опеком на темељима од ломљеног камена. Кров је четвороводан, покривен бибер црепом. Правоугаоне је основе, 9,40 x 17,40 м, са две учионице, ходником и малом учитељском канцеларијом. Улаз у објекат је са бочне стране, па се ходник пружа његовом дужином. Фасаде школе су једноставно декорисане профилисаним прозорским оквирима изведеним у малтеру као и профилисаним кровним венцима. Објекат је данас у јако лошем стању, јер се не одржава, препуштен је времену и несавесним људима. Већи део столарије (прозорска крила и врата са учионица) је однесен, малтер са фасада је делимично отпао, таваница је на више места оштећена услед прокишњавања, а олуци су иструпели. Зграда са учитељским становима је габаритом и декорацијом веома слична школи. Она је у нешто бољем стању, али је претрпела промене на

фасади - смањени су неки прозорски отвори и отворени нови. Унутрашњост овог објекта нисмо били у могућности да видимо.

ВЕЛИКИ ЦРЉЕНИ

КУЋУ ДРАГА БАБИЋА, зидао је, по казивању власника, "мајстор Љуба, вероватно Босанац, за дванаест банки" 1903. године. Објекат је нетипичног изгледа за ово подручје, има трем са лажним луцима као на новијој моравској кући и основу у облику ћириличног слова "Г". Кров је сложен, због изломљене основе, невеликих стреха, а покривен је бибер црепом. На венчаницама су видљиви урези за рогове на основу којих закључујемо да је првобитно кров био знатно стрмији. Вероватно су приликом интервенција на крову вршене и неке преправке на осталим деловима куће на које овом приликом нисмо били у могућности обратити посебну пажњу. За основу објекта можемо рећи да је нешто другачија у односу на основе осталих кућа овог краја. С трема, на који се пење преко неколико степеника, улази се у централну просторију - кухињу или оуаклију кроз коју се пролази до гостинске собе, с десне, и до двеју соба за укупане, са леве стране. Кућа је уздигнута на неуобичајено високе темељне зидове од ломљеног камена, а зидови приземља су рађени у бондруку. У веома је добром стању, јер је још увек у употреби што ју је и одржало.

Слика 16. Велики Црњени, кућа Бабића

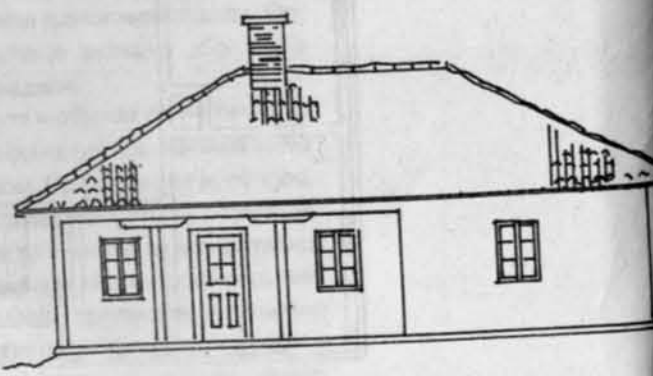
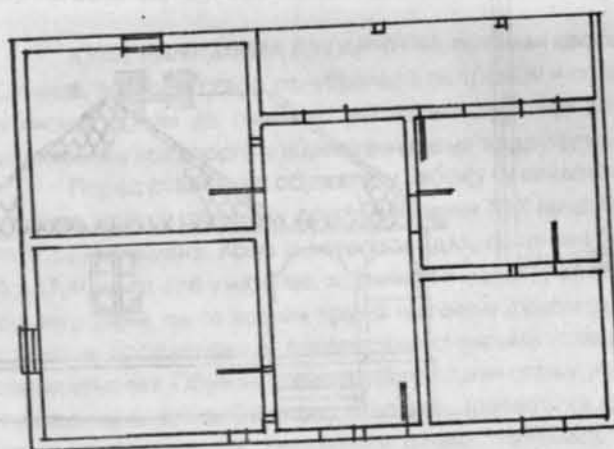
Слика 17. Велики Црњени, кућа Бабића: а) основа, б) улазни изглед

СЕЛО ВРЕОЦИ

КУЋА ДРАГОЉУБА МИЛЕТИЋА - Милетићи су стара породица досељена, по предању, у првој половини XVII века. Објект је на веома неповољном месту, у центру села, непосредно поред старог пута који је трасиран кроз њено двориште. Осим атмосферских загађења, кућа трпи и потребе изазиване тешким саобраћајем. Скоро квадратне основе, грађена је највероватније средином прошлог века. Темељни зидови се скоро не виде, а са западне стране су и дрвене темељаче засуте земљом. Кров је благог нагиба, широких стреха опшивених шашовцима, а покривен је ћерамидом испод које су видљиви остаци првобитног кровног покривача - шиндре. Кућа је данас петоделна са тремом и има двоја улазних врата - источна и западна. Са истока се улази у централну просторију - "кућу" са чије су јужне и северне стране по две собе. Трем је на њеној западној страни и обухвата ширину "куће" и северне собе, са којом је данас једино и повезан вратима. Објект је током свог постојања трпео промене, како у структурном смислу, тако и у функционалном. У једном његовом делу, североисточној соби, била је пекара, а након тога у северозападној - продавница. Све физичке измене моћи ће да се сагледају тек након детаљних истраживања. За сада можемо само да претпоставимо да је кућа у свом аутентичном облику била троделна са тремом. Поред "куће" (данашње кухиње и две северне собе), имала је и две собе са јужне стране. У "кућу" се улазило директно са трема који је данас једини у свом изворном облику на делу територије тамнавско-колубарског региона који је обрађен. Два дрвена стуба са јастуцима на трему обрађена су на начин сличан оном на трему куће Аћимовића у Каленићу. Према овом трему можемо реконструисати и оне који су током свог постојања губили и изгубили своју аутентичност. Сви подови у кући су мењани па су данас уместо земљаних - дашчани или од опеке. Кућа Драгољуба Милетића је веома значајна због своје просторне структуре и аутентичног материјала и архитектонских елемената. Поред тога што се у њој још увек живи, па је корисници одржавају, изложена је негативним утицајима средине, па пропада.

Слика 18. Вреоци, кућа Милетића

Слика 19. Вреоци, кућа Милетића: а) основа, б) улични изглед

КУЋА ПОРОДИЦЕ МАРИНКОВИЋ - Маринковићи су стара породица досељена, по предању, пре XVIII века, по некима из Струге, а по другима из Херцеговине. Објект је веома значајан јер представља завршну фазу развоја традиционалне стамбене архитектуре тамнавско-колубарског подручја. Приземна је, правоугаоне основе, дебелих зидова зиданих опеком, велике спратне висине, четвороводног крова благог нагиба покривеног бибер црепом и великих проз орских отвора. Више је налик на куће овдашњих варошица него на сеоске које су знатно мање, рађене од лошијег материјала и знатно скромније обраде. Објект је, вероватно, грађен почетком друге половине XIX века, имајући у виду куће из Малог Борка и Јабучја зидане 1860-1883. године. Кућа је била седмоделна, а развила се из троделне са централно симетричном осномом, где је "кућа" центар објекта, а са обе стране унижане су по три собе. За ову кућу је карактеристично велико, полузатворено огњиште које је приликом каснијих преправки, када је кућа подељена на две просторне целине преградњом "куће", зазидано и тиме стављено ван функције. Данас се северни део користи, док је јужни напуштен пре неколико година и изложен пропадању.

СЕЛО ЈУНКОВАЦ

КУЋА КРИЈАЛИЋА - Кријалићи су позната и имућна задружна породица пореклом из Сјенице, а у Јунковац су досељени из Баната у другој половини XVII века где су побегли. Кућа је из прве половине XIX века, скоро квадратне основе (10,20 x 9,28 м), релативно мале спратне висине, четвороводног крова благог нагиба покривеног ћерамидом. Испод ћерамиде је доста добро очуван првобитни покривач - шиндра. Кров је, поред измене покривача вероватно трпео и друге промене, али оно што се споља може констатовати је да су рогови због труљења скраћени. Иако је објект доживео неке промене у ентеријеру и на фасадама, у добром је стању јер се у њему повремено борави, па се због тога и одржава.

Преграђена је некадашња "кућа" (оуаклија) и једна соба, па су добијени простори усклађени са данашњим потребама укућана - претпростор, кухиња, остава и купатило. Фасадни зидови су недавно малтерисани продужним малтером дебљине око 5 цм. Стари, мањи прозори су замењени новим и већим, а пробијена су и два нова прозорска отвора. Свим овим преправкама је нарушена аутентичност објекта, али и поред тога можемо сагледати његову некадашњу просторну структуру. Кућа је имала петоделну основу, са оуаклијом или "кућом" као централном просторијом у којој се одвијао дневни живот породице. Од ентеријерских елемената ове просторије ништа није сачувано, али на основу положаја димњака и диспозиције собних врата можемо закључити да је отворено или полуотворено огњиште било уз њен источни зид. Са обе стране оуаклије, источне и западне, биле су по две омање собе за спавање. По казивању корисника, кућа је грађена на каменним темељима у бондрук конструкцији. Подови су дашчани у собама, у претпростору је сада бетон, али је првобитно у том простору била само набијена земља. Таванице су малтерисане, па претпостављамо да је секундарна конструкција од ваљка или коленика, и то вероватно из доба када је кров покривен ћерамидом, док су пре тога могле бити од шашоваца. Ово су ипак само претпоставке које смо дали на основу сличности овог са евидентираним објектима. четвора собних врата су једини сачувани аутентични елементи ентеријера.

Овај објект је значајан за проучавање развоја осно-симетричног типа шумадијске куће који је заступљен на подручју шумадијске Колубаре и Тамнаве.

СЕЛО МЕДОШЕВАЦ

КУЋА РАНКОВИЋА је једна из низа осно-симетричних које смо евидентирали током рекогносцирања дела колубарско-тамнавске области. Напуштена је и препуштена времену, те је у веома лошем стању. Спољашни зидови су већим делом оштећени, а две трећине северног зида су потпуно срушене. С обзиром да је и кровни покривач оштећен дуж већег дела стреха, објект је изложен убрзаном пропадању.

Кућа је приземна, правоугаоне основе (10,75 x 5,90 м) и веома ниских темељних зидова од ломљеног камена. Зидови приземља су бондручни, а кров је веома низак, четвороводни, некада покривен шиндром која данас представља подлогу за ћерамиду. Очигледно је кровна конструкција преправљана, те је данас висина у слемени свега 1,50 м. Таванска конструкција је решена неуобичајено. Рогови се ослањају на таваначе које су препуштене преко подужних венчаница, док су на бочним странама рогови и прирошци ослоњени на греде уметнуте између

венчанице и тавањаче, које су препуштене преко бочних венчаница. Стрехе овог крова су веома мале, само онолико колико су препуштене тавањаче, око 30 цм.

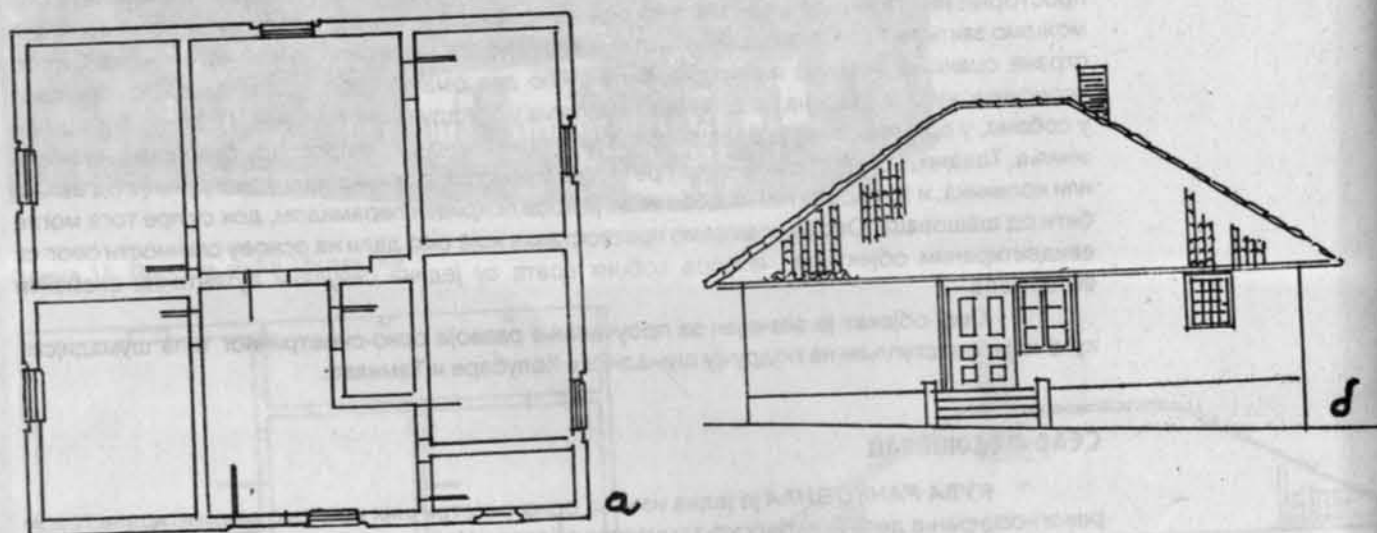
Већ смо рекли да је основа правоугаона, троделна, са централном просторијом - оцаклијом и по једном собом са обе њене стране. Главна, сада и једина врата су на јужној фасади објекта. За друга, споредна врата нема материјалних података јер је срушен део зида и дрвене конструкције где би било њихово лично место.

У оцаклији, насупрот зиданог полузатвореног огњишта, друго такво на истраживаном подручју, које је лоцирано уз источни зид, налази се и отворено огњиште, изнад којег је највероватније био широки оцак плетен пругом и облепљен блатом.

Таваница је у свим просторијама од коленика. Могуће је да је раније био шашовац, јер старије, тесне тавањаче у источној соби имају жлебове на бочним и линеарну декорацију на видљивим странама. Слично су обрађене и тавањаче у цаклији. У западној соби тавањаче су стругане и без икакве декорације, на претпостављамо да су замењене када су рађене и преправке на крову.

Слика 20. Јунковац, кућа Крцалића

Слика 21. Јунковац, кућа Крцалића: а) основа, б) улазни изглед

МЛЕКАРА РАНКОВИЋА је још један сачувани објект народног градитељства у Медошевцу. Грађен је од тесних талпи, на угловима унизаних у стубове у доњој половини зида, док су у горњој зони унизане вертикалне профилисане дашчице које омогућавају потребно струјање ваздуха. Кров је четвороводан и покривен је бибер црепом. Рогови и маје су декорисани, што говори о намери мајстора да поред градитељског умећа прикаже и своје уметничке склоности.

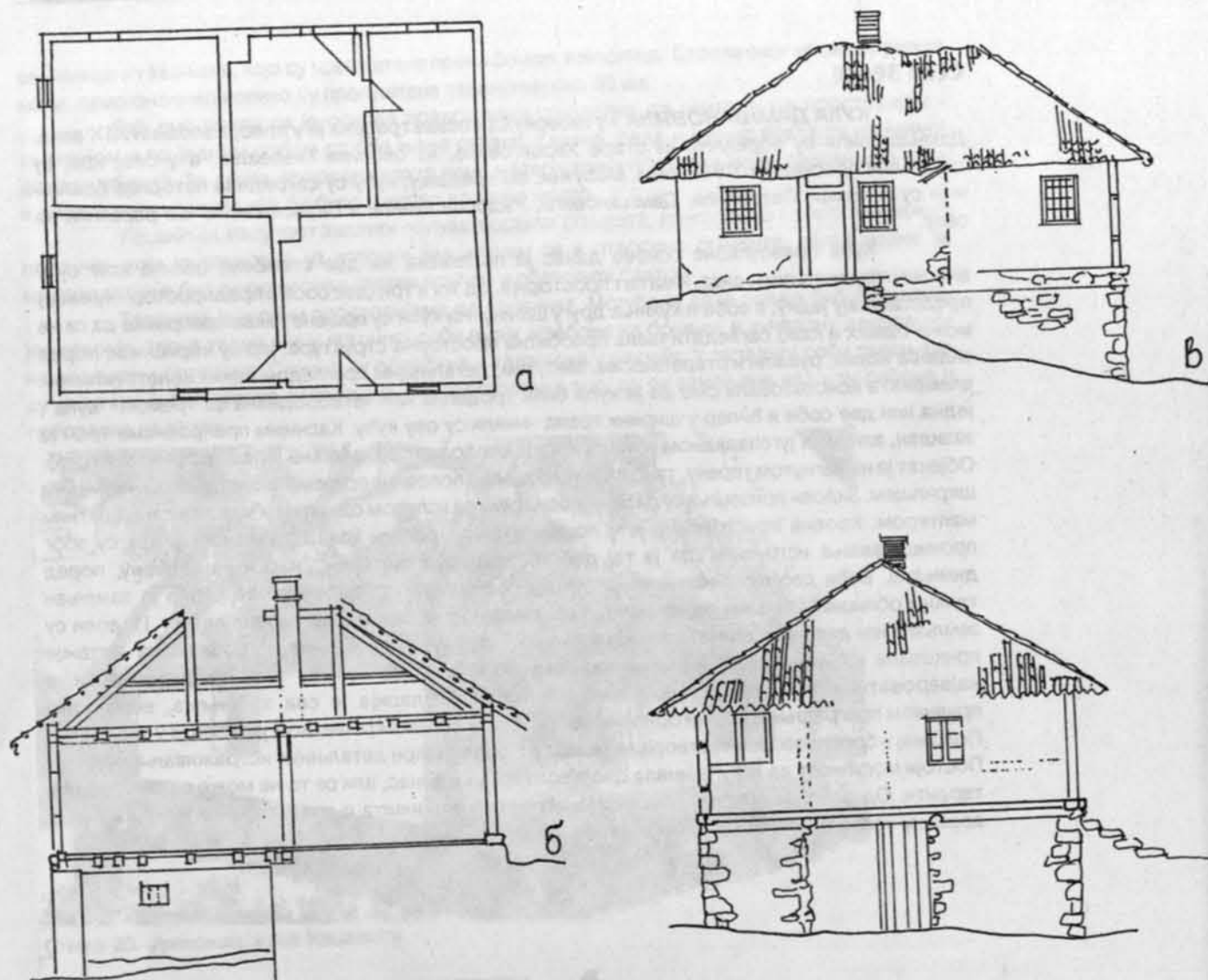
СЕЛО ЗЕОКЕ

КУЋА ДАМЊАНОВИЋА - у засеку Срећевац грађена је у првој половини XIX века. Дамњановићи су пореклом из старе Херцеговине, из околине Пљеваља, а у овај крај су досељени половином XVIII века. Међутим, по предању, кућу су саградили петорица браће - чији су потомци, Петровићи, Дамњановићи, Радосављевићи и Пауновићи, из ње раселили по селу.

Кућа правоугаоне основе данас је подељена на две стамбене целине које су у власништву двеју породица. Има пет просторија, од тога три (две собе и предпростор - кухиња) представљају једну, а соба и кухиња другу целину. На кући су вршене такве преправке да се не може одмах и лако сагледати њена првобитна просторна структура, јер су корисници, поред зидања нових, рушили и старе зидове. Међутим, детаљнијим прегледом неких конструктивних елемената констатовали смо да је кућа била троделна или четвороделна са тремом. "Кућа", једна или две собе и ћилер у ширини трема чинили су ову кућу. Каснијим преправкама трем је зазидан, али је на југозападном углу, са кога је отпао малтер, видљив један профилисани стуб. Објект је на нагнутом терену, тако да је испод једне половине приземља подрум зидан каменим шкриљцем. Зидови приземља су рађени у бондруку са испуном од чатме и малтерисани блатним малтером. Кровна конструкција је у лошем стању, рогови изнад западног улаза су због прокишњавања иструлили па је тај део крова веома оштећен, као и на слемени, поред димњака. Већи део оригиналне конструкције, осим лепо обрађених маја, био је замењен танким облицима. Кровни покривач је ћерамида коју носе широко цепане летве. Подови су земљани или дашчани, док је таваница мењана, па су у кухињи коленике, а у соби дизма - летвице приковане на доње стране тавањача - уместо шашоваца који су сигурно били у соби, а највероватније и на преосталом делу таванице. Столарија је сва замењена, вероватно приликом преградњи, а једини оригинални прозор са дрвеном решетком уграђен је у зид трема. Положај и број прозорских отвора не може се одредити пре детаљнијег истраживања објекта. Постоји могућност да је кућа имала двоја врата, као и данас, али се то не може са сигурношћу тврдити. Од данашњих корисника нисмо могли сазнати ништа о градитељима куће, као ни о времену накнадних грађевинских интервенција.

Слика 22. Зеок, кућа Дамњановића

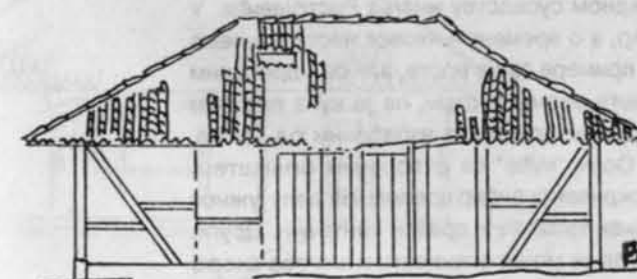
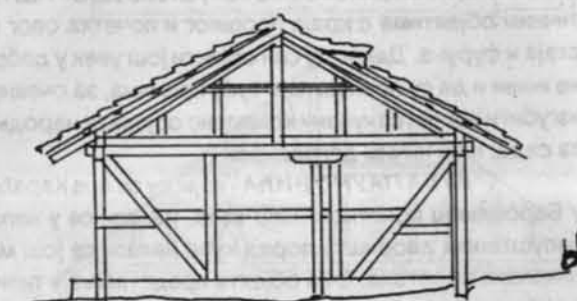
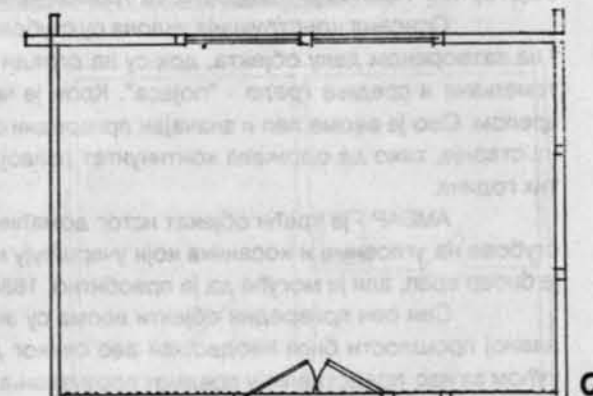
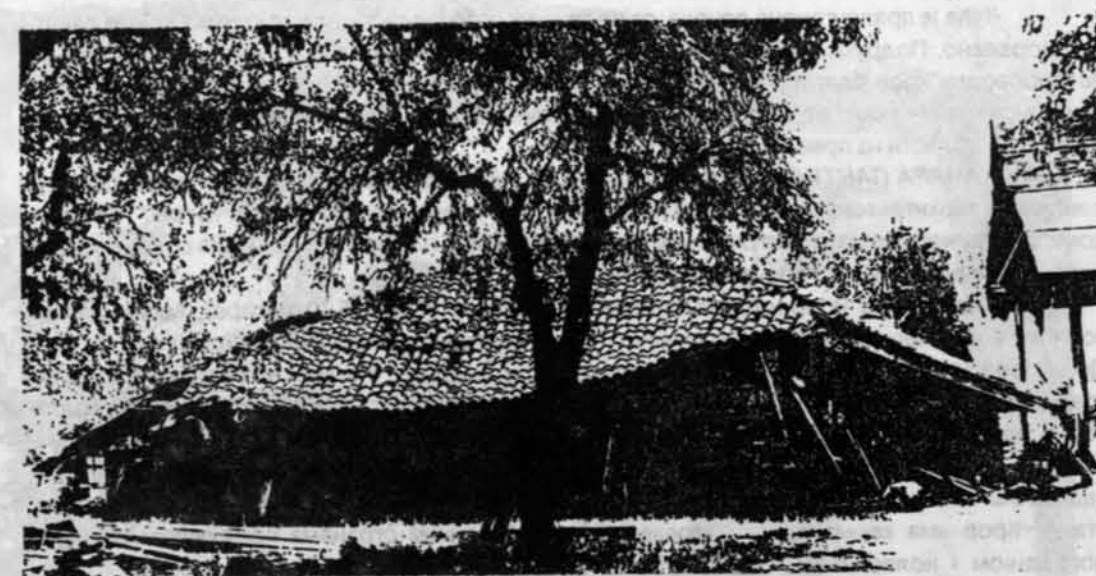
Слика 23. Зеоке, кућа Дамњановића: а) основа, б) пресек, в) улазни изглед, г) бочни изглед

СЕЛО БАРОШЕВАЦ

ДВОРИШТЕ СВЕТОЛИКА ПАНТЕЛИЋА - је једно од ретких у коме су - поред новијих стамбених кћа, грађених да би задовољиле потребне савременог живљења укупана - сачувани и старији објекти: кућа, магаза, амбар и качара. Они представљају изузетне вредности, пре свега због тога што су групе оваквих објеката потиснуте експанзијом савременог градитељства.

Преци породице Пантелић су досељени из Сјенице, са Пештера у другој половини XVIII века.

СТАРА КУЋА и данас је у средишту дворишта, иако је одавно изгубила стамбену функцију. Објекат је по казивању домаћина веома стар. Првобитно је припадао породици Димитријевић, од којих је купљен пре 107 година, односно 1884. године, тада је и пренета на данашње место. Кућа није први саграђен, односно пренесен објекат овог домаћинства, које је настало деобом породице Радојчић. По предању, прадеда Светолика Пантелића, Пантелија Радојчић је након женидбе, око 1840. или 1850. године добио један објекат - качару из дворишта, који је пренео на садашње место. Из качаре је формирао сопствену породицу и у њој је живео до 1884. године, када је купио и пренео кућу. Приликом монтаже куће на њено садашње место извршене су измене у просторној организацији и преправке на кровној конструкцији, на столарији итд., услед чега је објекат изгубио аутентичност те нема посебну архитектонску вредност.

Слика 24. Барошевац, качара Пантелића

Слика 25. Барошевац, качара Пантелића, детаљ задње фасаде

Слика 26. Барошевац, качара Пантелића: а) основа, б) попречни пресек, в) улазни изглед

Кућа је правоуганоне основе, са подрумом испод једног дела приземља које је данас четвороделно. Подрумски зидови су зидани ломљеним каменом, а приземље је у бондруку. Четвороводни кров благог нагиба и широких стреха покривен је ћерамидом. Као што се из описа може закључити објекат је веома сличан већини евидентираних објеката колубарско-тамнавске области из прве половине XIX века.

КАЧАРА ПАНТЕЛИЋА - је, за разлику од куће, јединствен пример ове врсте објекта и велике је архитектонске вредности. У прошлости је оваквих објеката било готово у сваком домаћинству које је имало део окућнице под воћем, а нарочито под шљивом која се гајила ради сушења и првенствено за производњу ракије.

Ова качара је просторна приземна грађевина (9,35 x 6,70 метара), већим делом подигнута у бондруку на веома масивним темељним гредама које належу директно на тло. Доња зона задњег зида урађена је од вертикалних шашоваца, унижаних у темељачу и средњу греду. Шашовци су по потреби могу уклонити. На средини предње фасаде су двокрилна врата веома велике ширине. Корвна и таванска конструкција су од храстове грађе, некада веома солидне. Међутим, данас су неки елементи веома оштећени због прокишњавања које је последица оштећеног кровног покривача - ћерамиде. Услед тога цео објекат је у веома критичном стању. Кров има веома дубоке стрехе које су на бочним странама продужене каснијом доградњом - коларником и стајом. Првобитни кровни покривач је била шиндра која је послужила као подлога за ћерамиду.

МАГАЗА - је новији објекат кога је градио Светолик Пантелић 1928. године са сеоским мајсторима. Рађена је од дрвета, са тремом који је недавно затворен даскама.

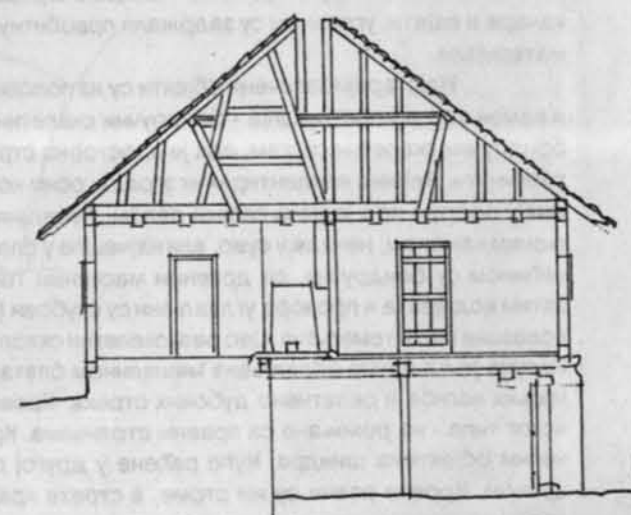
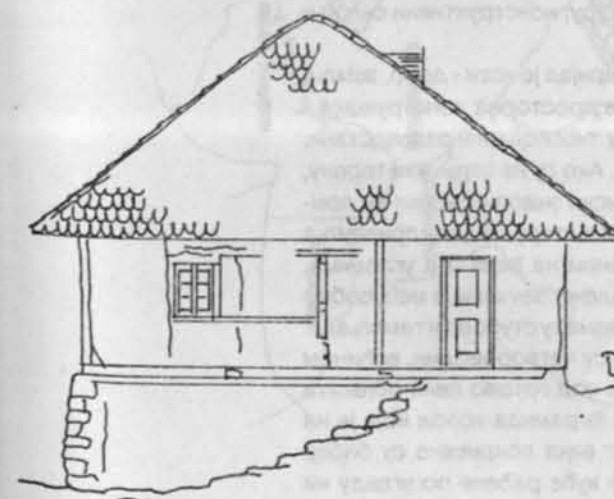
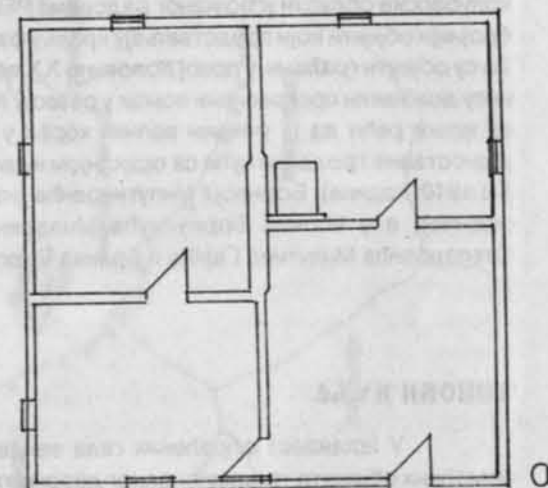
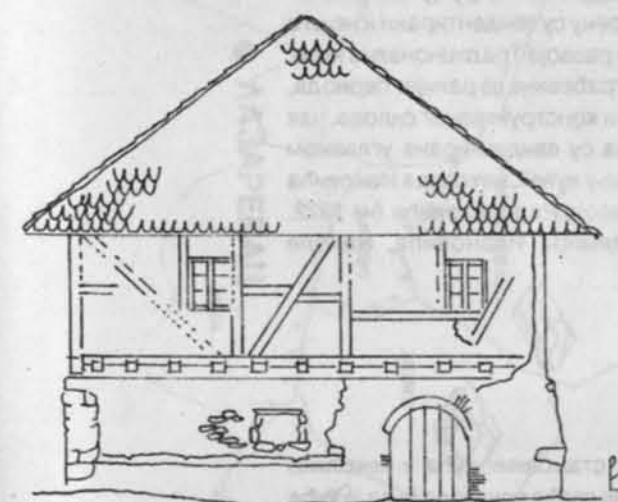
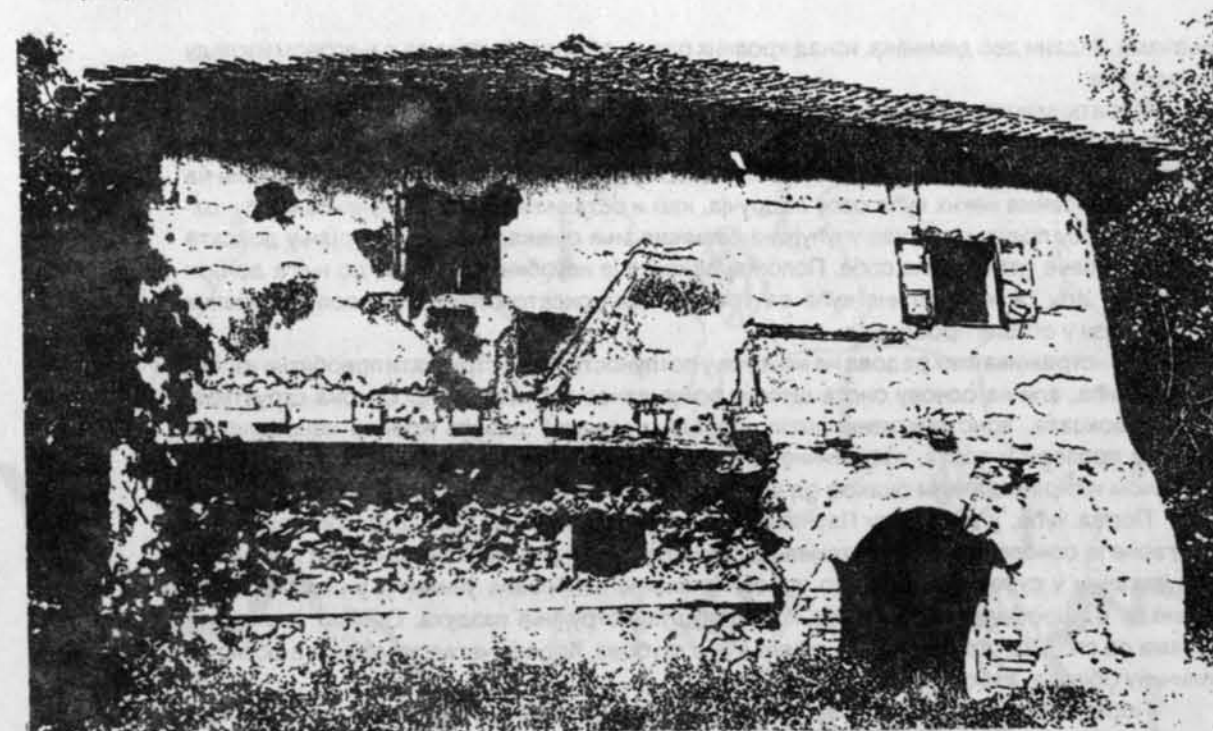
Основна конструкција зидова су стубови између којих су унижане хоризонталне даске - на затвореном делу објекта, док су на огради трема вертикалне даске постављене између темељаче и средње греде - "појаса". Кров је четвороводан, благог нагиба, покривен бибер црепом. Ово је веома леп и значајан привредни објекат из тридесетих година, рађен по узору на старије, тако да одржава континуитет развоја народног градитељства прекинутог управо тих година.

АМБАР - је трећи објекат истог домаћинства. Изграђен је од тесних талпи унижаних у стубове на угловима и косаника који учвршћују конструкцију зидова. Кровни покривач и овде је бибер цреп, али је могуће да је првобитно, 1886. године, била шиндра или ћерамида.

Сви ови привредни објекти веома су значајни, пре свега због тога што су не тако давној прошлости били неодвојиви део сваког домаћинства, те заједно са традиционалном кућом за нас представљају предмет проучавања. Поред тога они су и редак пример сачуваних објеката ове врсте на истраживаном подручју који, уз неке појединачне, представљају једине материјалне податке о неимарској традицији нашег села.

Поред описаног сеоског дворишта у коме се виде трагови прошлости, али и дух данашњице, наишли смо и на напуштено ДВОРИШТЕ ЗОРАНА РИСТИВОЈЕВИЋА са карактеристичним објектима с краја прошлог и почетка овог века. Поред куће су и амбар - магаза, кош, стаја и фуруна. Данас су сви објекти још увек у добром стању, али с обзиром да су у њима више не живи и да су препуштени зубу времена, за очекивати је њихово брзо пропадање. Тиме ће се изгубити једини сачувани комплекс објеката народног градитељства с краја прошлог века који, за сада, није ничим деградиран.

КУЋА ПАУНОВИЋА - који су се пре Карађорђевог устанка доселили у Зеок, а из њих у Барошевац почетком XIX века, налази се у непосредном суседству имања Ристојевића. У напуштеном дворишту поред куће налази се још млекар, а о времену њиховог настанка нема никаквих података. Оба објекта представљају типичне примере своје врсте, али са одређеним особеностима. Терен на коме је организовано двориште веома је стрм, па је кућа под тим условима добила каменом зидан подрум под једним делом приземља израђеним од чатме. Основа објекта је квадратна и данас четвороделна. Осим "куће" са отвореним огњиштем, објекат има и три собе. Кров је стрм, дубоких стреха и покривен је бибер црепом. На делу јужног подрумског зида лице је "ољуштено", тако да су видљиви трпанац и дрвени сантрачи. Други, западни зид се са пукотином на углу одвојио од јужног, па се може очекивати и његово скоро обрушавање уколико се не изведе бар привремена санација. Блатни малтер је отпао како са дела подрумских, тако и са већине зидова приземља коме поред тога недостаје и једно цело поље испуњено плетером. Подови су дашчани у просторијама изнад подрума, а у "кући" и суседној соби под је полочан опеком. Таваница је од шашоваца унижаних "на рибуљу кост" у жљебове таванаца. У југоисточној соби накнадно су постављене коленике. У "кући" изнад огњишта је широки пирамидални ошак од чатме облепљен блатом, који је формиран на

Слика 27. Барошевац, кућа Пауновића

Слика 28. Барошевац, кућа Пауновића, детаљ

Слика 29. Барошевац, кућа Пауновића: а) основа, б) пресек 1-1, в) бочни изглед, г) улазни изглед

тавањачама. Зидани део димњака, изнад кровних равни, обрушен је тако да о његовом изгледу нема података.

У кратким цртама смо описали данашњи облик и стање објекта, међутим, неки детаљи на њему представљају показатеље промена које је објект вероватно доста давно доживео. На јужној и источној фасади видљива су четири лепо обрађена стуба, какве смо већ видели на зазиданим тремовима неких кућа овог подручја, као и остаци линеарно профилисаних рукохвата трема. То су подаци који нас упућују на размишљање о некадашњем постојању доксата на месту данашње југоситочне собе. Положај доксата је неуобичајен, јер се до њега долази преко "куће", док се код већине кућа са тремом или доксом преко тих полуотворених простора улази у остале просторије.

Без истраживачких радова не може се у потпуности реконструисати првобитни изглед куће Пауновића, али на основу онога што се може данас сагледати - просторна структура, присуство доксата, конструктивни склоп, обрада видљивих делова кровне конструкције, оригинални прозори и врата, аутентичне таванице од шашоваца, огњиште са оригиналном верижњачом и пирамидалним оцаком од чатме, она је изузетне архитектонске вредности.

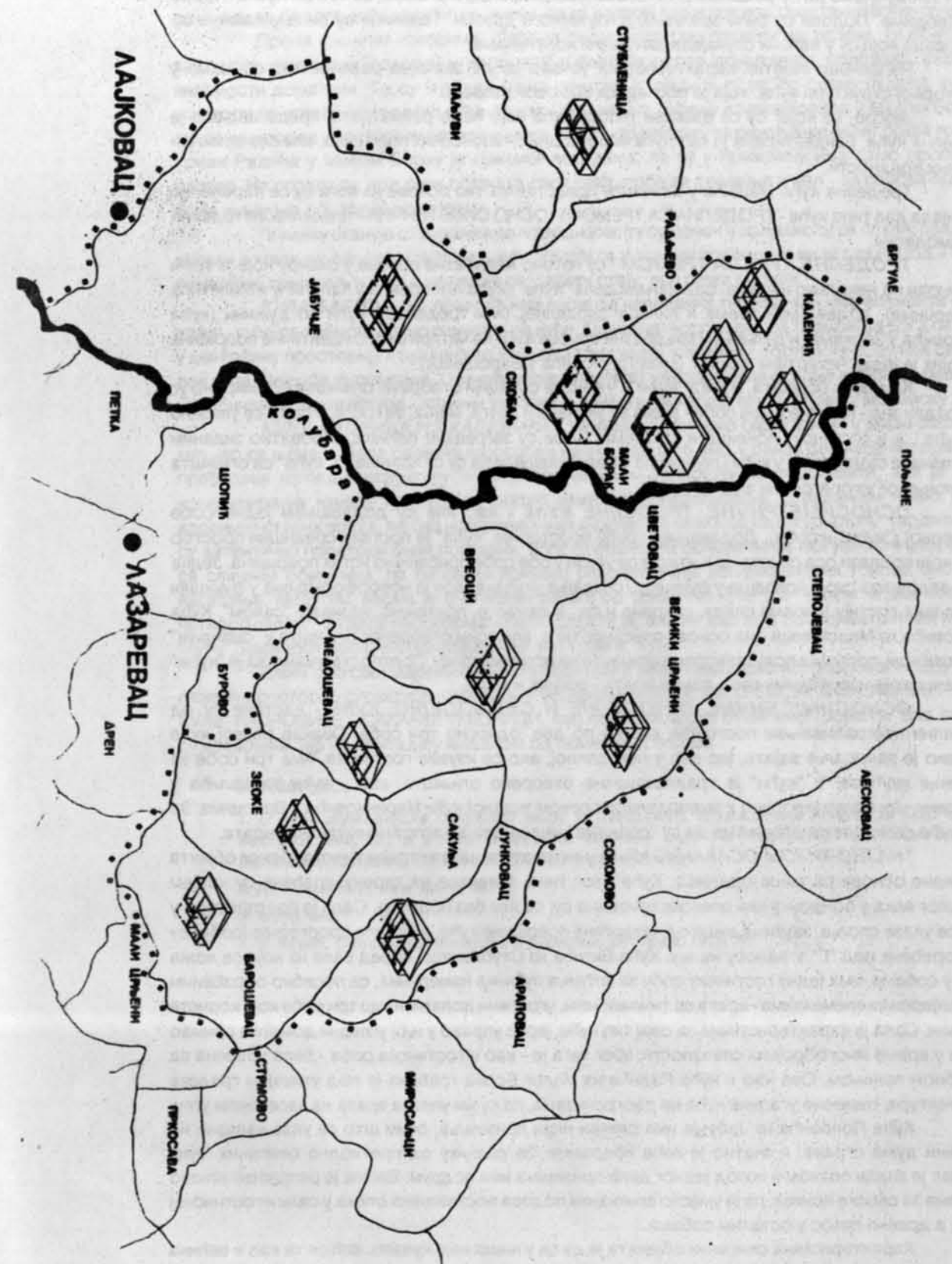
Поред куће, у дворишту Пауновића је сачуван и МЛЕКАР типичан за ово подручје. Правоугаоне је основе, а уђертене темељне греде леже на темељним зидовима од ломљеног камена зиданим у суво. Зидови су до половине висине од брвана унизаних у стубове, а од половине су од профилисаних летвица које допуштају струјање ваздуха. Објект је окрућен косницама са спољне стране, између темељаца и стубова. Кров је четвороводан и с обзиром на величину објекта, дубоких стреха.

Поред описаних грађевина великог значаја и архитектонске вредности, јер представљају веома ретке и изузетне примере народног градитељства XIX века на подручју тамнавско-колубарске области угроженог радовима РЕИК-а Колубара, на терену су евидентирани и нешто бројнији објекти који представљају крајњу фазу живота, мада не и развоја традиционалне куће. То су објекти грађани у првој половини XX века који, у односу на грађевине из ранијег периода, нису доживели прогресивни помак у развоју просторне структуре и конструктивног склопа. чак се може рећи да је учињен велики корак у назад, с обзиром да су евидентирани углавном једноставне троделне куће са оцаклијом и две собе. То су у Скобаљу куће Светозара Ивковића (из 1910. године), Боровоја Милутиновића (из 1926. године), и Спасоја Радовановића (из 1922. године), а у Малом Борку куће Миладина Ивановића, Јездимира Ивановића, Николе Степановића Милутина Гајића и Бранка Радовановића.

ТИПОВИ КУЋА

У једанаест обрађених села евидентирано је тринаест стамбених кућа и неколико помоћних објеката традиционалног дворишта. Обрада прикупљене грађе показала је да је кућа доживљавала значајне промене. Помоћне зграде, магаци и млекари и они још ређи - амбари, качаре и вајати, углавном су задржали првобитну просторну структуру, конструктивни склоп и материјале.

Најстарији затечени објекти су из половине XIX века. Материјал је исти - дрво, земља и камен као и конструкција - бондручни скелетни систем, док им је просторна конструкција - бондручни скелетни систем, док је просторна структура, по којој су типолошки и разноврстани, различити. Већина евидентираних зграда, осим конака, је приземна. Ако су на стрмијем терену, имају подрум под једним својим делом. Темелни, односно подрумски зидови рађени су ломљеним каменом, некада у суво, али најчешће у блатном или кречном малтеру. Зидови приземља већином су бондручни, са дрвеним масивним темељачама повезаним на ћерт. На угловима, затим код врата и прозора углављени су стубови (диреци) на које належу венчанице међусобно повезане као и темељаче. Цео овај скелетни склоп укрућују косници између стубова и темељача. Испуна је од чатме облепљене мешавином блата и плевне. Кровови су четвороводни, већином мањих нагиба и релативно дубоких стреха. Кровна конструкција је код готово свих објеката истог типа - на рожњаче са правим столицама. Кровни покривач је ћерамида испод које је на неким објектима шиндра. Куће рађене у другој половини прошлог века покривене су бибер црепом. Кровне равни су им стрме, а стрехе краће. Конаци и неке куће рађене по угледу на варошке немају стрехе, а кровне равни почињу са завршних зидних венаца на којима леже олуци. У већини ових кућа се обављао свакодневни живот и оне имају углавном отворено огњиште над којим је широки, пирамидални оцак - дрвене конструкције и испуне од чатме

Слика 30. Размештај стамбених објеката из XIX и с почетка XX века на делу ваљевске Тамнаве и шумадијске Колубаре

облепљене блатним малтером. На основу једног делимично сачуваног димњака изнад кровне равни закључујемо да су углавном били веома масивни, зидани опеком, са четири лучна отвора за одводима. Подови су били земљани, а изузетно и дрвени. Таванице су биле углавном од шашоваца који су у већини случајева замењени коленикама.

На основу изнетих карактеристика уочава се да значајна разлика постоји само у просторној структури кућа, која је последица њиховог развоја.

Језгро, из којег су се развили типови кућа које ћемо разматрати, представљала је дводелна кућа. Евидентирана је као кућа сиромашних и инокосних породица, али без архитектонских вредности.

Троделна кућа Машића у Каленићу представља тип основе из кога су се паралелно развијала два типа куће - ТРОДЕЛНА СА ТРЕМОМ И ОСНО СИМЕТРИЧНА - троделна, петоделна и седмоделна.

ТРОДЕЛНЕ КУЋЕ СА ТРЕМОМ - су готово квадратне основе у оквиру које је трем формиран на неколико начин а - одвајањем дела "куће" (кућа Аћимовића у Каленићу и Милетића у Вреоцима), додавањем трема и ћилера дводелној (или троделној) кући по дужини (кућа Ранковића у Зеокама) и дељењем квадратне основе куће на четири скоро идентичне површине од којих је једна четвртина доклат (кућа Пауновића у Барошевцу).

Код свих објеката, поред "куће" - у којој је функцији отворено огњиште формирано уз преградни зид - постоје и две собе - једна за укупане и друга, мања, за госте. У собе се улазило из "куће", а у гостинску понекад и са трема. Собе су загреване пећима, вероватно зиданим (сачувана је само једна, у кући Пауновића у Барошевцу), које су се ложиле из "куће" са огњишта прислоњеног уз преградни зид.

ОСНОСИМЕТРИЧНЕ, ТРОДЕЛНЕ КУЋЕ - настале су додавањем једне собе дводелној ("кућа" и соба). Додавањем треће просторије "кућа" је постала средишни простор кроз који пролази оса симетрије и из које се улази у обе собе приближно истих површина. Једна соба задржава своју пређашњу функцију - спавање укупане, док је новооформљена у функцији окупљања гостију у време слава, сахрана и сл., а данас је, претежно, називају "салом". Кућа Ранковића из Медошевца има основу описаног типа, али осим отвореног огњишта у "оуаклији" на западном, постоји и полузатворено огњиште на источном зиду. Претпостављамо да је "кућа" имала и двоја насрамних спољашних врата - велика и мала.

ОСНОСИМЕТРИЧНЕ, ПЕТОДЕЛНЕ И СЕДМОДЕЛНЕ КУЋЕ - настале су од троделне преграђивањем постојеће две на по две, односно три собе. Овакав развој куће условно је замишљање вајата, јер већ у петоделној, ако се изузме гостинска, има три собе за спавање укупане. У "кући" је традиционално отворено огњиште, као у кући Каруалића у Јунковцу, или полузатворено у седмоделној, опеком зиданој кући Маринковића у Вреоцима. За обе куће смо претпостављамо да су "оуаклије" имале двоја насрамних улазних врата.

"НАЈНОВИЈОМ ОСАЊАНКОМ" - је у литератури назван трећи тип стамбеног објекта издужене основе са више оделења. Куће овог типа, затечене на терену, грађене су крајем прошлог века у бондруку или опеком, приземне су, са или без подрума. Сала је претпростор у који се улази споља, заузима више од четвртине површине куће, а остале просторије (собе) су распоређене под "Г" у односу на њу. Кућа Витића из Стубленице, поред сале из које се ложе пећи у собама, има једну гостинску собу за ноћење путника намерника, са посебно обрађеним ентеријерским елементима - врата са тимпаном, уграђени долапи, и још три собе које користе укупане. Сала је карактеристична за овај тип куће, јер је управо у њој угледни домаћин примао госте у време многобројних свечаности, због чега је - као и гостинска соба - била урађена са посебном пажњом. Ова као и кућа Радића из Малог Борка грађена је под утицајем градске архитектуре, односно угаоних кућа на раскрсницама, па су им улазна врата на засеченом углу.

Кућа Поповића из Јабучја има сличан план приземља, осим што се улаз налазио на средини дуже стране, и знатно је веће површине. За разлику од претходно описаних, овај објект је зидан опеком и испод једног дела приземља има подрум. Веома је репрезентативно урађена за сеоске прилике, па је уместо земљаних подова постављена опека у сали и гостинској соби, а дрвени патос у осталим собама.

Карактеристика описаних објеката је да се у њима није кувало, већ се та као и већина свакодневних активности обављала у старој кући са отвореним огњиштем. Овај тип објекта евидентиран је само на левој обали реке Колубаре.

КОНАЦИ ИЛИ "БАШКАЛУЦИ" - представљају посебну групу евидентираних објеката запажених само на левој обали Колубаре, у Малој Борку два у готово аутентичном облику и у Јабучју један који је доста измењен дозидивањима и преградњама.

"Конак је и по имену и по свему своме значају постојао до осмог деценијума прошлог века, али се од тога доба изгубио по имену, мада постоји као и пре код свих тамнавских села"

Према писаним изворима, и према ономе што смо затекли на терену, ти објекти су заузимали централни положај у дворишту и били су одраз друштвеног положаја, угледа и имућности домаћина. То су зграде зидане опеком, а градили су их, по свему судећи, ученији мајстори по угледу на градске куће. Конак Поповића у Јабучју и Михајловића у Малом Борку у приземљу поред просторних остава имају и "салу" - трпезарију за окупљање већег броја гостију. Конак Радића у Малом Борку је суженог програма, па су у приземљу има само простране оставе. На спрату су, код свих објеката овог типа, собе за спавање и хол - за сеоске прилике веома луксузно обрађени простори.

"У њему станује старешина са породицом; ту су дочеи и приједи, ту се слави, свадбује, весели и жали и у опште он је једина кућа у којој се у таквим приликама види сав народ. Путник намерник, пријатељ и гост и не уводе се у другу стају, већ само у конак"

КУЋА БАБИЋА - не припада ниједном од наведених типова, али има елементе првих двају - куће са тремом и осно симетричне куће. Она је четвороделна са тремом са кога се улази у централну просторију - оуаклију из које се затим улази у источну, гостинску собу или салу и у две западне собе за спавање. Ову кућу издвајамо због неуобичајене основе и због, за овај крај, неуобичајене архитектуре - лажних лукова на трему који карактеришу "новију моравску кућу"

КУЋУ АНДРИЋА ИЗ КАЛЕНИЋА - такође, не можемо сврстати ни у један запажени тип, јер се њена основа развила на особен начин. Као што смо у опису ове куће истакли, њен пређашњи изглед и структуру можемо са великом тачношћу претпоставити, али је начин комуницирања између просторија знатно измењен преграђивањем, отварањем нових и затварањем старих врата, па без истраживачких радова не може се са сигурношћу тврдити како су аутентични простори били повезани. Због особености основе нема могућности упоређења са сличним објектима, па би сваки покушај реконструкције комуникационих токова био само нагађање. Међутим, веома је очигледан развој од триделне куће (са "кућом" и две собе) до четвороделне. Четврта просторија - сала додата је, али не као код основних симетричних кућа уз "кућу", насупрот соба, већ уз заједнички зид собе и "куће".

Овим смо све одабране објекте обрађеног дела тамнавско-колубарског подручја, на основу просторне структуре, сврстали у четири типа. КУЋЕ СА ТРЕМОМ, ОСНО-СИМЕТРИЧНЕ КУЋЕ, НАЈНОВИЈЕ ОСАЊАНКЕ И КОНАЦИ, као посебна врста стамбеног објекта. Два објекта су издвојена, јер не припадају ниједном од поменутих типова.

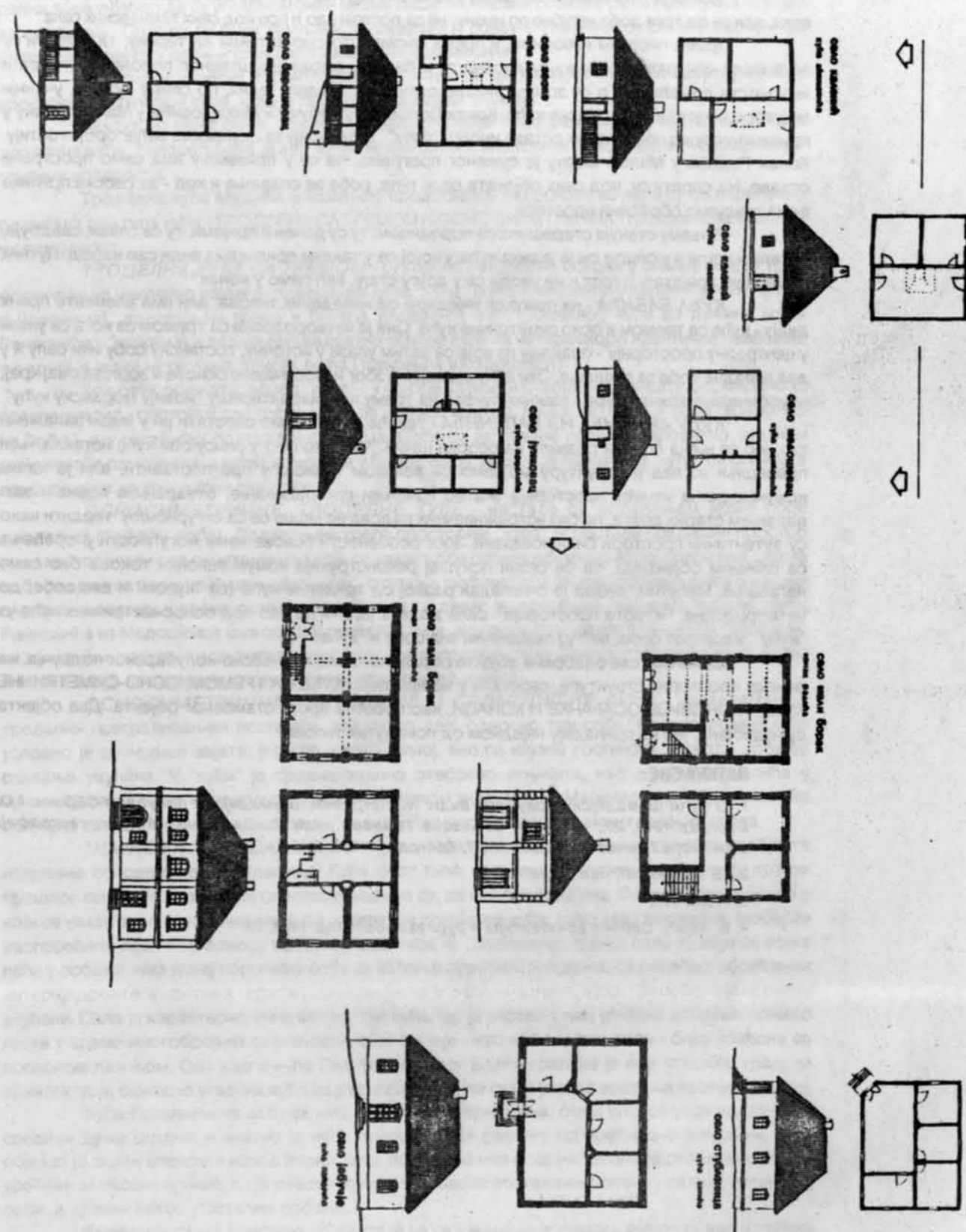
НАПОМЕНЕ:

1. О кући шумадијске Колубаре види: Ж. Петровић, Шумадијска Колубара СЕЗ књ. LIX, Београд 1949, 20., а о кући ваљевске Тамнаве види Љ. Павловић, Антропогеографија Ваљевске Тамнаве, СЕЗ књ. XVIII, Београд 1912, 455.
2. Љ. Павловић, нав. дело, 467
3. Исто, 468.
4. Б. Којић, Сеоска архитектура и руризам, Београд, 1958, 59.

Уинв. бр.

Сигн.

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Слика 31. Типови стамбених објеката на подручју ваљевске Тамнаве и шумадијске Колубаре

ГРАНИЦА КОЛУБАРСКОГ УГЉЕНОСНОГ СЕНА
РАЗМЕРА 1:100 000

